

# ምዕራፍ አሥራ ስምንት

## ዘመነ ክርስትና በኢትዮጵያ

ኢትዮጵያን ከቀዳሚ የክርስትና የእፍሪካ እገሮች ጅኳያ (ሊቢያ፣ ቱኒዚያ፣ ግብፅ፣ ሱዳን፣ ሳባ፣ ኖባ፣ እና ሜሮኤ) ስናጤን፣ የክርስትናን ቅሪቶች ይዞ በመቆየት ስሙጥር ሆናለች። በቀዳሚነት የተጠሩት እገሮች ክርስትና ተስፋፋቸዋቸው፤ ቤተ አምልኮዎች ታንጸውባቸው፤ የነገረ መለኮት የትምህርት ማዕከላት ተከፍተውባቸው ነበር። ዛሬ ግን አብዛኛው ሕንፃ ከነመታሰቢያው ፈርሶ፣ ክርስትናን የሚከተሉ አማኞች ቁጥራቸው መንምኖ፣ በእስልምና የቅኝ አገዛዝ ሥር ወድተዋል።

ክርስትና ወደ ኢትዮጵያ የገባበት ወቅት አነጋጋሪ ቢመስልም፣ ግልጽና ቁርጥ ያለ የዘመን ስሌትና ታሪክ እንዳለው በአሁኑ ጊዜ ተረጋግጧል። ኢትዮጵያ በ4ኛው ክፍለ ዘመን (330-335) ከክርስትና እምነት ጋር ተዋወቀች፤ በዘመኑም ዓ.ወ. በመንግሥት ሥልጣን ላይ የነበረበት ወቅት ነው። ይህ ጊዜ ክርስትና እርሾውን እንዳናረ ከሚገልጹት የማረጋገጫ ምልክቶች ውስጥ፡-

ሀ. አስቀድሞ የአረመኔ ምልክት ያላቸው ገንዘቦች፣ ጌላ ላይ ደግሞ የክርስትና ምልክት ያለው ገንዘብ በገባ ዘመኑ መቀረጽ፤

ለ. ኢዛና በዘመኑ የፈጸመውን የጦርነት ገድል «ክርስትና-ቀመስ ባሕርይ ታይቶ መገኘቱ» (ገጽ 111፣ 113)፣ እንዲሁም ከጥንታዊ ግዕዝ ወደ አሁኑ ፊደል የተገለበጠው፣ «በገይለ/እግዚእ/ሰማይ/ዘበ/ሰማይ/ወምድር/መዋሊ/ዘለ/ሰነ/ዓዛና/ወልደ/እሌ/ዓሚዳ/ብእሶየ/ሐልገ/ንጉሠ /አክሱም . . . » እያለ መቀጠሉ እንደ ሁነኛ መረጃ ሊወሰድ ይችላል። የዚህ መነሻ ትርጉም፣ «ሁሉን በሚችለው በሰማያዊ አምላክ በሰማይና በምድር ባለው ማናቸውንም በሚያሸንፈው በጌታ ስም የእለ ዓሚዳ ልጅ . . . የሁሉ ጌታ በሆነው ኃይል የኖባን ሕዝብ ወግቼ ድል አደረግኩት። እንደዚህም ያደረግሁት የኖባ ሕዝብ በትዕቢት ተነሥቶ ከተከቤ ማዶ ግዛት የለም ብሎ በጠላትነት በተነሣብኝ ጊዜ ነው . . . ከዚህም በኋላ ሁለቱ ሻሮች ተከቤና ሲዳ ከሚገናኙበት በግንብ

ከተሠራው ከተማ ፊት ለፊት አንድ መንበር (ዙፋን) አሠርቼ ከዚያ እኖርሁት . . . ይህንን መንበር የሚያፈርስው ወይም የሚያበላሽው ሁሉ እርሱም ዘሩም ከአገር ሥሩ ይነቀል፤ ይህንን መንበር በሰማያዊ ጌታ ኃይል ያቆምሁት እኔው ራሴ ነኝ።» ይላል።

ይህ ጽሑፍ የዓዛና ግዛት ከነረብ ምሥራቅ እስከ አባይ ሻማ ምዕራብ በደቡብም ከሱማሌ እንሥቶ በሰሜን እስከ ግብፅ መስፋፋቱን ጠቁሟል።

ዓዛና ለኢትዮጵያ የሥልጣኔና የእምነት መሠረት የሚሆኑትን ሀ) ግዕዝን በማደስ በሐውልት ላይ መጻፉ የሳባዊና ዕርዓዊ ቋንቋዎች መዳከምን ያመለክታል፤ ለ) ከግዕዝ እስከ ሳብዕ ያሉት ለባት ፊደሎች ሙሉ ሆነው በየደንባቸውና በየአስካካቸው እንዲነበቡ አድርጎ አድሷል።

ዓዛና በሳባውያንና በዕርዓውያን ቋንቋ መጠቀምን በመተው ምክንያት፣ በእነርሱ ይመለከቱ የነበሩትን የአረማውያን እማልክት መተውን አረጋግጧል። በስራው ጽሑፍ ውስጥ የጣዖት አማልክትን በተመለከተ ምንም ሳይጠቅስ የክርስትናን መገለጫዎች በማብራራት መጻፉ እንደ ሁነኛ የመረጃ አጣጥሟ ይቆጠራል።

ዕብራይስጥና ዐረብኛ አናባብያንን ከመጠቀማቸው በፊት የተጠቀሙባቸው ኢትዮጵያውያን እንደ ነበሩ የኢዛና የድንጋይ ላይ ጽሑፎች መስክረዋል።

ሐ. በዓዛና ዘመነ መንግሥት የነበረው ከእነርሱ በኋላ የሞተው ሩፊኑስ የተባለ ደራሲ የክርስቲያን ሃይማኖት ወደ ኢትዮጵያ እንዴት እንደ ገባ የሚገልጽ መረጃን ጽፎ ተገኝቷል። በጻፈው ታሪክ ውስጥ፣ «የጢሮስ ተወላጅ የሆነ ሜርጵጣስ የተባለ ሰው ወደ ሕንድ ለመሄድ በመርከብ ሲሳፈር ከእርሱ ጋር አድስዮስና ፍሬምናጦስ የተባሉ ልጆቹን ወስዶአቸው ነበር። እነርሱንም ሳያቋርጥ ትምህርት ያስተምራቸው ነበር፤ ሕንድ ደርሶ ሲመለስ መርከቡ በቀይ ባሕር ዳር ከሚገኘው ካንዱ የወደብ በር ተይዞ ዕቃውን በረፉት። በመርከቡም ያሉት ሁሉ ሲሞቱ፣ ሁለቱ ብቻ ተረፉ፤ . . . እነዚህን ከሜዳ ያገኙ ሰዎች ወስደው

አድስዮስን ጠጅ አሳለፈ፣ ፍሬምናጦስን በጅሮንድ ካደረጋቸው ከአክሱም ንጉሥ ዘንድ ወሰዱአቸው።

ከዚህ በኋላ ንጉሡ (አለዓሚዳ) ሳይሞት ልጁን ዒዛናን ለእናቱ ለሰፍዶ ተወው። በዚህ ወቅት አድስዮስ ወደ ጢሮስ ሲመለስ፣ ፍሬምናጦስ ግን ወደ አትናቲዎስ ጳጳስ ዘእስክንድርያ ወደአለበት ሄዶ . . . ለኢትዮጵያ ወደ አክሱም የወንጌል አስተማሪ ጳጳስ እንዲላክ ጠየቀው። እርሱ ግን ራሱን ቀብቶ ላከው፤ መጥቶም የክርስትናን ሃይማኖት አስተማረ፤ አብያተ ክርስቲያናትን ሠራ። በማለት ጽፏል።

መ. ይህንኑ ታሪክ በመደገፍ አትናቲዎስም ፍሬምናጦስን በተመለከተ ጽፏል።

ሠ. በ14ኛው ክፍለ ዘመን የተጻፈው ስንክሳርም በሐምሌ 26 ቀን ትረካው፤ « . . . ፍሬምናጦስ ለኢትዮጵያ ሰላምን ስለ ሰጣትና የወንጌልን ብርሃን ስላበራላት፤ አባ ሰላማ ከሞቱ ብርሀን» መባሉን በመግለጽ፤ በጊዜው የክርስትናን ትምህርት በተመለከተ በመንበረ እስክንድርያ፤ ቁስጥንጥንያ፤ ኢያሩሳሌምና አንጾኪያ ምንም ዐይነት ክፍፍል አለመኖሩን ይተርጎሳል።

\*\*\*

በተያያዥ፡-

1. የኢዛና ገንዘቦች የቀድሞዎቹ የግማሽ ጨረቃ ምስል ከከብ ጋር የያዙ መሆናቸው ከሳባውያን (ከደቡብ ዓረቦች) ጋር ተያያዥ አምነት እንዳለው መገንዘብና፤ ኋላ ላይ ይህ ምልክት ለእስልምና መለያ መሆኑ ማስተዋል ተገቢ ነው። ኋላ ግን ገንዘቦቹ የመስቀል ምልክት መያዛቸው ኢዛና በፍሬምናጦስ ተጠምቶ ክርስቲያን መሆኑን ያረጋግጣል፤

2. የኢዛና የቀደሙት ጽሑፎች መግቢያ ላይ «የመሕርም ልጅ» ተብሎ ይጠራል። መሕርም ግሪኮች አሬስ የሚሉት የጣዖት ስም ነው። ይህን አምላክ ሮማውያንም በጦርነት ወቅት ከፊት ከፊታቸው አድርገውት ይጓዛሉ። ኢዛና የዚህ አሬስ ልጅ ተብሎ ተጠርቷል። ኋላ ግን በዚህ መጠራቱን ትቶ፤

«የሰማይና የምድር ጌታ መርሶ አክሱም ንጉሥ» እንዳደረገው» የሚገልጽ ጽሑፍ ተጽፎለት ይገኛል።

3. የኢዛና አባት አለዓሚዳ ኢዛና ልጅ ሳለ ነበረ የሞተው (ከ320-259)። በ356 የቁስጥንጥንያው ንጉሠ ነገሥት ቁንስጣንስ አውግስጦስ፤ ለአክሱም ንጉሥ ለኢዛና መልእክት ልኮለታል። መልእክቱ፤ « . . . ኢትዮጵያ በተሰበከችው በእስክንድርያ ጳጳስ አትናቲዎስ በሾመው ፍሬምናጦስ መሆኑ ተገቢ አይደለም። ስለዚህም፤ ሰውየው ወደ ግብፅ ተመልሶ ሌላ ይላክላችኋል» በማለት ጽፎለት ነበር። ይህን ያጻፈው ቁንስጣንስ የአርዮስን ትምህርት ይደግፍ ስለ ነበረ ነው። አትናቲዎስ ግን ለንጉሡ ሰቁንስጣንስ የጠየቀው ጥያቄ ተገቢ አለመሆኑን እንደ ጻፈለት መታወቁ፤ ክርስትና በእርግጥም በኢትዮጵያ በዚህ ዘመን እንደ ተጀመረ ያመለክታል።

### የአብርሃ ወእጽብሐ ማንነት

ትውፊቱ እንደሚገልጸው፤ «በአክሱም ቤተ መንግሥት ክርስትና የተሰበከው ሁለት ወንድማማቾች አብርሃና እጽብሐ ንጉሦች በነበሩበት ጊዜ ነው» ይላል። ይህን ከኢዛና ታሪክ ጋር ማስታረቅ ወይም ማራቅ አስፈላጊ ነው።

ከኢዛና ሞት በኋላ ኢትዮጵያ ወደ ክርስትና ስለ መመለሷ የተረከልን ጸሐፊ ሩፊኑስ በግሪክ የጻፈው ጽሑፍ ሲያብራራ፤ ሁለቱ ወንድማማቾች አክሱም የደረሱት (ፍሬምናጦስና አድስዮስ) በንጉሡ ኤለአሚዳ በኢዛና አባት ወቅት ነበር። ይህንኑ እንደ መነሻ የክርስትና ትውውቅ ዘመን፤ እንደገናም ፍሬምናጦስ ኢዛና አድጎ ዙፋኑን ከያዘ በኋላ ከግብፅ ተቀብቶ ሲመጣ ክርስትናን በስፋት ስለ አስፋፋ፤ የአክሱም መንግሥት በሁለቱ ነገሥታት ዘመን ወንጌልን ተተበለ ማለት ይቻላል።

ሌላው ገጽታ፤ የቁስጥንጥንያ ንጉሠ ነገሥት ቁንስጣንስ አውግስጦስ ለአክሱም መንግሥት ለኢዛና የጻፈው ደብዳቤ ሌላው ተጠሪ ሲሆን ይችላል። ንጉሠ ነገሥቱ «ዒዛና ሥዓዛና» በማለት ደብዳቤውን ሲጨርስ፤ «የተከበራችሁ ወንድሞች፤ እግዚአብሔር ይባርካችሁ» የሚል ማጠቃለያ አነሯል።

ንጉሥ ኢዛና በጸፈው ጽሑፍ ላይ ደግሞ፤ «በቤጋ ሕዝብ ላይ ብዙ የጦር ሠራዊት ሰደድሁበት፤ የዚህም ጦር አዝማቾች ወንድሞቹ ሥዓዛናና ሑዴፋ ናቸው» ይላል።

አንግዲህ ኢዛና ከሰፊያና ከአለዐሚዳ የተወለዱ ሥዓዛናና ሑዴፋ የተባሉ ሁለት ወንድሞች ወይም አንድ ብቻ ይኖረው ይሆናል፤ ወይም የቅርብ ዘመዶቹም ይሆናሉ፤ ግን የጦሩ አለቆች ሆነው ከአርሱ ጋር ዘምተዋል። ይህ ገድል በቁስጥንጥንያ ቤተ መንግሥት ስለ ተለማ፤ ንጉሡ ቁንስጣንስ ወደ አክሱም ለሁለቱ ወንድማማቾች ለዲዛናና ለሥዓዛና ጽፏል ማለት ይቻላል። በጥቅሉ ግን፤ የንጉሡ ገንዘቦች በአንዱ በኢዛና ምስል ስለ ተቀረጹ፤ ንጉሡ አርሱ ብቻ እንደ ነበር ማረጋገጥ ይገባል።

የኢትዮጵያ ታሪክ ጸሐፊዎች ግን ኢዛናን፤ ሥዓዛናን ባንድ ጊዜ የነገሡ ነገሥታት አድርገው ፀሐፊን ለዎች በአንድነት ጽፈዋቸዋል። ከዚህ ይልቅ፤ አብርሃ ወአጽብሐስ ተምሳሌተ ንግግር አድርጎ ማዘዋወር የቀና ነው፤ አብርሃ የብርሃንን መለሶ፤ አጽብሃ የንጋት ምሳሌ ነው።

ጳውሎስ ለመጀመሪያዎቹ ክርስቲያኖች፤ «ከዕልመት ወደ ብርሃን» አልፋችኋል ማለቱ፤ እና የአክሱም ንጉሥም ወደ ብርሃን ንጋት አምጥታችሁናል ለማለት የተጠራበት የአንድ ሰው ስም ላይሆን አይቀርም። ልክ እንዲሁ፤ አቱንይቱ የ«አለ ዐሚዳ» ሚስት የዲዛና እናትም አንድ ጊዜ ሶፊያ፤ ሌላ ጊዜ «አሕየዋ» ተብላለች። ሶፊያ በግሪክ ጥበብ ማለት ነው፤ አሕየዋ ግን «ሑዋን» የሚል ፍችን በመያዝ ለኢትዮጵያ አዲሷ ሑዋን ሕይወት በማለት በመንፈሳዊው ታሪክ ውስጥ ተቋቋሽ እንደ ነበረች ያመለክታል።

ከዚህ ባሻገር፤ «ልብ ወለድ ታሪኮች» ሲኖሩ ይችላሉ። አንደኛው፤ «የሰይፈ አርዕድ ልጆች ናቸው። አንዱ በማለዳ በመወለዱ ብርሃን በራሱ ላይ አብርቷልና አብርሃ ተባለ፤ ሌላው በተወለደ ጊዜ ፀሐይ በራሱ ላይ አበራ። ከእነዚህም 26 ዓመት ከመንፈቅ ባንድ መንበር ነገሡ፤ አብርሃ ከሞተ በኋላ ወንድሙ አጽብሐ 12 ዓመት ነገሠ» ይላሉ።

## የክርስትና መስፋፋት በኢትዮጵያ

ኢትዮጵያን በተመለከተ በሐዋርያት ሥራ ምዕራፍ 8 የንግሥት ሕንጻኬ ጃንደረባና የፊልጶስ ግንኙነት ፍንጭ ከመስጠት አልፎ አርገው ይኸው ነው የሚል አቅም የለውም። ይልቅ፤ ከ300 ዓ.ም በኋላ ያለው መረጃ ክርስትና ወደ ኢትዮጵያ ለመግባቱ አረጋጋጭ ነው። ይህም በአሰላሚዳ ልጅ በኢዛና ንግሥና ዘመን ነበረ። ይህን ታሪክ በአግባቡ የዘገበው ከ345-410 ዓ.ም የኖረው የሶርያ የቤተ ክርስቲያን ታሪክ ጸሐፊ የነበረው ሩፊነስ ነው። ይህ ለው «የቤተ ክርስቲያን ታሪክ»፤ ወያም «ሂስቶሪያ ኤክሌሲያስቲክ» በሚለው መጽሐፉ በ300 ዓ.ም ሶሪያዊው ክርስቲያንና ፈላስፋ የነበረው ሜርፕሮስ ሁለቱን ክርስቲያን ልጆቹን ይዞ በቀይ ባሕር አድርጎ ሕንድ ደርሶ ሲመለስ አደጋ እንደ ደረሰበትና እንዳለቱ ተርኮ፤ የተረፉት ሁለቱ ልጆች ወደ አክሱም ንጉሥ ተወስደው ኃላፊነታቸውን መወጣታቸውን ያስታውቃል። አድስዮስ ጠጅ አላላፊ ሆኖ ባገለገለበት ወቅት ስለ ክርስቶስ በዙሪያው ላሉት እንደ መለከረ፤ ፍሬምናጦስም ስቤተ መንግሥቱ በጸሐፊነት ሲሠራ ስለ ክርስቶስ እንደ ተናገረ መገንዘብ አንደሚቻል ጸሐፊው ይዘክራል። ንጉሡ አሰላሚዳ አልጋ ወራሽ ኢዛና ልጅ ስለ ነበረ አስኪያድግ ድረስ እነዚህ ወንድማማቾች እናትየውን በመርዳት ቆይተው ተመልለዋል። በዚህ ወቅት አድስዮስ ቄስ ወደ ሆነበት ወደ ትውልድ አገሩ ሶሪያ ሲመለስ፤ ፍሬምናጦስ ግብፅ ደርሶ ለአትናቴዎስ ሁሉን ሪፖርት ባደረገለት ወቅት፤ ለአክሱም መንግሥትና ሕዝብ ራሱን ጳጳስ በማድረግ በ341 ገደማ እንዲመለስ አድርጓል። ፍሬምናጦስ ወደ አክሱም ተመልሶ ክርስትናን በማስፋፋቱ፤ ሕዝቡ «ብርሃንን የሚያሳይ የሰላም አባት በማለት፤ አባ ለላማ ከሣቲ ብርሃን» ብሎ ጠርቶታል።

ከክርስቲያኑ ንጉሥ ከንጉሥ ቁስጠንጢኖስ ልጅ (ቀንስጣንስ 2ኛ) በተጻፈው ደብዳቤ ላይ «ወንድሞቼ» የሚል መዝጊያ መኖሩ፤ ኢዛና እና ሥዓዛና ክርስቲያኖች ላይሆኑ አይቀሩም። እነዚህ በተሰምዶ አብርሃ ወአጽብሐ ቢባሉም፤ የታሪክ ገምጋሚዎች ግን የአበሻ ቆስጠንጢኖስ ተብሎ የሚጠራው ኢዛና ክርስቲያን ከመሆኑ

የተነሣ እና ወንጌል አንዲስፋፋ ባደረገው ጥረት የተነሣ፤ ሕዝቡ የሰጠው ስሙ ነው በሚለው ይስማማሉ።

በጥንታዊት ኢትዮጵያ ክርስትና አንደ ምዕራቡ ዓለም ከተራው ሕዝብ ወደ ንጉሦች የደረሰ እምነት ሳይሆን፤ ከቤተ መንግሥት በመጀመር ወደ ተራው ሕዝብ አንደ ወረደ ማየት ይቻላል።

የአክሱም ክርስቲያኖች በ325 ዓ.ም፤ አትናቲዎስን ጨምሮ፤ 318 አባቶች ያወጡትን የኒቂያ የእምነት ቀኖናን በመቀበል ጌላ ላይ ቆንሰጣንስ የጻፈውን የኢየሱስን አምላክነት ለመካድ የቃጡትን የአርዮስ ተከታዮችን አውግዘዋል።

ፍሬምናጦስ በአትናቲዎስ አማካኝነት ጽጵስናን አግኝቶ ከመጣበት ጊዜ ጀምሮ እስከ 1950 ፍጽሜ ድረስ የራሷን ፓትሪያርክ መሾም ላትችል ግንኙነቷን ከግብፅ ጋር አድርጋ መቆየቷ ታሪካዊ ትስስር እንደ ነበራት አመልክቷል።

ንጉሥ ኢዛና በዘመኑ ገናና ንጉሥ እንደ ነበር ካመለከቱት መረጃዎች ውስጥ እንደ ሞገሻ የተወሰዱት ወቅታዊ ሰነዶች ጀብዱዎቹ የተገለጹበት ጽሑፎች በግሪክ፤ በግዕዝና በላባ ቋንቋ ተጽፈው መኖራቸው ነው። ኢዛና በእነዚህ የድንጋይ ላይ ጽሑፎች ራሱን የአክሱም፤ የሂምያር፤ የረዳን፤ የሳባ፤ ከኮሂን፤ የሲዳማ፤ የቤጋና የነሱ ንጉሥ እንደ ሆነ ይገልጻል። የሳባና የሂምያር ስሞች በዚህ ላይ መጠቀስ የአክሱም መንግሥት እስከ የመን የዘሰቀ እንደ ነበረ ያስረዳል፤ ሌሎቹ ጽሑፎች ንጉሡ በትብቆ በሌሎች ሕዝቦች ላይ ያደረገውን ዘመቻ ይገልጻሉ።

ከአክሱም ክርስቲያን ነገሥታት ውስጥ ኡላ-አጽብሃ ወይም ካሌብ ሌላው ዝነኛ ንጉሥ ነበር። ካሌብ ከባይዛንታይን ንጉሥ ዩስጢንያኖስ ቀዳማዊ (ጀስቲኒያ፤ 518-527) ጋር የነግድ ግንኙነት ነበረው። በእርሱ ዘመን የዚምያር የአይሁድ ንጉሥ በየመን ይገኙ በነበሩት ክርስቲያኖች ላይ ከፍተኛ መስራ አድርጓል።

ኮስሞስ የተባለው የእስክንድርያ ነጋዴ በስድስተኛው ምእተ ዓመት አዱሊስን በጉባዔነት ወቅት ንጉሥ ካሌብ በ524 ሂምያር (የመን) ዘመቻ አስከትቶ፤ ክርስቲያኖችን ያስጨንቅ የነበረ የአይሁድ ንጉሥ አስወግዶ በክርስቲያን መሪ መተካቱን

ዘግቧል (ጆንስና ሞንሮ፤ 1970፤ ገጽ 30፤ ጆን ፎስተር፤ 1972፤ ገጽ 112)።

አክሱም ከምሥራቅ የሚዲትራንያን አጥራባች አገሮች ጋር የኢኮኖሚ ትስስር ብቻ ሳይሆን፤ ጠንካራ ባህላዊ ግንኙነትም ጭምር ነበራት። «ፔሪፕሊስ ኦፍ ዘኤርቲሪያንስ» የተባለው በቀይ ባሕር ንግድ መስመር የጉዞ ማስታወሻ እንደሚያስረዳው፤ ስካለስ ይባል የነበረው የዘመኑ የአክሱም ንጉሥ የግሪኮችን ሥነ ጽሑፍ ያዘወትር ነበር። ይህም ንጉሡ ከግሪኮች፤ ከሶሪያውያን፤ ከሊቢያ፤ ከሱዳንና ግብፅ ጋር ከፍተኛ ግንኙነት እንደ ነበረው ያመለክታል።

በተደያሻ፤ ይህ ግንኙነት ሲጠናክር የቻለው ግን ከ269-264 ዓ.ዓ መካከል የፕቶሌሚዎች የግብፅ አስተዳዳሪ ዘመን እንደ ነበር ይገመታል። ጌላ ላይ ክርስትናን በተመለከተ በቤተ መንግሥት ወንጌል መድረሱ፤ በፍሬምናጦስ ወደ ኢዛና ሞገሻው ታሪክ ቢሆንም፤ የአክሱም መንግሥት የነበረው ኢኮኖሚያዊና ባህላዊ ግንኙነት በፈጠረው ተደያሻነት ከኢዛና ቀድሞ በአንዳንዶች ዘንድ ወንጌል ደርሶ ተቀባይ ሳያገኝ አልቀረም። የውጭ አገር ነጋዴዎች የግንኙነታቸው መጠነ-ሰፊነትና የሩቅ መልእክተኝነት ክርስትናን የማድረስ አቅም ሳይኖረው አልቀረም። ይህም መሆን የቻለው የንጉሥ ቆስጠንጢኖስ «አረማውያን» ተቀናቃኞቹን ድል አድርጎ ክርስቲያን ከሆነበት ማግለት ጀምሮ ለክርስትና መለፋፋት በር ከፋች ሆኖ ስደትን በመግታቱ፤ ነጋዴዎቹ ሰንገድ ታዳሚዎቻቸው ሁሉ መናገርን አስቸሏል (ታደሰ ታምራት፤ 1972፤ ገጽ 21)።

ኢዛና የክርስትናን እምነት አንደ ይፋ ሃይማኖት ቢቀበልም፤ የመንግሥቱ ሰፊነት የትም አላደረሰውም። ክርስትናን ስለ መቀበሉ የሚያመለክቱት የድንጋይ ላይ ጽሑፎች ክርስትናን በጥልቅ ስለ መረዳቱ ምንም ፍንጭ የላቸውም። አንዲህም ቢሆን፤ ፍሬምናጦስ የአክሱም ማኅበረ ምእመናንን በማደራጀት፤ የመንግሥት ባልደረቦችን፤ የውጭ አገር ዜጎችን፤ ነጋዴዎችንና ቤተሰቦቻቸውን የሚወክል ጉባኤ ነበረው። አባላት በወቅቱ በርካቶቹ ነጮች ሳይሆኑ አይቀሩም (ታደሰ ታምራት፤ 1972፤ ገጽ 23)።

ይህ መነሻ በስፋት አድጎ አብዛኛው «ተራ ሕዝብ» ወንጌልን ይሰማ ዘንድ የያዘው ታሪክ ከኢዛና ከ100 ዓመታት በኋላ ከሶሪያ ወደ ኢትዮጵያ የመጡት የዘጠኝ ቅዱሳን (መነኮሳት) ታሪክ ነው። ዘጠኙ ቅዱሳን ከሮማ ግዛቶች ከሆኑት በተለይ ከሶሪያ በ480 ዓ.ም ወደ አክሱም እንደ መጡ ይታወቃል። በዚህ ወቅት ታዜና ወልደ አልዓሜዳ (455-495) የአልዓሜዳ ልጅ የሚባለው ንጉሥ ኢትዮጵያን ይገዛ ነበር፤ በጊዜው የገቡት «ቅዱሳን» የመጡበት አገር እና በስማቸው የተሰየሙት ገዳማት የሚከተሉት ናቸው፡-

| ስም               | የመጡበት አገር     | በስማቸው የተሰየመ ገዳማት | ዓመታዊ በላት |
|------------------|---------------|------------------|----------|
| 1. አባ አሌፍ        | ቄሣርያ          | ብግዝ              | መጋቢት 11  |
| 2. አባ አረጋዊ       | ቁስጥንጥንያ       | ደብረ ጥላታ          | ጥቅምት 14  |
| 3. አባ አፍዴ(ሱ)     | ትንሹ እስያ (ቲርክ) | ዮሐ               | መጋቢት 29  |
| 4. አባ ሊቃኖስ       | ቁስጥንጥንያ       | ደብረ ቆናዕል         | ኅዳር 26   |
| 5. አባ ገረማ (ይስሐቅ) | ቁስጥንጥንያ       | መደራ              | ሰኔ 17    |
| 6. አባ ጉባ         | ኪልቅያ          | ባርዳልታ            | ግንቦት 29  |
| 7. አባ ይምዓት       | ቅስያ           | ገርዳልታ            | ጥቅምት 23  |
| 8. አባ ጳጳስ        | ቁስጥንጥንያ       | አክሱም             | ጥቅምት 6   |
| 9. አባ ጽሕማ        | አንጾኪያ         | ጸዴንያ             | ጥር 16    |

እነዚህ ዘጠኙ መነኮሳት የኬልቲዶንን ጉባኤ 451 ዓ.ም በመቃወማቸው ምክንያት በባይዛንታይን ነገሥታት ሥቃይ ስለ ደረሰባቸው፤ ተሰድደው ወደ ሰሜን ክፍለ አገራት መጥተው የተቀመጡ ናቸው። እነዚህ ሰደተኞች ተሰድደው ወደ ግብፅ፤

ከዚያም ወደ አክሱም በመምጣት ግዕዝ አጥንተው፤ ገዳማትን መሥርተው ፍረዋል።

አባ አረጋዊ (ሚካኤል) የአርጌ እምነት ነበረው ወደ ተባለው በደብረ ዳሞት አካባቢ በመሄድ፤ አቡነ አፍሴ ወደ የሳባውያን አማልክት አምልኮ በሰፈነበት በረሃ ሲያስተምር፤ በዚያ አስታር የብርሃን አምላክ፤ የጨረቃ አምላክ፤ ሲን-የሳባውያን አማልክት አስቃ አልሞካ ያመልኩ እንደ ነበር የተጻፉ ሰነዶች ጠቁመዋል። በተያያዥ፤ አባ አፍሴ የሃን ሕዝቦች ወደ ክርስትና መመለሳቸውና ከንጉሥ ገብረ መስቀል ትብብር እግኝተው እንደ ነበር ታውቋል።

ይህም ከሮም ነገሥታት እሷያ ሲታይ አብዛኞቹ ክርስትናን ያሳደዱ ሲሆን፤ ኢትዮጵያውያን ግን ደጋፊ ሆነው፤ አጋዥ መሆናቸው አስገራሚ ነው። ዘጠኙ ቅዱሳን መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግዕዝ የተረጎሙ ሲሆን፤ የአትናቲዎስን ሥራም ተርጉመዋል። የኢትዮጵያን የፊደል ገቢታ ስለገራቱ የሥልጣኔ ምልክትነት ላበቃው የግዕዝ ሥነ ጽሑፍ መዳበር ከፍተኛ አስተዋጽኦ አድርገዋል።

የአቡነ አረጋዊ ደቀ መዝሙር በነበረው ያፌድ የተደረሰው ድን የተባለው የዜማ መጽሐፍ የተጻፈው በዚሁ ጊዜ ነበር። ያፌድ በመጽሐፍ ቅዱስ ላይ ተመሥርቶ ለአዕዋማት፤ ለበዓላትና ለሌሎችም ቀኖች የሚሰማማ ዜማ ደርሶአል።

ቅዱሳኑ ያሠሯቸው ቤተ ክርስቲያናትና ገዳማት የሶሪያን ሕንጻዎች አሠራር ፈለግ የተከተሉ ናቸው። አባ ጳጳስም በመጨረሻ ዘመናቹ አብዛኛውን ጊዜ በገዳም በጸሎት ያሳለፈ ሲሆን፤ ንጉሥ ካሌብ ከዓረቢያ ዘመቻው መልስ በገዳም ገብቶ እንደ ፍረና እንደ ሞተ ይታወቃል።

ዘጠኙ መነኮሳት የተረጉሙት መጽሐፍ ቅዱስ በአስከንድርያው ሳይሆን፤ በአንጾኪያው ባለት የአተረጓጎም መሠረት አዘጋጅተዋል።

ቴርሱስ የተባለው የትርጉም ሥራ በሶርያ የተዋህዶ እምነትን ለመቃወም የተነሡ ንስጥርሳውያንን ያወግዛል። ንስጥርስ ማርያም የክርስቶስ እናት አንጂ፤ የአምላክ እናት አይደለችም ያለ መምህር ነው። በኦርሱ በንድ በኩረ ቃላቸው ያልተገኙ ግን ወደ

ግዕዝ ተተርጉመዋል የተባለ እንደ መጽሐፈ ሔኖክ የመሰለው መጻሕፍትን አዘጋጅተዋል። (ጆንስና ሞንሮ፣ 1970፣ 78)።

## ምዕራፍ አሥራ ዘጠኝ

### ዘጠኙ ቅዱሳን የተሰደዱበት መሠረታዊ ጉዳይ

በ431 በኤፌሶን የተካሄደው ጉባኤ መንሥኤ የፔላጂየስንና የጎስፕሮስን ያፈነገጡ አስተሳሰቦችን በጋራ ሰማረም የተደረገ ስብሰባ ነበር።

ፔላጂየስ፣ «የአዳም ኃጢአት ለልጆቹ አልተላለፈም፤ እንደ ሰው በሚወለድበት ጊዜ አዳም በኃጢአት ከመውደቁ በፊት እንደ ነበረው ሆኖ ይወለዳል፤ በዚህም እንደ ሰው በተፈጥሮ ጠባዩና በፍላጎቱ ወደ ከፍተኛ የተቀደሰ ደረጃ የሚደርሰው የእግዚአብሔርን አርዳታ ሳይጠይቅ ነው» የሚል ትምህርትን አስፋፋ። ይህ አቋም፣ «... የክርስቶስን የመስቀል ሥራ የሚያዋርድ፣ ስለ ደገንነትም የተከፈለውን ዋጋ ከንቱ ከማስቀረቱም በላይ፣ በመጽሐፍ ቅዱስ ውስጥ፣ «እነሆ፣ በዐመፃ ተፀነሰሁ፣ እናቴም በኃጢአት ወለደችኝ» (መዝ. 51:5)። «ኃጢአት በእንደ ሰው ወደ ዓለም ገባ በጎጢአትም ሞት፣ እንደዚሁም ሁሉ ኃጢአት ስለደረጉ ሞት ለሰው ሁሉ ደረሰ ...» (ሮሜ 5:12) የሚለውን የሚጻረር ስለሆነ፣ ፔላጂየስ በጉባኤው ተወገዘ።

ጎስፕሮስ በትምህርቱ የሚለው፣ «የእግዚአብሔር ቃል ከሁሉ በፊት የነበረ መሆኑን አምናለሁ፤ ማርያም የእምላክ እናት ነች የሚለውን አባባል አልቀበልም፤ የክርስቶስ እናት መሆንዋን ግን አልከድም። እናትነትዋ ግን ሰው ለሆነው ክርስቶስ ብቻ ነው። ማርያም እግዚአብሔርን አልወለደችም፤ ነገር ግን ከሥጋ የሚወለድ ሥጋ ከመንፈስ የሚወለድ ደግሞ መንፈስ ነው። ፍጡር ሆኖ የወለደችው እግዚአብሔር መሣሪያ የሚሆነውን ሰውን እንጂ፣ ፈጣሪ አይደለም። በዚህም መሠረት፣ ጌታ ሁለት ጠባይ፣ ሁለት አካልና ሁለት ፈቃድ አለው፤ ሰብአስገል ለሕፃኑ ጌታ ኢየሱስ መስገዳቸው ስሕተት ነው፤ ምክንያቱም ኢየሱስ መለኮት

ያልተዋሐደው ሰው ነውና» (ማቴ. 2:11)። ይህ የጎስፕሮስ ትምህርት 200 ኤጲስ ቆጶሳት የተገኙበት በእስክንድርያው ትልቁ ቂርሎስ መሪነት በ431 በኤፌሶን ከተማ የተደራጀው ማኅበር ተከታዩን ወሰነ፡- «... የክርስቶስ መለኮትነት ትስብኢት (ሰው መሆን) ያለ መቀላቀልና ያለ መሰያየት ከተዋሀዱ በኋላ ጌታ እንደ አካልና እንደ ባሕርይ ያለው ነው። እንዲሁም ማርያም የእምላክ እናት መሆንዋን እናምናለን።» ከዚህ ውጭ የሆኑት ፔላጂየስና ጎስፕሮስ ተወገዙ፤ ተከታዮቻቸውም ተለደዱ። ጎስፕሮስ በ450 በግብፅ በተሰደደበት ሞተ፤ በርካታ ደጋፊዎቹም በግብፅ አብረውት ተንክራተቱ። ዘጠኙ ቅዱሳን የዚህ ጉባኤ ውሳኔ ደጋፊዎች ናቸው። ከዚህም የተነሣ፣ በዘመናቸው ምንም ዓይነት ስደት አልገጠማቸውም። በ449 በተደረገው የኤፌሶን ጉባኤ አውጣንኬ ጎስፕሮስን ለመፋለም ባደረገው ጥረት ወደ ባለ ክህደት ገባ።» «... የትስብዕት (ሰው የመሆን) ጠባይ በመለኮት ጠባይ ተወጥሮ ጌታችን ኢየሱስ ክርስቶስ የተቀላቀለ እንደ ጠባይ ብቻ አለው» ብሎ አስተማረ። ይህን አቋሙን የቂስጥንጥንያ ፓትሪ ያርክ የነበረው ፍላጊያኖስ 29 ኤጲስ ቆጶሳትንና 33 የገዳማት አለቆችን ሰብሰቦ አውጣኬን ካወገዘ በኋላ፣ የጎስፕሮስን ክህደት በማደስ፣ «ጌታችን ኢየሱስ ክርስቶስ ሁለት ባሕርይ፣ ሁለት ፈቃድ እንዳለው» የሚገልጽ ውሳኔ አሳለፈ።

አውጣኬ ግን ለንጉሡ ለትንሹ ቴዎዶሲየስና ለሮማው ኤጲስ ቆጶስ ለልዩ ይግባኝ ብሎ በነሐሴ ወር 449 ዓ.ም በ130 ጳጳሳት ባሉት በዲስቆሮስ ሊቀ መንበርነት ጉባኤ ተካሂዶ አውጣኬ በተጠየቀ ጊዜ፣ «የኒቂያ አባቶችን፣ እንዲሁም አትናቴዎስንና የቂርሎስን እምነት እንደሚያምን በጽሑፍና በቃል ዘርዘሮ በማስረዳት ነፃ ወጣ።» ፍላጊያኖስ ግን የጎስፕሮስን አቋም ይዞ በመጽናቱ፣ አርሱና ስድስት ጳጳሳት ተወገዙ (ትምህርተ መለኮት፣ ዓሥራት ገብረ ማርያም፣ 78-84፣ 1983)።

የኬልቂዶን ጉባኤ፡- በ451 በግንቦት 15 የስብሰባ ጥሪ ተደርጎ፣ ከመስከረም 28 እስከ ጥቅምት 22 ጉባኤው ተካሂደ። የዚህ ጉባኤ ውሳኔ «ለዘጠኙ ቅዱሳን» ስደት መንሥኤው ነው። «ይህ ስብሰባ ክርስቶስ ፍጹም እምላክ፣ ፍጹም ሰው ነው። እነዚህም ሁለት

ማንነቶች በአንዱ ክርስቶስ ጦስጥ ሳይሳከሩ፣ ሳይቀላቀሉ፣ ሳይዋወቁ በየራሳቸው አሉ። የሚል እቋም የያዘ ነበር። ይህም ውሳኔ በግሪክ መገባወጥ፣ በሮማ ካቶሊክ፣ በአብዛኞቹ በፕሮቴስታንቶች ዘንድ ተሰሚነት አለው። የዚህ ጉባኤ ውሳኔ ከኒቂያው 325 ውሳኔ ጋር በብዙ ይመሳሰላል። «ሁሉን በያዘ፣ ለማይገናኝ ምድርን፣ የሚታይና የማይታየውን በፈጠረ በአንድ አምላክ በእግዚአብሔር አብ እናምናለን። ዓለም ሳይፈጠር ከእርሱ በተወለደ የአብ እንድያልጁ በሚሆን በአንድ ጌታ በኢየሱስ ክርስቶስ እናምናለን፤ ከብርሃን የተገኘ ብርሃን፣ ከእውነተኛ አምላክ የተገኘ እውነተኛ አምላክ፣ የተወለደ እንጂ ያልተፈጠረ፣ በመለኮቱ ከአብ ጋር የሚተካክል፣ ሁሉ በእርሱ የሆነ፣ ስለ እኛ ስለ ሰዎች እኛን ሰማዳን ከሰማይ የወረደ፣ በመንፈስ ቅዱስ ከቅድስት ድንግል ማርያም ሰው ሆኖ በጹኅነቱናዊው በጸላጦስ ዘመን ስለ እኛ የተሰቀለ፣ የታመመ፣ የሞተ፣ የተቀበረ፣ በሦስተኛው ቀን ከመታን ተለይቶ የተነሣ፣ በቅዱሳት መጻሕፍት እንደ ተጻፈ በክብር ወደ ሰማይ የወረገ፣ በአባቱም ቀኝ የተቀመጠ፣ ዳግመኛም በሕያዋንና በመታን ይፈርድ ዘንድ በጌትነት ይመጣል፤ ለመንግሥቱም ፍጻሜ የለውም» ይል ነበር። በዚህ ጉባኤ የክርስቶስ አምላክነትና ሰውነት በተናጠል ተገልጿል። ዘጠኙ ቅዱሳን በፍራምናጦስ የ325 ውሳኔ ጋር በመለዳት መቆማቸው ያጠራጥራል። አትናቱዎስ የኬልቂዶን መሠረተ እምነት ደጋፊ ሊሆን እንደሚችል በብዙዎች ይታመናል። እነዚህ ክርስቶስ አንድ አካልና አንድ ባሕርይ አለው የሚለውን የ431 ደጋፊዎች በመሆናቸው፣ የሶሪያ፣ የፓሰስቲና እና የግብፅ ማኅበረ ምእመናን በአብዛኛው ከዚህ እቋም ጋር ጸኑ፤ ጌላ ላይ ኢትዮጵያም ተከታይ ሆነች። እነዚህ ቅዱሳን የሀሩት የትርጉም ሥራ በሶሪያ ቤተ ክርስቲያን ትምህርት ላይ ያተኮረ ስለ ነበረ፣ የክርስቶስን አንድ ባሕሪና አንድ አካል ገላጭ ትርጉምን እንደ ያዙ ይታመናል።

## ምዕራፍ 4ያ

### በኢትዮጵያ የቤተ ክርስቲያን ታሪክ ላይ የተዘጋጁ ጭምቅ ነጥቦች

ይህ ዝግጅት የኤስ ላይ ኤም የሥነ ጽሑፍ ክፍል ያዘጋጀውን ሰነድ እንደ ዋንኛ ዋቢ ይጠቀማል። በቤተ ክርስቲያን ታሪክ ውስጥ የመጀመሪያውን 600 ዓመታት በማወቅ ውስጥ ስለ ኢትዮጵያ ማወቅ ተፈላጊ ስለሆነ፣ አንዳንድ ጭብጦች በዚህ ሥራ ውስጥ በድጋሚ ሊነሡ ስለሚችሉ በትዕግሥት መናበብ ተገቢ ነው። በመጀመሪያ፡-

#### የንግሥት ሣባ ማንነት

1.1 የሳባ ንግሥት ንጉሥ ሰሎሞንን መጎብኘቷን የሚናገር ታሪክ በ1ኛ ነገሥት 10፡1-13 እና በ2ኛ ዜና 9፡1-12 ውስጥ እናገኛለን። ሰሎሞን የሞተው በ931 ዓመት ገደማ ከክርስቶስ ልደት በፊት እንደ ሆነ እናውቃለን። በነገሥትና በዜና መጻሕፍት ውስጥ ይህ ጉብኝት ስለ ተደረገበት ዘመን ምንም መረጃ ባናገኝም እንኳ፣ ንግሥት ሳባ ሰሎሞንን ልታየው የሄደችው ከመሞቱ አሥር ዓመታት ቀደም ብሎ 941 ዓ.ዓ እነባቢ ሳይሆን እንደማይቀር ይገመታል። ሳባ የሚለው ቃል እዚህ ስፍራ የሚጠቁመው ደቡብ ዐረቢያን፣ የጥንት ሳባውያን ግዛትን፣ ሳይሆን አይቀርም። የነግሥቲቱ ስም ማን እንደ ነበረ በመጽሐፍ ቅዱስ አልተጠቀሰም። ሰሎሞንን የጎበኘችበት ዐቢይ ዓላማ ከእርሱ ጋር የንግድ ግንኙነት ለመፍጠር ሊሆን ይችላል። የመጣችው ከሳባ ወይም ከየመን ከሆነ፣ 1920 ክ.ሎ ሜትሮች በግመል ተተዛለች ማለት ነው። ምናልባት ይህንን ጉዞ ያደረገችው በመስፋፋት ላይ የነበረው የሰሎሞን ንግድ የአገሯን የገቢ ምንጭ ስለ ነጠቀባት ሳይሆን አይቀርም።

1.2 በኢትዮጵያ እፈ ታሪክ ውስጥ ማክዳ ተብላ የምትታወቅ ሊሆን፣ ከሰላሞን የወለደችው ምኒልክ የተባለ ልጅ የነበራት የኢትዮጵያ ንግሥት ተደርጋ ተቆጥራለች። ይህ ታሪክ ለመጀመሪያ ጊዜ በኢትዮጵያውያን ባሕል ውስጥ ብቅ ያለው

በክብረ ነገሥት ውስጥ ነበር። ይህ መጽሐፍ ከዐረብኛ እትም በትርጉም የተወሰደ ይመስላል። ይህ መጽሐፍ አስከንጎርያ ካለው የቅድመ-አባቶች መጻሕፍት ቤት ከሚገኘው ከግብፃውያን የመማሪያ ጽሑፍ በ1225 ዓ.ም ገደማ ወደ ዕረብኛ የተተረጎመ ቅጂ ይመስላል። የግዕዙ ቅጂ የዛግዌን ንጉሣዊ ቤተሰብ አገዛዝ ገርስሶ በ1270 ዓ.ም የነገሠውን የአጼ ይኩኖ አምላክ ንጉሣዊ ቤተሰብ አገዛዝ ለማጠናከር በ14ኛው ምዕተ ዓመት መግቢያ ላይ የተተረጎመ ሳይሆን አይቀርም።

1.3 ከ1150 ዓ.ም በፊት ኢትዮጵያን ይዝ የነበረው ንጉሣዊ ቤተሰብ የቀዳማዊ ምኒልክ ትውልድ ነው የሚል አባባል መኖሩ ግልጽ ነው። ከ1150-1270 ዓ.ም በሥልጣን ላይ የቆየው የዛግዌ ንጉሣዊ ቤተሰብ ዘጉልቁ 12፡1ን የመጽሐፍ ቅዱስ ማስረጃ አድርጎ በማቅረብ ራሱን የሙሴ ዘር አድርጎ በመተሳጠር ይህንን አባባል ውድቅ ሊያደርግ ሞክሯል። ስለዚህ፣ በክብረ ነገሥት ውስጥ የሚገኘው አፈ ታሪክ ከ1000 ዓ.ም ገደማ ጀምሮ ተያይዞ የመጣ ሊሆን ይችላል።

1.4 በ6ኛው ምዕተ ዓመት የኢትዮጵያን ታሪክ የጸፉት የግሪክ ተወላጅ የሆኑ ታሪክ ጸሐፊዎች ስለዚህ አፈ ታሪክ ምንም ነገር አያውቁም። ከ1330 ዓ.ም በፊትም የክርስትና እምነት በአክሱም ግዛት ውስጥ ስለ መከሰቱ ምንም ፍንጭ አይገኝም።

1.5 ስለ ሰሎሞን የተነገረ አፈ ታሪክ ምናልባት የመነጨው የአስልምና መሠራጨት ኢትዮጵያንና ግብፅን በለያየበት ምዕተ ዓመታት ውስጥ በግብፅ ሳይሆን አይቀርም። በ1150 ዓ.ም የዛግዌ ንጉሣዊ ቤተሰብ በአክሱም ዙፋን ላይ ሊቀመጥ አፈ ታሪኩ የንጉሥነት ሥልጣኑን አጠያያቂ አደረገው። አፈ ታሪኩ በጽሑፍ የሰፈረው የዛግዌ ንጉሣዊ ቤተሰብ በሥልጣን ላይ በቆየባቸው ከ1150-1270 ዓ.ም ባሉት ዓመታት ውስጥ በአስከንጎርያ ሳይሆን አይቀርም። ከዚያም ከኮፕቲክ ቋንቋ ወደ ዐረብኛ፣ በመጨረሻም ወደ ግዕዝ ተተርጉሟል።

ቀጥሎም በተክለ ዓይማኖት አማካይነት የዛግዌ ንጉሣዊ ቤተ ሰብ አገዛዝ ሲገለበጥ ድጋፍ አበርክቷል።

1.6 ይህ አፈ-ታሪክ ከባሕል አንጻር የፈለገውን ያህል ዋጋ ቢኖረውም፣ ክርስትና በኢትዮጵያ በሚለው አምነታችን ላይ ምንም አስተዋጽኦ አይኖረውም። ይህ ትምህርት ብቅ ያለው ድርጊቱ ከተፈጸመ 1900 ዓመታት ቆይቶ ስለሆነ፣ የታሪኩን ታሪካዊ ይዘት የሚያጠናክር መረጃ አስኪገኝ ድረስ በእርግጠኝነት ሲነገርስት አይችልም።

## 2. የሐዋርያት ሥራ ምዕራፍ 8 ታሪክና ክርስትና

2.1 የዘመኑን ቅድም ተከተል ትተን፣ የአሁኑ ታሪካዊ መረጃችን ክርስትና ከ330 ዓ.ም በፊት በአክሱም ውስጥ አለመኖሩን መጥቀስ ያስፈልገናል። ስለዚህ ይህንን የጠቀስነው ዘመን መነሻ ነጥባችን አድርገን ልንጠቀምበት እንችላለን።

2.2 በሐዋርያት ሥራ ምዕራፍ 8 ውስጥ ከስፈሩ መረጃዎች በመነሣት፣ ይህ ድርጊት ከ40 ዓ.ም በፊት መፈጸሙ ግልጽ ነው። የተጠቀመው ጃንደረባ አይሁድ ስፍራውበት ከነበረ ከግብፅ ለሚኖረው ግዛት አካባቢ-ከኤፌሳንታይል ሳይመጣ አልተረፈም። ከዚህ የተነሣ፣ ህንደኬ የተባሰችው ንግሥት ባለ ሥልጣን ምንም ነገር ቢያደርግም አንኳ፣ የወንጌልን የምስራች ቃል ወደ አክሱም ግዛት ይዞ አልመጣም።

2.3 የግሪክ የመልክዓ ምድር ተመራማሪዎች ይህ የመንግሥት ባለ ሥልጣን የመጣበት ግዛት ከመጀመሪያው የአስዋን ፏፏቱ አንሥቶ ወደ ደቡብ አስከ ዘመናዊቷ ሱዳን ያለውን ክፍል እንደሚያጠቃልል ይጠቁማሉ።

2.4 ህንደኬ የሚለው ስም የሚያገለግለው ቁሳር፣ ፈርዖን፣ አጼ፣ ወዘተ. . . ከሚሰጡት አገልግሎት ጋር ተመሳሳይ ነው። ይህ ስም የሚጠቁመው ንጉሣዊ ቤተሰብን እንጂ፣ ግለሰብን አይደለም። በኑቢያ ውስጥ ንጉሡ እንደ «ፀሐይ ልጅ» ይቆጠራል፤ ቅዱስ ተደርጎም ይገመት ስለ ነበር፣ በምድራዊ ሥራ ውስጥ ተሳትፎ አያደርግም ነበር፤ ስለዚህ መንግሥቱን የምትገዛው ንግሥቲቱ ነበረች።

2.5 ከሐዋርያት ሥራ 8 የሰበሰበነው ታሪክ አፈ-ታሪክ ባይሆንም፤ ክርስትና በአዲሲቱ ኢትዮጵያ ለሚለው አውቀታችን ምንም አስተዋጽኦ እንደማይኖረው ግልጽ ነው። የአክሱም ግዛት በ330 ዓ.ም የተቀበለው የክርስትና እምነት ኑቢያን ከመላሰሱት ምዕራባዊ አገሮች የክርስትና እምነት ጋር ግንኙነት ይነረው አይነረው ታሪክ የመዘገበው ነገር አይገኝም።

### 3. ፍሬምናጦስ አብርሃ ወ አፅብሃ

3.1 ሩፊኑስ በ370-430 ዓ.ም ገደማ የኖረ የሶሪያ ምሑር ነበር። ይህ ምሑር በርካታ የሥነ-መለኮት መጻሕፍት ጽፏል። በተጨማሪ፤ ኡዲስዬስ ከተባለው ለው ላይሰማው እንዳልቀረ የሚገመት የታሪክ ዘገባ አስፍሯል። ከእርሱ በትርጉም የተወሰደው ታሪክ ቀጥሎ ይቀርባል፡-

3.2 «መትሮዶስ» የተባለ አንድ ፈላስፋ እንዳንድ ስፍራዎችን ለማየትና ዓለምን ለመቃኘት ሩቅ ምሥራቅ ድረስ ዘልቆ ሄዶ ነበር ይባላል። የዚህን ፈላስፋ አርአያ በመከተል ሌላ የጦርስ ፈላስፋ ደግሞ ከራሱ ጋር ዘመዶቹ የሆኑና ስለ ለዘንዊ ኑሮ ያስተምራቸው የነበሩ ሁለት ትናንሽ ወንዶች ልጆች አስከትሎ ተመሳሳይ ለሆነ ዓላማ ሕንድን ሊጎበኝ ተነሣ። ከሁለቱ ልጆቹ መካከል በዕድሜ የሚያንለው አድስዮስ የሚባል ሲሆን፤ ተለቅ ያለው ፍሬምናጦስ ይባል ነበር። ይህ ፈላስፋ ጉባኤን ከፈጸመና ነፍሱ የረካችበትን ነገር ሁሉ ከመዘገብ በኋላ ወደ መጣበት መመለስ ሲጀምር፤ ይንዝበት የነበረው መርከብ ውኃ ለመቅዳት ይሁን ወይም ለሌላ አስፈላጊ ጉዳይ በአንድ ወደብ ላይ አረፈ። በዚህ ጠደብ አካባቢ ይኖሩ የነበሩት በዘመኑ ሥልጣኔ ያልነበራቸው ኋላ ቀር ለዎች የሚጎራበቷቸው ጎሳዎች ከሮማውያን ጋር ያላቸው ውል የፈረሰ መሆኑን ከገለጹላቸው፤ ከመካከላቸው የሚገኙትን ሮማውያን ሁሉ ጨፍጭፎ የመገደል ልማድ ነበራቸው። ፈላስፋው የሚገኝበት መርከብ በዚያ እንዳረፈ እርሱና አብረውት የነበሩት ሰዎች በሰይፍ ተሰዩ። ይሁን እንጂ፤ ሁለቱ ልጆች በአንድ ዛፍ ሥር አረፍ ብለው ሲያጠኑና

ትምህርታቸውን ሊያዘጋጁ ስለ ተገኙ፤ በእነዚህ ዛፍ ላይ ለዎች ምሕረት ይደረግላቸውና ወደ ንጉሣቸው ይወሰዳሉ። ንጉሡም አድስዮስ የተባለውን የቤተ መንግሥቱ ጠጅ አሳላፊ አድርጎ ሾመው፤ ፍሬምናጦስ አርቆ አስተዋይና የረጋ መሆኑን ስለ ተገነዘበ፤ የቤተ መንግሥቱ የገዝብ ቤት ሹምና ጸሐፊ አደረገው። ከዚህ ጊዜ ወዲህ እነዚህ ወጣቶች በታላቅ ክብር ይጠበቁና ንጉሡም ይወዳቸው ነበር። ከብዙ ጊዜ በኋላ ንጉሡ ሚስቱንና ለቅቆት የሄደውን ግዛት የሚወርስ ጨቅላ ልጅን ትቶ ሞተ። እነዚህ ሁለት ጎልማሶችም የወደዱትን እንዲያደርጉ ነጻነት ሰጣቸው። ይሁን እንጂ፤ ንግሥቱ ልጇ አስከያድግ ድረስ በግዛቷ ውስጥ መንግሥቷን በማስተዳደር የሚረዷት ከእነርሱ የተሻሉ ሰዎች ስላልነበሯት፤ እንዲሁም በተለይ ፍሬምናጦስ ግዛትን ሊያስተዳደር የሚበቃ ችሎታ የነበረው በመሆኑና፤ አድስዮስ ደግሞ ታዛዥና ልቧም የተቀበለው ለው ስለ ነበር አልቅላ ከእርሷ ጋር እንዲቆዩ ለመነቻቸው። በዚያም ሊኖሩ ፍሬምናጦስ የመንግሥቱን ሥልጣን ጨበጠ፤ እግዚአብሔርም ልቡን ስላነሣው ክርስቲያን የሆኑ ሮማውያን ነጋዴዎችን አፈላልጎ ከእርሱ ጋር እንዲቀራረቡ በማድረግ በተለያዩ ስፍራዎች የጸሎት ቤቶችን እንዲመሠርቱና በሮማውያንም ልማድ መሠረት ለጸሎት እንዲሰላሰቡ ወተወታቸው። ከዚያም ሌሎች ሰዎችን ለማደፋፈር እርሱም ከእነዚህ ክርስቲያኖች ጋር ተባበረ፤ እነርሱንም ደግሞ በውለታና በጥቅሞች አማካይነት ወደ ራሱ አቀረባቸው፤ አስፈላጊ የሆኑትን ነገሮች ሁሉ አዘጋጃቸው፤ ለዜቶች መሥሪያና ለሚያስፈልጉ ጉዳዮች ሁሉ የሚውል መሬት ሰጣቸው፤ እንዲሁም የተሠራው የክርስትና ዘር በአገር ጠስጥ እንዲስፋፋ በተቻለው መንገድ ሁሉ ጣረ። አገሩን በእንደራሴነት ያስተዳድሩለት የነበረው ሕፃን ሲያድግ ሥራቸውን ፈጽመውና ተቀብለውት የነበረውን አደራ በእምነት አስረክበው ንግሥቱና ልጇ አብረዋቸው እንዲኖሩ ሊያስቀሯቸው ቢሞክሩና ቢለምኗቸውም እንኳ እምቢ ብለው ወደ ሮማውያን ግዛት ተመልሰዋል። አድስዮስ ወላጆቹን

ሊያያ ወዲያው ወደ ጢሮስ ሄደ፤ ፍሬምናጦስ ግን «የአግዚአብሔርን ሥራ መደበኛ መልካም አይደለም» ብሎ ወደ አስክንድርያ ተጓዘ። በዚያ ለሚገኘውም ጳጳስ ሁኔታውን ሁሉ አጫወተው፤ ባልሠለጠኑ ጌላ ቀር ለዎች አገር ለተሰበሰቡት በርካታ ክርስቲያኖችና አብያተ ክርስቲያናት አንድ ሁነኛ ሰው ፈልጎ ጳጳስ አድርጎ እንዲልክላቸውም ተማጠነው። በዚህ ወቅት ግን ኡጲስ ቆጶስ ሆኖ የነበረው አትናቲዎስ የፍሬምናጦስን ንግግርና ድርጊት ከመረመረ በኋላ፤ «አነዚህን ነገሮች ሊያከናውን የሚችል አንዳንተ የአግዚአብሔር መንፈስ ያሰበት ሰው ማንን እናገኛለን?» ብሎ በተሳውሰት ጉባዔ ተናገረ። ከዚያም ቀድሶ በአግዚአብሔር ጸጋ ወደ መጣቡ ስፍራ ተመልሶ እንዲሄድ አዘዘው። ፍሬምናጦስም ጳጳስ ሆኖ ወደ ሕንድ ሲመለስ፤ ከአግዚአብሔር የተሰጠው ጸጋ ይህ ነው አይባልም። እንደ ሐዋርያት በእርሱም አማካይነት ተአምራት ይፈጸሙ ነበር፤ እንዲሁም ቁጥር ሥፍር የሌላቸው አረመኔዎች በእርሱ አማካይነት አምነው ነበር። ከዚህ ጊዜ ወዲህ በሕንድ ክፍላተ አገሮች ውስጥ ክርስቲያኖችና አብያተ ክርስቲያናት ተፈጥረዋል። የክህነትም አገልግሎት ተጀምሯል። አነዚህን ሐቆች የተረዳሁት የፍሬምናጦስ ባልደረባ ከነበረውና በኋላም በጢሮስ ካህን ከሆነው ክራሱ አድስዮስ አፍ ነበር።

3.3 ውጫዊ መረጃዎች አንደሚጠቁሙት፤ ፍሬምናጦስን አድስዮስ የተቀበላቸው ንጉሥ ኤላአምዳ ሲሆን፤ ልዑሉ ደግሞ ኢዛና ነበር። ስለዚህ ሩፊኒዩስ የጻፈው ታሪክ ከዚህ በታች በሚያቀርባቸው ሁለት መረጃዎች ተረጋግጧል።

3.4 በ328 ዓ.ም አትናቲዎስ ፓትሪያርክ እንዲሆን ተሾሞ ነበር። ከዚህ በኋላ ወዲያው ፍሬምናጦስ በአክሱም ጳጳስ እንዲሆን ቀብቶታል። አባ ሰላማ ተብሎ ይጠራ የነበረው ፍሬምናጦስም ወደ ኢትዮጵያ ተመልሶ መጣ፤ በዚህ ወቅት ንጉሥ የነበረው ኢዛናም ክርስቲያን ሆነ።

3.5 ቀደም ብሎ ከቀረበው ታሪክ በመነሣት በ328 ዓ.ም. የግብፅ ቤተ ክርስቲያን ከትምህርተ ክርስትናና ከባህል ልዩነቶች የተነሣ አልተከፋፈለችም ነበር ልንል አንችላለን። በዚህ ወቅት ፍሬምናጦስ በመጽሐፍ ቅዱስ ላይ የተመሠረተውን የክርስትና እምነት እንጂ፤ ከሶሪያና ከግብፅ ይዞ የመጣው ሌላ ነገር እንዳልነበረ ግልጽ ነው።

3.6 በ356 ዓ.ም የቀጳዶቅያ ጆርጅ በግብፅ ፓትሪያርክ እንዲሆን በአስክንድርያ ተቀባ፤ አትናቲዎስም ተባረረ። በ336 ዓ.ም የሞተው አርዮስ የተባለ ምሑር፤ «የናዝሬቱ ኢየሱስ የአግዚአብሔር ልጅ ሆኗል» ብሎ አስተምሮ ነበር። በሌላ በኩል ደግሞ አትናቲዎስ፤ «ኢየሱስ ክርስቶስ የአግዚአብሔር ልጅ ያልነበረበት ወቅት ጨርሶ አይገኝም» በማለት አስተምሯል። አርዮስ ትምህርቱን እንዲያስፋፋ ከ337-361 ዓ.ም የነገሠው የሮማ ቁሳር ቆንስጣንጢኖስ ድጋፍ አግኝቶ አትናቲዎስን ከአስክንድርያ ወስዶ አስሮት ነበር። በዚህ ወቅት ቆንስጣንጢኖስ ይደግፈው የነበረውን የአርዮስን ትምህርት ይቀበል ወይም አይቀበል እንደ ሆነ ለማየት በቀጳዶቂያው ጆርጅ እንዲመረመር በአክሱም ላሉት ሰሊዛና ሥዓዛና ፍሬምናጦስን ወደ አስክንድርያ እንዲልኩት ቆንስጣንጢኖስ ደብዳቤ ጻፈላቸው። አትናቲዎስ የቆንስጣንጢኖስን ደብዳቤ ቅጂ አግኝቶ በመዝገቡ ውስጥ ጠቅሶታል። ኢዛናም ሆነ ፍሬምናጦስ ወይም ሁለታቸውም ለመተባበር ፈቃደኛ የሆኑ አይመስልም።

3.7 ኢዛና ቆይቶ በስተ ምዕራብ የሚገኙት ነቢያውያንን ድል ካደረገ በኋላ ክርስቲያን መሆኑን የሚያሳይ በሦስት ቋንቋዎች የተጻፈበት ቅርጽ አስቀርጿል። በተጨማሪ በሳንቲሞቹ ላይ የነበሩትን የግማሽና የሙሉ ጨረቃ ቅርጾች ለውጦ መስቀል አድርጓል። ሩፊኑ በታሪክ ውስጥ የኢዛናን መሰወጥ አስመጥቀሱ ያቀረበው ዘገባ ከእርሱ በኋላ በሌላ ሰው ያልተጻፈ መሆኑን ይጠቁማል። የኢዛናን መሰወጥ ቢያውቅ ኖሮ በአርግጥም ይጠቅስው ነበር። የሩፊኑስ ዘገባ አንዳንድ ማጋነን ሊኖርበት እንደሚችል የሚጠቁሙ ጉድለቶች መኖራቸው የነገሩን ሐቀኝነት ጥርጣሬ ላይ ለመጣል በቂ ምክንያት

አይደለም። በዘጠነው ውስጥ «ሕንድ» ማለት ኢትዮጵያ አንደ ሆነ ግልጽ ነው።

3.8 አንዳንድ ዘገባዎች ኢዛናና ሥዓዛናን ከአብርሃና ከአዕብሃ ጋር ለምን አንደሚደምታቸው ምክንያቱ በ7:4 ላይ ስለ ተሰጠ በፍሬምናጦስ ዘመን የአክሱም ንጉሥ ኢዛና አንደ ነበር ጥርጥር የለውም። ሥዓዛና የሚባል ወንድምም አንደ ነበረው ግልጽ ነው። ብዙ ታሪኮች የአነዚህን ሁለት ሰዎች ስም ቅደም ተከተል አደባልቀዋል።

3.9 ክርስቲያን ከመሆኑ በፊት የኢዛና ሃይማኖት ምን አንደ ነበር በ4.2 ውስጥ ተዘርዝሯል።

3.10 ከዚህ በላይ ከቀረቡት መረጃዎች አራት መደምደማያ አሳቦችን ማውጣት እንችላለን፡-

1. በመጀመሪያ ወደ ኢትዮጵያ የመጣው የወንጌል መልእክት በ310 ዓ.ም ከሶሪያ ነው። ወዲያውኑ በተከታታይ በአገሪቱ ውስጥ የታዩት ለውጦችና የአትናቲዎስ ፍሬምናጦስን መቀባት ፍሬምናጦስ የመጣው መልእክት ከአዲስ ዜጃን ትምህርት ጋር የሚስማማ መሆኑን የሚጠቁም ይመስላል።
2. አባ ሰላማ በ330 ዓ.ም የአስክንድርያ ፓትሪያርክ ከነበረው ከአትናቲዎስ የማጥመቅና የጌታን እራት የመስጠት ሥልጣን ተቀብሎ ነበር። በሌላ አነጋገር፣ ቀደም ብላ በ7በፅ ትገኝ የነበረች ቤተ ክርስቲያን በአክሱም የተመሠረተችውን አዲስ ቤተ ክርስቲያን ትክክለኛነት አረጋግጣ ነበር።
3. በ360 ዓ.ም የሮማው ቄሳር ቆንስጥንጢኖስ አጼ ኢዛና የአረዩስን ትምህርት አንዲደግፍ ከሮም የጸፈለት ደብዳቤ የአክሱም ቤተ ክርስቲያን ሌላ ውጫዊ ተቀባይነት ማግኘቷን ይጠቁማል። አጼ ኢዛና ለመተባበር ፈቃደኛ አለመሆኑ ዋና ነጥብ ነው።
4. በመጀመሪያ ፍሬምናጦስ ሲመጣ በአክሱም የነበረው ልማዳዊ ሃይማኖት ቀስ በቀስ በክርስትና ተተክቷል።

## የ4ኛው ምእተ ዓመት አክሱም

4.1 ሀ) በኢዛና ዘመን መንግሥት አክሱም ኃይልና ባለጠጋ ነበረች። ሜሮ የተባለችው ከተማ ባለባቱ አለአሚዳ ተደምስሳ ነበር። ኢዛና ኑቢያንና ቢያንስ ደቡባዊ የዐረቢያን ከፍል ጠቅልሎ ገዝቷል። ከቅርጾች መካከል በአንዱ ላይ አክሱም፣ ኢማር፣ ሮይዳን፣ ባሳ፣ ሳልኤን፣ ሰያሞ፣ ቤጃ እና ካሱ የሚሉ ስሞች ተጽፈውበት ይገኛል። ከአነዚህ ስሞች መካከል አራቱ የማገኘት ከቀይ ባሕር በስተ ምሥራቅ ሲሆን፣ አራቱ ደግሞ በስተ ምዕራብ ነው።

4.1 ለ) ቆስጥንጢኖስ ለኢዛና የጸፈለት ደብዳቤ ከሮማውያን ግዛት ጋር የጠበቀ ግንኙነት መኖሩን ይጠቁማል።

4.2 ፍሬምናጦስ ወደ አክሱም ሲመጣ በአገሪቱ ውስጥ በርካታ የተሰያዩ ሃይማኖቶች ይመለከቱ ነበር።

4.2 ሀ) የመጀመሪያው የኢትዮጵያ ንጉሥና አምላክ አርዌ የተባለ አባብ አንደ ነበር በአፈ ታሪክ ይነገራል። እርሱን ለማረጋጋት ሕዝቡ አዘወተረው ልጃገረዶችን፣ ፍየሎችን፣ በጎችንና ወተት ለመሥዋዕት ያቀርቡለት ነበር። ከዕለታት አንድ ቀን ግብገቦ ወይም አንጋባ የተባለው ሰው ተነሥቶ አርዌን ገደለው። ከዚያም የአርዌን እግት አግብቶ ንጉሥ ሆነ። ይህ አፈ ታሪክ አሺሲታ ከተባለው የፋርስ መጽሐፍ ውስጥ ስለሚገኝ የመጣው ከዚያ ሳይሆን እይቀርም።

4.2 ለ) ዋና ዋናዎቹ የደቡብ ዐረቢያ አምላኮች የሰማይ አምላክ፣ አስታር፣ የጨረቃ አምላክ ሲንና የደቡብ ዐረቢያን አልሙጋህ ነበሩ። ኢዛና ክርስቲያን ከመሆኑ በፊት እነዚህ ጣዖታት በአክሱም መንግሥት ውስጥ አንደ ተመለከቱ የሚጠቁሙ ቤተ መቅደሶች ተገኝተዋል።

4.2 ሐ) የአክሱም ሕዝብም የጦርነት አምላክ የሆነውን ማሕሪምን፣ ምድርንና ባሕርን በድምሩ ሦስት ጣዖታት አምልክዋል። እነዚህ ሦስቱ ከዚያ አካባቢ ባሕል ጋር የተያያዙ ስለሆኑ፣ በሌላ ቦታ በየትም አልቋመለኩም።

4.2 መ) የግሪክ አምላኮች የኃይል አምስክ የነበረው ሄርኩለስና የብልጽግና አምላክ የነበረው ሄርሜስም ደግሞ ይመስሉ እንደ ነበር የሚያሳዩ ፍንጮች ተገኝተዋል። ንጉሡ ራሱ ዜነስ፣ አሬስና ፓሲዶን የተባሉትን የግሪክ ጣዖታት ያመልክ እንደ ነበር ተጠቅሷል።

4.2 ሠ) የአይሁድ ሃይማኖት ወደ ኢትዮጵያ የገባው ኢዛና ክርስቲያን ከመሆኑ በፊት ሳይሆን አይቀርም። ይህንን በሚመለከት ያለን ብቸኛ መረጃ በክብረ-ነገሥት ውስጥ የተጠቀሰው ዘገባ ነው፤ (1.2 ተመልከቱ)። የአይሁድን እምነት ወደ ኢትዮጵያ ይዘው የገቡት ከደቡብ ዐረቢያ ወደ ምሥራቃዊ አክሱም ወይም ከሰሜናዊ ግብፅ ወደ ምዕራባዊ አክሱም የመጡት ሰዎች ሳይሆኑ አይተሩም። እነዚህ ሰዎች ክርስትና በኢትዮጵያ ውስጥ እንዲታወቅ ያበረከቱት ድርሻ ያለ አይመስልም።

4.3 ኢዛና ሃይማኖቱን የለወጠ መሆኑን የገለጸበት በሦስት ቋንቋዎች ማለት በግሪክ፣ በግዕዝና በሳባውያን ቋንቋ የጻፈበት ቅርጽ የመንግሥቱን የትምህርት ዕድገት ያሳያል። ለዚህ የትምህርት መስፋፋት ፍሬምናጦስ የራሱን ድርሻ ሳያበረክት አልቀረም። ከኢዛና ቅርጽ ቅርጾች መካከል ክርስቲያን ከሆነ በኋላ በሜሮ ላይ ስለደረገው ዘመቻ የሚናገረው ሌላው ቅርጽ ደግሞ ግዕዝ መነጋገሪያ ቋንቋዎች ውስጥ በመጀመሪያ የመነጋገሪያ ቋንቋ የሆነው ግዕዝ ነበር፤ ይሁን እንጂ፤ ይህ ሲሆን የቻለው ለምን እንደሆነ አሁንም አይታወቅም። ሆኖም፤ ይህ በኢዛና ዘመነ መንግሥት ውስጥ የሥልጣኔ መሻሻል በአርማዮ አንደ ነበር ይጠቁማል።

## 5. ኒቂያ፣ አትናቱምስ እና ፍሬምናጦስ

5.1 አትናቱምስ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያንን ሕልውና በመጀመሪያ ያጸደቀ ዝነኛ የቤተ ክርስቲያን አባት በመሆኑ፤ ስለ እርሱ አንዳንድ ነገር ማወቅ አስፈላጊ ነው።

5.2 አትናቱምስ የተወለደው በ296 ዓ.ም ገደማ ሲሆን፤ የሞተው በ373 ዓ.ም አካባቢ ነበር። የ4ኛው ምእተ ዓመት የቤተ

ክርስቲያን ድርጊቶች ከዚህ ለው ጋር የተቆራኙ ናቸው። የግሪክ ሥነ-ጽሑፍና ባሕል ከፍተኛ አውቀት የነበረው የግብፅ ተወላጅ ነበር። በ328 ዓ.ም ገና በ33 ዓመት ዕድሜው በታላቲቱ ከተማ በእስክንድርያ ጳጳስ ሆኖ ክተቀባ በኋላ የሶሪ ያውን ወንጌላዊ ፍሬምናጦስን የአክሱም ቤተ ክርስቲያን ተጠሪ አድርጎ ተባለ። ከ45 ዓመታት የጽጽሰና ዘመኑ ውስጥ 17ቱን ዓመታት ያሳለፈው በግብፅ ነበር። አምስት ጊዜ እስክንድርያን ለቅቆ እንዲወጣ ተደርጓል።

5.3 አብዛኞቹ ጠቃሚ ጽሑፎቹ የተጻፉት የእስክንድርያ ጳጳስ እንዲሆን ከመሾሙ በፊት ነበር። በ325 ዓ.ም በተደረገው በኒቂያ ጉባዔ ላይ ይፋ ድርሻ ባይኖረውም እንኳ፤ ሦስት መሣሪታዊ እውነቶችን ለማስተመጥ ችሏል-ይኸውም ክርስቶስ ከዘላለም እስከ ዘላለም የእግዚአብሔር ልጅ መሆኑን፤ ዓለም በተኖታ በእግዚአብሔር መፈጠሩን፤ እና የለውን በእግዚአብሔር አማካይነት በክርስቶስ መዋጀት በሚመለከት ዘግብተውና በስፋት ጽፏል። ይህም አትናቱምስ ለትክክለኛ ትምህርት ማሰብ የጀመረው በእስተ እርጅና ዘመኑ አለመሆኑን ያሳያል።

5.4 ከዚህ በላይ ከተለጠፉት ጥቂት መረጃዎች ውስጥ አራት መደምደሚያ አሳቦችን ልናጠባ እንችላለን፡-

5.4 ሀ) አትናቱምስ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን መሥራች ሐዋርያ ተብሎ ሊጠራ ይችላል። ፍሬምናጦስ ወደ አክሱም ተመልሶ ሊያጠምቅና የጌታ እራት ሊሰጥ የበቃው በአትናቱምስ ዋስትና ነበር።

5.4 ለ) አትናቱምስ ለፍሬምናጦስ ዋስትና መስጠቱ በ5.3 ውስጥ የተገለጹትን ሦስት ትምህርቶችን ፍሬምናጦስ መቀበሉን ያረጋግጣል። የኒቂያ ጉባዔ የተካሄደው ምናልባት ፍሬምናጦስ ክህነት ከመቀበሉ በፊት ሳይሆን አይቀርም፤ ስለዚህ በዚህ ጉባዔ የተወገዙትን የሐሰት ትምህርቶች አደገኛነት በሚመለከት አትናቱምስ በጥንቃቄ ሳያስተምረው አልቀረም።

5.4 ሐ) በዚያ ዘመን በግብፅና በኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያናት መካከል ድርጅታዊ ግንኙነት ስለ መኖሩ ምንም መረጃ የለም።

5.4 መ) እትናቴዎስ ደብዳቤ ሲጻጻፍ የሚጠቅሰው ቆንሰጣንጢኖስ ለኢዛና የጻፈለት ደብዳቤ ፍሬምናጦስ ቤተ ክርስቲያን እንድትቀበለው ንጉሡ ከሚያስገድደው ከአሪዮስ ትምህርት ይልቅ የእትናቴዎስን ትምህርት ይደግፍ እንደ ነበር ይጠቁማል።

**6. «የኮፕቲክ» ቤተ ክርስቲያን በግብፅ**

6.1 ከግብፅ ቤተ ክርስቲያን አንዷ ኮፕቲክ ተብላ ትጠራለች። በአርግጥ፣ ኮፕቲክ የጥንት ግብፃውያን ቋንቋ ሲሆን፣ አማርኛ ከግዕዝ ብዙ እንደ ተጠቀመ፣ ዘመናዊ የግብፃች ዐረብኛም የተገኘው ከዚህ ቋንቋ ነው። የኮፕቲክ ቋንቋ ሁለት የአነጋገር ዘይቤዎች ነበሩት፤ እነርሱም በሰሜናዊ ግብፅ የሚነገረው ሳሐዲኛና በደቡባዊ ግብፅ የሚነገረው በሐሪኛ ነበሩ። በእነዚህ ምሕተ ዓመታት ውስጥ የግብፃውያን ባሕል በቅድሚያ በግሪኮች፣ ቀጥሎ በአስልምና አስፋፊ ዐረቦች ጥቃት ደርሶበታል። የግብፅ ብሔራዊ ቋንቋ ሙሉ በሙሉ በዐረብኛ ከተተካ በኋላ አንኳ፣ ብዙ ክርስቲያኖች ቋንቋቸውን ባለመልቀቅ በቤተ ክርስቲያናት ውስጥ በመጠቀም ማንነታቸውን ላለማስነካት ጥረዋል። የግብፅ ቤተ ክርስቲያን አስካሁን ድረስ ኮፕቲክ ተብላ የምትጠራበትም ምክንያት ይህ ነው። ከዚህ የተነሣ፣ ኮፕቲክ የሚለው ቃል ምንጩ የትም ቢሆን፣ ከኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ጋር በተዛመደ ሁኔታ መጠቀም ስሕተት መሆኑ ግልጽ ነው።

6.2 ወደፊት ከመቀጠላችን በፊት መርቆሪዎስ የተባለውን ሰው ማስተዋወቅ አስብን። ይህ ሰው የተወለደው በፋርስ ሲሆን፣ በኋላ በሶሪያ ውስጥ አንጸኪያ በተባለው ስፍራ መነኩሴና መምህር ሆኗል። አንጸኪያ ዝነኛ የክርስቲያን ከተማ ነች፤ በዚህ ስፍራ ይህ ሰው ከአስክንድርያ ትምህርት ጋር ግጭት ፈጥሯል። መርቆሪዎስ ብርቱ መምህር ስለ ነበር፣ 401-450 ዓ.ም በምሥራቅ የሮሜ ቄሣር የነበረው ዳግማዊ ቴዕደሲያስ

በ428 ዓ.ም የኮንስታንቲኖፕል ፓትሪያርክ እድርጎታል። 431 ዓ.ም የተሰበሰበው የኤፌሶን ጉባዔ የመርቆሪዎስ ትምህርት የተሳሳተ መሆኑን ሰላወጀ፣ ንጉሡ አስቀድሞ በአንጸኪያ፣ ከዚያም በ451 ዓ.ም በሞተበት ስፍራ በግብፅ ታላቅ የበረሃ ምንጭ አካባቢ ጠስዶ በግዙት አኑሮታል።

6.3 ሀ) መርቆሪዎስ የአስክንድርያው ኪሩል የኢየሱስ ክርስቶስን አምላክነት በጣም አጋንኖታል የሚል አሳብ ነበረው። መርቆሪዎስ ሁለት ነጥቦችን አጋንኖ እቅርቧል። ይኸውም፡- 1) የኢየሱስ ክርስቶስ መለኮታዊ ተፈጥሮ ኢየሱስ በቀመሰው መከራ ውስጥ ሙሉ በሙሉ ተካፍሏል የሚለው አሳብ ሊቀበለው እንደማይችል፣ እና 2) የኢየሱስ ክርስቶስ ስብዓዊ ተፈጥሮ ልክ እንደ ማንኛውም ሰው ተፈጥሮ እንደ ሆነና መለኮታዊ ተፈጥሮም ያልዳሰበው መሆኑን ነበር። የኢየሱስ ክርስቶስን ትክክለኛ ስብዓዊ ተፈጥሮ ለማስረዳት ጥረት ሊያደርግ፣ የሚቀጥለውን ጥያቄ በአጥጋቢ ሁኔታ ሊመልው አልቻለም ነበር፤ ሁለቱ፡- ተፈጥሮዎች (ስብዓዊውና መለኮታዊው) ከተለያዩ፣ ኃሊአተኛውን የሰው ዘር ለመዋጀት ከሁለቱ አንዳቸው ያላቸው ዋጋ ምንድን ነው?

6.3 ለ) መርቆሪዎስን ካስተዋወቅን በኋላ፣ አሁን ደግሞ ሁለት የአስክንድርያ መምህራንን ማስተዋወቅ ይገባናል፤ ከእነርሱ አንዱ በ444 ዓ.ም የሞተው ኪሩል ሲሆን፣ ሌላው በ454 ዓ.ም ያረፈው ዲዮስቆሮስ ነው። እዚህ ላይ የትምህርቱ ርዕስ ወዲያው ወደ ፖለቲካነት ይለወጣል። ከዚህ ቀጥሎ የመጣው ልዩነት ደግሞ የባሕል ሲሆን፣ ከዚያም የመታረቅ ዕድል እየመነመነ ሄደ።

6.3 ሐ) በዚያ ዘመን በግብፅ አብያተ ክርስቲያናት መካከል የተፈጠረውን ልንረዳ ከመቻላችን አስቀድመን፣ ሁለት ሌሎች ነገሮችን በአጭሩ መመልከት ያስፈልገናል። አንደኛው፣ ብህትውና የተባለው የዓይማኖት እንቅስቃሴ ነው። ይህ እንቅስቃሴ በሶሪያ፣ በእስፋሕል፣ በግብፅ በጣም ተወዳጅ

ነበር። ሌላው በመጽሐፍ ቅዱስ ፈንታ ፍልስፍናን፣ በተለይም የፕሌቶ ፍልስፍናን መከተል ነበር። እነዚህ ሰዎች ከእግዚአብሔር ጋር ሰላምና እንድንት ከመፍጠራቸው በፊት፣ ሰብዓዊ ተፈጥሮአቸውን ማስወገድ እንደሚያስፈልጋቸው አምነዋል። ታዲያ እነዚህ ባሕታውያን ኢየሱስ ክርስቶስ ሰብዓዊ ተፈጥሮ አንደ ነበረው አንዴት ሊያምኑ ይችላሉ? እነዚህ ሰዎች ራሳቸውን ለማግለል የሚጥሩት ለዚህ ነበር። የገዳም እንቅስቃሴ፣ በተለይም በግብፅ ይደረግ የነበረው፣ በመጨረሻ ላይ ለተፈጠረው የትምህርት ልዩነት በከፊል ተጠያቂ ነው። የዲዮስቆሮስ ትምህርት በእስክንድርያና በአንጸዚያም አንኳ በጣም ተወዳጅ የሆነበት ምክንያት ይህ ነበር።

6.3 መ) በመርቆሪዎስ ትምህርት ላይ ጭቅጭቅ ሲነሣ ዲዮስቆሮስ የእርሱ ደጋፊ ነበር። ይሁን እንጂ፣ ከባሕል ግፊት የተነሣ የዲዮስቆሮስ ተከታዮች መርቆሪዎስን ከድተውት በሌላ አቅጣጫ ተጉዘዋል (6.1 ተመልከቱ)። መርቆሪዎስ በኪሩል ትምህርት ውስጥ የተሳሳተ መጋንን መስሎ የታየውን በመቃወም፣ ኢየሱስ ክርስቶስ ድርብ ባሕርይ አንደ ነበረው አስተምሯል። ዲዮስቆሮስና ተከታዮቹ በኪሩል ትምህርት ተስበው መርቆሪዎስ ያሳለውን አሳብ ተቀብለው ነበር። ይሁን እንጂ፣ የተለየ ግብ ላይ ደርሰዋል። ትምህርታቸውንም ለማስረዳት ሞኖስና ፋሲስ በተባሉ ሁለት የግሪክ ቃላት ተጠቅመዋል። «ሞኖስ» ማለት ብቻ ማለት ሊሆን፣ «ፋሲስ» ማለት ደግሞ ባሕርይ ማለት ነው። በእነዚህ ሁለት ቃላት ተጠቅመው ሞኖፊኒት የተሰኘ አንድ ቃል ፈጥረዋል፤ ትርጉሙም አንድ ባሕርይ ብቻ ማለት ነው። ይህን ያደረጉበት ሁለት ምክንያቶች ነበሯቸው፡- 1) የክርስቶስን አካል አንድነት ለመጠበቅ፣ እና 2) ሰብዓዊውን ከመለኮታዊው ጋር በማደባለቅ ከእግዚአብሔር ጋር አንድ መሆን እንዴት ሊገኝ እንደ ተቻለ ለማስረዳት ነበር። ይህም የባሕታውያን ዓላማ ነበር። ቤተ ክርስቲያን ለዚህ ትምህርት የሰጠችውን ምላሽ ለማወቅ 6.4 ሀን ተመልከቱ።

6. በ444 ዓ.ም ያረፈው ኪሩል የመርቆሪዎስን ትምህርት ተቃውሞ ነበር። የኪሩል ተቃውሞ ምን ነበር? በኪሩል አስተሳሰብ ሁለት ባሕርያት ማለት ሁለት አካል ማለት ነበር። ኢየሱስ ክርስቶስ ሁለት የተለያዩ አካሎች ከነበሩት፣ ለእኛ ያደረገልን ማንኛው ነገር ምን ትርጉም ይኖረዋል? ኪሩል በወቅቱ የነበረውን ፍልሚያ ድል አድርጓል፤ ይሁን እንጂ፣ ቤተ ክርስቲያንን አጥቷል። ኢየሱስ ክርስቶስ አንድ ሆኖ ሁለት ባሕርያት እንዳሉት የሚያስረዳ የኪሩል ትምህርት በመጨረሻ ላይ በ451 ዓ.ም በተሰበሰበው የኬልቂዶን ጉባዔ ጸድቋል። ኪሩል ከዚህ ጉባዔ ወቅት ሰባት ዓመታት ቀደም ብሎ ቢሞትም እንኳ፣ ለዚህ ትምህርት ሽንጡን ገትሮ የቆመው እርሱ ነበር።

6.4 ሀ) ከ444-451 ዓ.ም የእስክንድርያ ፓትሪያርክ ዲዮስቆሮስ ሆኖ ነበር። በ458 ዓ.ም የሞተው የኮንስታንቲኖፕል ጳጳስ አናቶሊዮስ በ450 ዓ.ም በክተማው ውስጥ የቤተ ክርስቲያን ጉባዔ ጠርቶ ነበር፤ በዚህ ጉባዔ ላይ ከሮም ጳጳስ ሊኦና ከባይዛንታይን ንጉሥ ከማርሲዬን የተላከ ዲዮስቆሮስ ሐሰተኛ መምህር መሆኑን የሚገልጽ ትእዛዝ ተነብሏል። አሁን በጣም የተደባለቀ ነገር አጋጥሞናል፤ ይኸውም፡-

1. የባይዛንታይን ንጉሥ በቤተ ክርስቲያን ጉዳዮች መመሪያ ሊሰጥ፣
2. የሮም ጳጳስ የበላይነት ሥልጣን እንዳለው ሊያሳይ፣
3. የግሪክ የባሕል ማዕከል በሆነችው በኮንስታንቲኖፕል የሚገኘው ከእስክንድሪያው ፓትሪያርክ ጋር ያለውን ግንኙነት ሊያቋርጥ፣ እና
4. ግብፃውያን የሮምንም ሆነ የኮንስታንቲኖፕልን የበላይነት አንቀበልም ሊሉ እንመልከታለን።

6.5 በኒቂያ አዲስ የቤተ ክርስቲያን ጉባዔ ተሰብስቦ ነበር። ዲዮስቆሮስ 10 ግብፃውያን ጳጳሳትን አስከትሎ ወደዚያ በመሄድ የሮሙን ጳጳስ ሊኦን እንዲወገድ አድርገውታል። ከ396-457 ዓ.ም የኖረው ንጉሥ ማርሲዬን በ451 ዓ.ም

በኬልቂዶን ሌላ ጉባዔ እንዲሰበሰብ አዝዟል። ይህ ጉባዔ የተመራው በአራቱ የጳጳስ ሊኦናና የንጉሥ ማርሲዬን ተወካዮች ነበር። የኮንስታንቲኖፕል ጳጳስ አናቶሊዮስ ለዲዮስቆሮስ ሊሟገትለት ቢጥርም፣ ዲዮስቆሮስ ሥልጣኑን ተነጥቆ ወደ እሥር ቤት ተልኳል። በ451 ዓ.ም በኬልቂዶን የተሰበሰው ጉባዔ በአስከንድርያ ፓትሪያርክ ላይ ያስተላለፈው ውሳኔ የግብፅና የሶሪያን አብያተ ክርስቲያናት ከግሪክም ሆነ ከሮም ጨርሶ ገነጠላቸው።

6.5 ሀ) በዚህ በኬልቂዶን ጉባዔ ላይ መስታዊት-ነክ ነጥብ እንደ ተነሣና ግልጽ ማብራሪያም እንደ ተሰጠበት ጥርጥር የሰውም። ይሁንና፣ ሁለት ነገሮችን በእስምሮአችን መያዝ ያስፈልገናል፡- 1) ስለ ዲዮስቆሮስ ከጽሑፎቹ ከተረዳነው ለማለት አስቸጋሪ ነው፤ 2) በሦስት ባሕሎችና ቋንቋዎች ማለት በሮሙ ላቲን፣ በኮንስታንቲኖፕል ግሪክና በአስከንድርያው ከፒቲክ መካከል የሥልጣን ሽሚያ ነበር።

6.5 ለ) ዲዮስቆሮስ ኃያል መምህርና አስተዳዳሪ ነበር። ስለዚህ፣ የሮሙን ጳጳስና የባይዛንታይንን ንጉሥ ጥላቻ አትርፎአል። በዚህ መጠን ደግሞ፣ የአብዛኛውን የግብፅ ሕዝብ ድጋፍ አግኝቶ ነበር።

6.5 ሐ) በ5ኛው ምዕተ ዓመት በተደረጉት የግብፅ ቤተ ክርስቲያን ግጭቶች ውስጥ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን በማናቸውም ውስጥ ተሳትፎ ማድረግን የሚገልጹ መረጃዎች የሉም። ግሪክና የሰባውያን ቋንቋ ቀስ በቀስ ከአክሱም ግዛት ጠፍተው፣ ግዕዝ የአስተዳደር፣ የንግድና የሃይማኖት ቋንቋ የሆነው በዚህ ምዕተ ዓመት ውስጥ መሆኑን መጥቀስ አስፈላጊ ነው።

6.6 በግብፅ የነበሩ ብዙ ክርስቲያኖች የዲዮስቆሮስን ከሥልጣን መውረድ እንደ ስድብ ቆጥረውታል። 1) በቅዱስ ማርቆስ የተመሠረተው በጣም ጥንታዊ ጽጽብና በአዲስ የኮንስታንቲኖፕል ጳጳስ እንደ ተተካ አድርገው ቆጥረው ነበር፤

2) የኬልቂዶን ጉባዔ ውሳኔ የኮፕቲኮን ጳጳስ በግሪክ ባሕል ያወገዙት አድርገው ተርጉመውት ነበር።

6.7 የግብፅን አብያተ ክርስቲያናት ለዘሰቁታው በሁለት ተከፍሰው እንዲቀሩ ያደረገው የጉባዔው ውሳኔ ሳይሆን፣ ቀደም ተብሎ እንደ ተጠቀሰው የዲዮስቆሮስ ሥልጣን መነጠቅ ነበር።

6.7 ሀ) በግብፅ ይገኙ ከነበሩት ከእነዚህ ሁለት ቡድኖች መካከል እንዱ መሰካዊ ተብሏል። ይህ ስም የግብፅ ቃል ሳይሆን፣ በግሪክ የአጠራር ዘይቤ የተሰየመ የሶሪያውያን ቅጽል ሊሆን፣ አገልግሎት መስጠት የጀመረው ከተሰየመ በኋላ በጣም ቆይቶ ነበር፤ ትርጉሙም በንጉሡ የታዘዘው ሃይማኖት ደጋፊዎች ማለት ነው፤ ይህም ንጉሥ የባይዛንታይን ንጉሥ ነው። እነዚህ በሶሪያና በግብፅ የሚገኙ መሰካዊያን፡-

1. የመርቆሪዎስንና የዲዮስቆሮስን ትምህርት ተቃውመዋል፤
2. የኡፌሶንና የኬልቂዶንን ጉባዔዎች ትእዛዞች ተቀብለዋል፤
3. በኮንስታንቲኖፕል ጳጳስ የበላይነት አጽንዋል። በግብፅ ውስጥ እነዚህ ክርስቲያኖች ለአገራቸው ታማኝ እንዳልሆኑ ተቆጥረዋል።

6.7 ለ) ሁለተኛው ቡድን ደግሞ ሞኖፊስቶች ተብለዋል። የዚህ ቡድን ተከታዮች የግሪክን ቋንቋ አንቀበልም ስላሉና በራሳቸው ቋንቋ የተተረጎሙ ቅጂዎች ስለ ነበሯቸው፣ ከዚያ ጊዜ አንሥቶ እስካሁንም ከፕቲክ የሚል መጠሪያ ተሰጥቷቸዋል። ብዙ የተለያዩ ነገሥታት እነዚህን ሁለት የግብፅ ክርስቲያን ቡድኖች ለማዋሃድ ቢጥሩም፣ አልተሳካቸውም። በ6ኛው ምዕተ ዓመት ገደማ የግብፅ ሕዝብ ከሞላ ጎደል በአጠቃላይ የዚህ ቡድን ተከታይ ነበር። ይህም ትምህርት ከግብፅና ከሶሪያ ተነሥቶ ወደ አርመን፣ ሕንድና ኢትዮጵያ ተዛምቶ ነበር። ሞኖፊስት የሚለው ቃል በመዝገበ ቃላት አተረጓጎም መሠረት የሚጠቁመው ትምህርታቸውን ነው። ከፍ ብሎ ከተጠቀሰው ነገር በግልጽ መረዳት እንደሚቻለው፣ ልዩ የሆነበት ነጥብ ትምህርት ሳይሆን፣ ባሕል ነበር። በትምህርታቸው ላይ የተደረገ ትኩረት

ቢኖርም፤ የቃሉ ትርጉም የግሪክና የላቲን ቋንቋ ያስወገዱበትን ምክንያት ለመግለጽ ነበር።

6.8 ከዚያ በኋላ የነበሩት አንድ ሺህ ዓመታት ለኮፕቲክ ቤተ ክርስቲያን እጅግ አስቸጋሪ ነበሩ። የአስላም ወረራ በ642 ዓ.ም ተጀመረ። ከዚያም ካሊፎች አብያተ ክርስቲያናትንና ገዳሞችን በመደምሰስ በርካታ ክርስቲያኖችን ጨፈጨፉ። በ1517 ዓ.ም ደግሞ ቱርኮች ተተክተዋል። በ1700 ዓ.ም. ኮፕቲኮች ከወቅላላው ሕዝብ መካከል 5% ያህል ብቻ ሆነዋል።

6.9 የአስክንድሪያ ፓትሪያርክ በኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ላይ አላች ያለው የሥልጣን ጥያቄ በ12.3 ላይ ተዘርዘሯል።

6.10 የኮፕቲክ ቤተ ክርስቲያን ምክሮች በትምህርት ልዩነቶች ድብልቅልቅ ያሉ ቢሆኑም እንኳ፤ ያ ከባሕልና ከጥንቁ ልዩነቶች ጋር ሲነጻጸር እዚህ ግባ የሚባል አይደለም። ኮፕቲኮች ራሳቸውን ከግሪክና ክሮም የገነጠሉበት ዐቢይ ምክንያት ብሔራዊ ሕልውናቸውን ለመጠበቅ ነበር። የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን በዚህ ብሔራዊ ሕልውናን በማስጠበቅ ብጥብጥ ውስጥ ጭራሽ ያልተካፈለች ሲሆን፤ ከኮፕቲክ ቤተ ክርስቲያን ጋር ያፋ በሆነ መንገድ ተጣምራ የነበረው የአስክንድሪያ ፓትሪያርክ ካስው ሥልጣን የተነሣ ነበረ።

## 7. የደቡብ ዐረቢያ ክርስቲያኖች እና ካሌብ

7.1 አዲስ ካሌብ ቢክስም ነገሠ የተባለው በ493 ዓ.ም ነበር፤ አላ አጽብሃ በሚል መጠሪያም ይጠራ ነበር። በኢየሱስና በካሌብ መካከል የነበሩት በግምት 150 ዓመታት ውስጥ በኢትዮጵያ ውስጥ ስለ ተካሄዱት ነገሮች የምናውቀው በጣም ትንሽ ነው። በካሌብ ዘመነ መንግሥት የክስም ግዛት ከዚያ በኋላ ጨርሶ ያጣውን ሥልጣን አግኝቶ ነበር። በ615 ዓ.ም የመጀመሪያዎቹ የመሐመድ ተከታዮች ሸሽተው ወደ ኢትዮጵያ መጥተው ነበር፤ ከዚያም በ900 ዓ.ም አካባቢ የክስም ግዛት መፈራረስ ጀምሮ ነበር።

7.2 በካሌብ ዘመነ መንግሥት አሁን የመን ተብሎ በሚጠራው አካባቢ አንድ የአይሁድ ማኅበረሰብ በጣም አይሁዳው ነው የተባለ የአይሁድ ንጉሥ በኢሚያር ግዛት ላይ ነገሥ ነበር። ይህም ንጉሥ ክርስቲያኖችን ማላደድና ክእነርሱ ብዙዎቹን ጨፍጭፎ መገደልን ተያይዞት ነበር። ይህ ስደት ኃይለኛ ከመሆኑም በላይ፤ በኮንስታንቲኖፕል ይኖር የነበረው የባይዛንታይን ንጉሥ ጀስቲን አንጂ ሳይቀር ወሬውን ሰምቶ ነበር።

7.3 ከዚያም አዲስ ካሌብ ለደቡብ ዐረቢያ ክርስቲያኖች እንዲበተልላቸው ከ518-535 ዓ.ም በአስክንድሪያ የኮፕቲክ ፓትሪያርክ የነበረው ሣልሣዊ ጢሞቴዎስ እንዲያደፋፍርው ጀስቲን መልእክት ልኮበታል። ፓትሪያርኩ ሣልሣዊ ጢሞቴዎስም 12 ካሳት ወደ አጼ ካሌብ ልኳል። በዱህ ነዋሽ ላይ የተደረገውም ዘመቻ የተሳካ ውጤት አስገኝቷል። ካሌብም እስምራዩስ ተብለው የሚጠሩ ክርስቲያን ኢሚራውያን በኢሚያር ይሾማል። ይሁን እንጂ፤ ዱህ ነዋሽ ሙሉ በሙሉ አልተሸነፈም።

7.4 ወዲያው ካሌብ ኢሚያርን ሰቅቶ እንደ ወጣ፤ ዱህ ነዋሽ እርሱ ክርስቲያኖችን እንዲጠብቁ ያስቀመጣቸውን ኢትዮጵያውያን ጠታደሮች ማጥቃት ጀመረ። ከዚያም ካሌብ በ525 ዓ.ም ሁለተኛ ዘመቻ ያደርግና ዱህ ነዋሽ ሙሉ በሙሉ ይሸነፋል። በዚህ ወቅት አብርሃ ክርስቲያኖችን እንዲጠብቁ ለተቀመጡት ጠታደሮች አዛዥ እንዲሆን ተሾሟል።

7.4 ሀ የካሌብ ሌላ ስሙ አላ አጽብሃ ሲሆን፤ አርሱና የጦር አዛዥ አብርሃ በዚህ ወቅት የኢሚያር አይሁድ ክርስቲያኖችን ለማጥፋት ጥረት ሲያደርጉ ለክርስትና ተገን በመሆናቸው በቤተ ክርስቲያን ተሸልመው ነበር።

7.5 እነዚህ ተከታታይ ድርጊቶች በርካታ ነገሮችን ያሳዩናል።

1. በኢሚያር የነበሩት አይሁድ አይለው ፖስቲካዊ ሕልውና እስከ ማግኘት ድርሰዋል።

2. በክርስቲያኖች ላይ የተደረገው ስደት ኃይለኝነት በከንታንቲኖፕል ይኖር በነበረው በቀዳማዊ ጆስቲን ጆሮ ገብቷል። ስለሚያር ክርስቲያኖች ደህንነት ሲል አንዳንድ እርምጃ የመወሰድ ኃላፊነት እንዳለበት ገምቷል።

3. የካሌብ ሠራዊትና የባሕር ኃይል ዱህ ኑዋስን ድል ማድረግ የሚያስችል ብርታት ነበራቸው። ስላምን ለማስጠበቅ ወታደሮች በዚያ ለማስፈር የሚያስችል ቦታ ኃይልም ነበረው።

4. አብርሃ በእሚያር ያለውን እምነት በመጠበቅ ኢትዮጵያዊ ጀግና ሆኗል፤ በእሚያር ውስጥ ክርስትናን እጅግ እንዳስፋፋ ተነግሮሰታል። ከአባን ለማጥፋትም እንኳ በመካ ላይ እንደ ዘመተ ተነግሮሰታል፤ ይሁን እንጂ፤ ራዕይ እይቶ ከድርጊቱ ተቆጥቧል።

7.6 የዱህ ኑዋስ ፀረ-ክርስቲያን ዘመቻ ቀንደኛ መሪዎች የነበሩት እይሁድ በባሪያ መልክ ወደ አክሱም ግዛት ሳይመጡ እንዳልቀሩ ግልጽ ነው። እነርሱ በበኩላቸው በመጨረሻ ላይ በዚህ ግዛት ውስጥ የራሳቸው የሆነ ጎሃ ፈጥረው ይሆናል።

## 8. «ዘጠኙ ቅዱሳን»

8.1 ከገዳም እምነት መረዳት እንደምንችለው፤ መነኮሳት ለመስበክና ለማስተማር ወደ ተሰያዩ የዓለም ክፍሎች እንደ ተጓዙ እንገምታለን። ከእነዚህ መነኮሳ ጥቂት መነኮሳት ወደ ኢትዮጵያ የመጡት በ4ኛውና በ5ኛው ምእተ ዓመታት ውስጥ ይመስላል። በቤተ ክርስቲያን ውስጥ ተጠብቀው ከቆዩት ትውፊቶች በቀር፤ ስለ እነዚህ ሰዎች ምንም የሚታወቅ ነገር የለም።

8.2 አንዱ ቡድን ጸድቃን ተብሎ ይጠራ ነበር። በዚህ ቡድን ውስጥ የነበሩትን ጸድቃን ቁጥር ምን ያህል እንደ ሆነ ባናውቅም፤ በአብዛኛው በደቡብ ኤርትራ ውስጥ ይሰብኩ እንደ ነበር ተነግሯል።

8.3 ዘጠኙ ቅዱሳን ወደ ኢትዮጵያ የመጡት በ5ኛው ምእተ ዓመት መጨረሻ እካባቢ ነው ይባላል። እያንዳንዳቸውን የሚመለከቱ ታሪኮች ተገኝተዋል። እነዚህ ሰዎች ድርጊቶቻቸውን በሚመለከት ግልጽ ዘገባ ባስመተዋቸውና ወዲያው ስለ እነርሱ የተጻፈ ነገር ስለሌለ፤ ያደረጉትን አስተዋጽኦ ለመመርመር በጣም አስቸጋሪ ነው። እነዚህ ሰዎች የትርጉም ሥራ ዝግብ የነበራቸውና ጽሑፎችን የተረጎሙ ስለ መሆኑ የሚታወቅ ነገር የለም። አንዳንድ የመጽሐፍ ቅዱስ ክፍሎችን ወደ ግዕዝ የመተርጎም ኃላፊነት ተቀብለው ሊሆን ይችላል።

## 9. የሶሪያ ቤተ ክርስቲያን

9.1 የሶሪያ ቤተ ክርስቲያን ከኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ጋር ከነበራት በጣም ጥንታዊ ንክኢ የተነሣ እዚህ ላይ ቆም ብሎ ታሪኩን እንደገና መመልከት ጠቃሚ ነው።

9.2 በሶሪያ፤ ማለት በአንጾኪያ፤ የነበረው ክርስትና ምንጮች በአዲስ ኪዳን ውስጥ በጉልህ ተገልጿል። ጳውሎስ የመጀመሪያ ወንጌላዊ ጉዞውን የጀመረው ከአንጾኪያ ነበር። በዚህች ከተማ ብርቱ ቤተ ክርስቲያን ተመሥርታ እንደ ነበር ግልጽ ነው (የሐዋ. 11:13)።

9.3 በ431 ዓ.ም በኤፌሶን ከተካሄደው ጉባዔ በኋላ የምሥራቅ ሶሪያና የፋርስ አብያተ ክርስቲያናት የመርቆሪዎስን ትምህርት ተከትለዋል። የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ከእነዚህ ቡድኖች ጋር ምንም ግንኙነት ያልነበራት ይመስላል።

9.4 በ451 ዓ.ም ከተካሄደው የኬልቂዶን ጉባዔ በኋላ የምዕራብ ሶሪያ አብያተ ክርስቲያናት በሁለት ቡድኖች ተከፍለዋል። አብዛኞቻቸው በዲዮስቆሮስ ድል አድራጊነት የተገኘውን የሞናፊኒት ትምህርት ተቀበለዋል። መሪያቸውም ያዕቆብ ባራዲዩስ የተባለ መምህር ነበር። ከዚህም የተነሣ፤ የዚህ ቡድን ክርስቲያኖች ያዕቆባውያን በመባልም ደግሞ ይጠሩ ነበር። እነዚህ ክርስቲያኖች ወደ አርመንያ ሕንድ ተሰራጭተዋል፤ በሶሪያም የሃይማኖት ቋንቋቸውን ዐረብኛ አድርገውታል።

9.5 የኮንስታንቲኖፕል ወይም የሮምን ሥልጣን አምነው የተቀበሉት መሰከራትን ተብሎው ተጠርተዋል። ክእከሌ መካከል አንድ ቡድን በጥንት ሊባኖስ ውስጥ መሮናውያን በሚል መጠሪያ ይታወቅ ነበር።

9.6 የሶሪያ አብያተ ክርስቲያናት ምንኩስናንና የባሕታዊነትን እምነት አጥብቀው ይደግፉ ነበር እንጂ፤ እንደ ግብፅ አብያተ ክርስቲያናት በገዳም ኑሮ ላይ ትኩረት ሲያደርጉ አይታዩም።

9.7 የሶሪያ ቤተ ክርስቲያን በጣም የሚታወቀው በበርካታ የትርጉም ጽሑፎች ነው። አንዳንድ ልዩ መለያ ያላቸው ሦስት የብሱይና አምስት የአዲስ ኪዳን ትርጉሞች አላቸው። እነርሱም፡-

1. ፒሽታ ተብሎ የሚጠራው የብሉይ ኪዳን ትርጉም፤
2. የሶሪያ ከነዓናውያን ብሉይ ኪዳን፤
3. ፍልስጥያ ሶሪያ ተብሎ የሚጠራው ሌላ የብሉይ ኪዳን ትርጉም፤
4. ቄትያን በ170 ዓ.ም ገደማ ዲያትላሮን የተሰኘው የወንጌሎች ውህደት፤
5. የጥንት ሶሪያ ጽሑፍ የሚባለው የአዲስ ኪዳን ትርጉም፤
6. ፕሽታ ተብሎ የሚጠራው የአዲስ ኪዳን ትርጉም፤
7. በ508 በጳጳስ ፊሎክሲኔስ ተተርጉሞ የፊሎክሲኔስ ትርጉም በመባል የሚታወቀው ቅጂና የሶሪያ ከነዓናውያን የአዲስ ኪዳን ቅጂ በመባል የሚታወቁት ናቸው።

9.8 የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን በእስክንድርያ ፓትሪያርክ ሥልጣን ሥር የነበረች ቢሆንም እንኳ፤ ከሶሪያ አብያተ ክርስቲያናት ጋር ብዙ ንክሊዎች ነበሯት። ከእነዚህም መካከል ጥቂቶቹ የሚከተሉት ናቸው፡-

1. የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን የአምልኮ ሥርዓት ከግብፃውያን ይልቅ ከሶሪያውያን ጋር ይመሳሰላል።
2. በኋላ ያፊድ መልክ ያስያዘው የቤተ ክርስቲያን ዜማ ምንጭ ሶሪያ ሳይሆን አይቀርም።

3. የአንዳንዶቹ የጥንት አብያተ ክርስቲያናት ሕንፃ ከሶሪያውያን ጋር ተመሳሳይ ነው።

4. ሃይማኖት፣ ገሃነም፣ ታቦት፣ መሥዋዕት፣ ቁርባን፣ ወዘተ. . . የመሳሰሉት በርካታ ሃይማኖታዊ ቃላት ደግሞ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ከሶሪያውያን የወረሰቻቸው ናቸው።

9.9 መነኮሳት ከሶሪያ የመጡት ለምን እንደ ሆነ የሚጠቁም ምንም ግልጽ የሆነ ምክንያት የለም። ምናልባት በመጀመሪያ ላይ የመጡት ከሰደት አምልጠው ለመሸሸግ ይመስላል። መጠጊያ ካንኙ በኋላ ደግሞ፤ ወንጌል ይሰብኩና ያስተምሩ ነበር። መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግዕዝ እንዲተረጎም ያደረጉት ድጋፍ ምን ያህል አንደ ሆነ በጣም ግልጽ አይደለም።

## 10. የብሉይ ሥርዓቶች

10.1 በእኔሱም ግዛት በስተ ምዕራብና በስተ ምሥራቅ ጠንካራ የአይሁድ ግዛቶች መኖራቸውን ቀደም ብስን ተመልክተናል። በተጨማሪ ኢሚያርና ኑቢያ ሁለቱም በተለያዩ ጊዜያት በእክሱም መሪዎች ድል አንደ ተደረጉ ተገንዝበናል። ከድል አድራጊ ዘመቻዎቻቸው በኋላ ባሪያዎችንና እንሰሳትን ይዘው ሳይመለሱ እንዳልቀሩ ግልጽ ነው።

10.2 ግልጽ ያልሆነው ነገር የተለየ የአይሁድ ማኅበረሰብ በአገሪቱ ውስጥ የሰፈረው መቼ እንደ ሆነ ነው። ይህ የአይሁድ ማኅበረሰብ የሚገራበቷቸውን ሰዎች የአይሁድን እምነት እንዲከተሉ ማድረግ ችሎ እንደ ሆነም የተገለጸ ነገር የለም። ምናልባት አብዛኛው የአገው ሕዝብ ለጥቂት ዘመን የአይሁድን እምነት ከተቀበሉ በኋላ ክርስቲያን ሳይሆኑ አልቀረም።

10.3 በአንድም ሆነ በሌላ ምክንያት፤ የአይሁድ ማኅበረሰብ በሸክላ ሥራ ላይ በመስማራቱ ልዩ መታወቂያ የተሰጠውና ዘወትር የድግምት ሥራ በመሥራት የሚጠቀስ የተናቀ ቡድን ነበር።

10.4 እዚህ ላይ፤ ይህ የአይሁድ ማኅበረሰብ ክርስቲያኖች እርሱን እንዲመስሉ ለመማረክ በእርግጥ ያደረገው መከራ አስ ወይስ ሌሎች ብዙዎቹ እንዳደረጉት ክርስቲያኖችም የተቻላቸውን

ያህል ብሉይ ኪዳንን ሊገለገሉበት ጥረዋል? የሚል ለመመለስ በጣም አስቸጋሪ የሆነ ጥያቄ ይነሳል። የአይሁድን ማገበረሰብ አመጣጥ፣ መለያ ባሕርይና ተግባር ስንመለከት፣ በክርስቲያን ግዛት ውስጥ አንዳንድ ለውጦችን የሚያስከትል ድጋፍ አድርጓል ብሎ ለማመን ይቸግረናል።

10.5 የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ከግብፅ ወይም ከሶሪያ መምጣታቸው የማይታወቅ በርካታ ልምዶችን ወርሳለች። በግብፅና በሶሪያ የነበሩት መነኮሳት እነዚህን ልምምዶች ይደግፉ ነበር ለማለትም ያስቸግራል። እነዚህን ልምምዶች የአይሁድ «ልማድ» ብሎ መጥራትም አጠራጣሪ ነው። ከእነዚህ ልማዶች መካከል ጥቂቶቹ፡-

1. ከዘሊዋውያን ምዕራፍ 11 ውስጥ የሚገኙትን የአመጋገብ ሕግጋት ስመጠበቅ መጣር፤
2. የታዕት በቤተ ክርስቲያን መኖር፤ የታዕቶች ብዛት ትርጉሙን በመረዳት በኩል ችግር የፈጠረ አይመስልም።
3. ልክ በሰሎሞን ቤተ መቅደስ ምሳሌ የቤተ ክርስቲያን ሕንፃ በሦስት ክፍሎች መክፈል፤ እና
4. የቅዳሜና እሑድ ሰንበት ተደርገው መከበር ናቸው። በእነዚህ ነገሮች በእያንዳንዳቸው ሳይ ትልቅ መሻሻል መደረጉ ሊነሡ የቻሉት ከብዙ ዘመን በኋላ ብሉይ ኪዳን የሚጠይቃቸውን ነገሮች ለማሟላት ታስቦ እንደ ሆነ ይጠቁመናል። ይህም ስምን? መቼ? የት? እንዴት? የተስኙ መልሶች የሚያስፈልጓቸው ጥያቄዎችን የሚያስነሣ ሲሆን፤ ለጊዜው ግን ይህ ነው የሚባል መልስ አልተገኘላቸውም። ዛሬ መልስ የጠፋ ቢመስልም፤ ሰፊ ጥናት የተሻለ ግንዛቤ ሊያስገኝ እንደሚችል ተስፋ በማድረግ እግዚአብሔር በቤተ ክርስቲያኑ በፈጸመው ዐቢይ ጉዳዮች ላይ ምልክታችንን እናጠናቅቃለን።

## የመካከለኛው ዘመን የቤተ ክርስቲያን ታሪክ

### ክፍል አንድ

#### ምዕራፍ 4 ያ አንድ

##### I. የቤተ ክርስቲያን ታሪክ መሠረታዊ መለያዎች

ታሪክ ሁለት ገጽታ አለው፡-መለኮታዊ እና ሰዊዊ። ከእግዚአብሔር (ከመለኮት) አኳያ፡- ታሪክ ወስን-የለሽ። የእግዚአብሔር ጥበብ፣ ፍትሕ፣ ምሕረቱና መገሰጠው በሰው ልጆች ታሪክ ውስጥ ተገኝቶ የአርሱ ክብር የሚገልጽበት መንገድ ነው። ከሰው አኳያ፣ ታሪክ የሰው ልጅ ገድል ነው። የሰው ልክኛ እና ልክኛ ያልሆኑ የአእምሮው፣ የሥነ ምግባሩ፣ የእርስ-ነቁ መገለጫ እና ድምዳሜን ሁሉ ያካተተው ማንነቱ ታሪክ ነው። ታሪክ እነዚህን ሁለቱን ተያይዞ የያዘ ጉዞ ነው፤ በውህደት እንጂ፤ በመነጣጠል አይገለጽም።

በዚህ የታሪክ ሂደት ውስጥ ሦስተኛ ተጠሪ በመሆን የሚሰየመው ሰይጣን ነው። በሰው ልጅ ታሪክ ውስጥ እርሱ ሰፊ ስፍራ አለው፤ የአዳም በገነት መፈተን መንሥኤው፤ ክርስቶስን በምድረ በዳ ለተከታታይ ቀናት የመፈተን ምክንያት በመሆን፤ ጸረ እግዚአብሔር፤ ጸረ መለኮታዊ አቋምን በመያዝ የታሪክ ተዋናይ ነው። በዚህም የሰውን ልጅ በመቋቋም ይጥራል፤ የእርሱ ፍጻሜም በእግዚአብሔር አሸናፊነት ይደመደማል።

\*\*\*

ሁሉን-አቀፍ የታሪክ ግጥምጥሞሹ እግዚአብሔር በክርስቶስ የመሠረተው የእግዚአብሔር መንግሥት በሙላት መገለጥ ነው። ጆን ቮን ሙለር (John Von Muler) የተባለ ዕድሜ ዘመኑን በታሪክ ጥናት ላይ ያሳሰፈ ሊቅ የድካሙን የመጨረሻ መጠቅለያ ሲያበጅለት፤ «የተስፋዎች ሁሉ ድምዳሜ፤ የፍልስፍናዎች ሁሉ ፍጽምና፤ የአብዮቶች ሁሉ ልክኛ ችርጓሜ፤ የተቃርኖዎች ሂደት

ሁሉ በእግዛቡ ሲደመደም ማየት ብቻ ነው ታሪክን ታሪክ ያሰኘው» ይላል። የእርሱን ግንዛቤ ቀድሞት በዚህ ዓለም የተገኘው ጳውሎስ፤ «... በሰማይና በምድር ያሉት የሚታዩትና የማይታዩት፤ የሰማይ ኃይሎችና፤ ገዥዎች አለቆችና ባለሥልጣናት ሁሉ የተፈጠሩት በእርሱ ነው፤ እግዚአብሔር ሁሉን ነገር የፈጠረው በእርሱና ለእርሱ ነው። እርሱ ከሁሉ ነገር በፊት ነበረ፤ ሁሉም ነገር ተያይዞ የቆመው በእርሱ ነው፤ እርሱ እካሉ የሆነችው የቤተ ክርስቲያን ራስ ነው፤ በሁሉ ነገር የመጀመሪያ እንዲሆን ከሞት በመነሣትም ፊተኛና መጀመሪያ ነው» (ቁላ. 1:16-18) በማለት የታሪክን ምንነት ይተርጉማል።

የቤተ ክርስቲያን ታሪክ መነሻውና ጉዞው የእግዚአብሔር መንግሥት ከሰው ልጆች ጋር የተገናኘበት ድርጊቱ ሲሆን፤ ድምዳሜው የሁሉ ነገር ለእግዚአብሔር ክብር መሆን እና የዓለምም ሁሉ ድነት መግለጽ ነው። ይህም እግዚአብሔር አዳምን ከመፍጠሩ ይጀምርና፤ ስለ ሰው የውድቀት አሻራ ዘክሮ፤ በፍጻሜው ከዓለም መዋጀት ጋር ተጣጥሞ ይጠናቀቃል።

ይህ ተግባራዊ ይሆን ዘንድ ኢየሱስ ክርስቶስ ያስተማራቸው ሁለት ምሳሌዎች ዋነኛ ስፍራ አላቸው-አርሾ እና የሰናፍጭ ቅንጣት፤ እነዚህ ሰቤተ ክርስቲያን ታሪክ መግለጫ ናቸው፤ አርሾ በማይታይ ሁኔታ ይሰፋፋል፤ ሰናፍጭ በሚታይ በውጫዊ ገጽታው ማደግን እያመለከተ ይተገበራል።

## II. ትኩረተ-ብዙ የቤተ ክርስቲያን ታሪክ

የክርስቶስ መንግሥት ካቶሊካዊት ነች፤ ካቶሊካዊነት ስንል ሁሉን-አቀፍ፤ ሕዝቦችን ሁሉ ያለ ጾታ፤ ያለ አድሜ፤ ያለ ዘር ልዩነት ታስተናግዳለች። መስተንግዶዎቿን የምትተገብረው በታሪኳ ውስጥ ካሏት የመለኪያ ትኩረቶች ውስጥ።

አንዱ የሚሊዮናዊነት (የወንጌላዊነት) ታሪክ ነው፤ ይህ የክርስትና መስፋፋት የታሪክ ዋነኛ አንጻ ነው። ይህም ወንጌል ባልደረሰባቸው የዓለም ክፍሎች የተደረገ እንቅስቃሴ ነው። ይህ የስርጭት ታሪክ አይሁዶችን በመድረስ፤ ከዚያም ግሪኮችንና ሮማውያንን በመድረስ፤ ከዚያም አፍሪካን እና

አውስትራሊያን፤ ጌላም ሩቅ ምሥራቅ እስያንና አሜሪካንን በመድረስ የሚሊዮናውያን ታሪክ የቤተ ክርስቲያን ታሪክ ዋነኛ ዘርፍ ሆኗል።

ሁለተኛው ስደተኝነት ነው። በተቃዋሚ ኃይላት የተከናወነት የመከራ ዘመናት የታሪኩ ዋነኛው ሌላ ክፍል ናቸው። በመጀመሪያዎቹ ሦስት መቶ ዓመቶች በአይሁዶች እና በአረማውያን የተካሄደ ተቃውሞ፤ ጌላም በሙሉ ሐመዳውያን በቤተ ክርስቲያን ላይ የተደረገ ስደት ብዙዎችን ለስማዕትነት ዘመብቃት ለክርስትና መስፋፋት ታሪካዊ ድርሻ ኖሮታል። ይህ ስደት ልክ እንደ ሚሊዮናዊ የስርጭት ታሪክ ዋነኛ ሆኗል። የስደቱ ውስጣዊ እና ውጫዊ መሆን በቤተ ክርስቲያን ታሪክ ውስጥም ተመዝጋቢ ሆኗል። ብዙ ክርስቲያኖች «በክርስቲያኖች» አሳዳጅነት አልተዋል፤ መሐመዳውያን ከገደሏቸው ክርስቲያኖች በበለጠ ክርስቲያን ተብዬዎች ያጠፏቸው አማኞች በታሪክ ውስጥ በልጠው ተገኝተዋል።

ሦስተኛው የቤተ ክርስቲያን መስተዳደር እና እርምጃ-ጥቅም ነው። ቤተ ክርስቲያን የማትታይ ብቻ አይደለችም፤ የምትታይ ነች፤ ሰዎች በአንድነት ይገናኙባታል፤ ከዚህም የተነሣ፤ በየዘመኑ አስተዳደሮች እየተለወጡ፤ እያደጉ፤ እየተሻሻሉ የመሳደቸው አቅጣጫ ሌላኛው የቤተ ክርስቲያን ታሪክ ክፍል ነው። ሥነ ምግባራዊ ችግሮችን ለማረም የተደረጉ እርምጃዎችም በቤተ ክርስቲያን ታሪክ ውስጥ በየጊዜው ተገልጠዋል።

አራተኛው ታሪክ-አምልኮ ነው። ቤተ ክርስቲያን ራስ ከሆናት ጌታ ጋር ኅብረት ታደርጋለች፤ ይህ አደራረን ከዘመን ዘመን፤ ከአገር አገር፤ ቅርጻዊና ይዞታዊ ሰውጦች ተደርጎበት እንዳለ ማየትና ማጥናት የቤተ ክርስቲያን ታሪክ አካል ነው።

**አምስተኛው ታሪክ-ክርስትና ሕይወት ነው።** በቤተ ክርስቲያን ታሪክ ውስጥ በየጊዜው አማኞች የሚያሳድሯቸው አምነታዊ ተጽዕኖዎች የታሪክ ዋነኛ ሆነው ይገለጣሉ። በታሪክ ውስጥ የባሪያ ፍንገላን በማስቆም፣ የጦርነትን አስከፊነት መቋቋም፣ የሕገ መንግሥቶች መሻሻል መንግሥቱ መሆንን፣ የአምነት ነጻነት ተግባራዊ እንዲሆን በማድረግ ደረጃ ላይ ያለው የለውጥ መንግሥቱነት ከቤተ ክርስቲያን ታሪክ ጋር ተቆጣሪ ሆኖ ይሰላፋል።

ስድስተኛው ታሪክ-ነገረ (ሥነ) መለኮት ነው። ነገረ መለኮት ፈርጅ ይታመምጣት የቻለው ድንገት ሳይሆን፣ በሐዲት ውስጥ ነው። መናፍቅነት እየተስፋፋ በሄደ ቁጥር፣ ቤተ ክርስቲያን ያከናወነቻቸው ጉባኤዎች የታሪክ አንጓ በመሆን ተጠሪ ይሆናሉ። የኒቲያ ጉባኤ ለተከታታይ 50 ዓመታት ካወቀጠ ጌላ ነበር የጋራ ጥሪ ተደርጎ ቅርጽ የኖረው፣ የከልቂዶን ጉባኤ በክርስቶስ የሁለት ስብዕና ምንነት ላይ የወሰዳቸው አቋሞች በታሪኮች እየዘለቁ አስከ ተሐድሶ ዘመን የመዘለቅ ሂደት የቤተ ክርስቲያን ታሪክ አካል ነው።

ስለ ቤተ ክርስቲያን ታሪክ አጠናን ስንል እነዚህን ስድስት ተተኪሪዎች ሁልጊዜ በግምት ውስጥ ማስገባት ተገቢ ይሆናል።

### III. ለቤተ ክርስቲያን ታሪክ ምንጮቹ ምን ይሆኑ?

ለቤተ ክርስቲያን ታሪክ ምንጮቹ ሁለት ናቸው-አነርሰም መለኮታዊ ምንጭ እና ለዋዊ ምንጭ ናቸው። መለኮታዊ ምንጮች ያልናቸው ከፍጥረት ጀምሮ እስከ ሐዋርያት መደምደሚያ ድረስ ያለውን ሐዲት ያወቅነው በተጻፉት መጽሐፎች ነው፤ የብሉይ ኪዳን እና የአዲስ ኪዳን መጻሕፍት። ለእነዚህ ምንጮቻቸው ከእግዚአብሔር ነው።

ከዚህ በጌላ ያሉን ምንጮች ስዋዊ ተብሰው ይጠራሉ፤ ዋጋቸው ልክ እንደ ቀዳሚው እኩል አይደለም፤ እነዚህኞቹ ከፊሎች የተጻፉ

ከፊሎቹም በ«ይላሉ» የተገኙ ናቸው። እነዚህም ለታሪክ ጥናት ተፈላጊ ናቸው።

የሰዋዊ ምንጮችን በተመለከተ፡-

#### 1. የተጻፉ ሰነዶች

ሀ. ላዕላይ ሰነዶች፡- እነዚህ ቤተ ክርስቲያናዊ ይዘት ያላቸው ዘንግ በመሪ አገልጋዮች የተጻፉ፣ የጉባኤ ቀጥናዎች፣ ሕገ ቤተ ክርስቲያንን በተመለከተ ያሉ ጽሑፎች ሁሉ በምንጭነት ይቆጠራሉ።

ለ. ግለ ጽሑፎች፡- የቤተ ክርስቲያን አባቶች ግላዊ ሰነዶች፣ የመናፍቃን ዘገባዎች፣ ዜና መዋዕሎች፣ «ልክ ነን፣ ልክ እይደላችሁም» በመባዛል የተደረጉ ጽሑፎች ሁሉ ምንጭ ሆነው ያገለግላሉ።

ሐ. የሥነ ቁፋሮ ውጤቶች፡- በመቃብሮች ላይ የተገኙ ፍንጮች፣ የኪታካምቡን የመስሉ መረጃዎች፣ ዘርፈ-ብዙ ዓይማኖታዊ ገጽታዎች ዘገባባውያን፣ በባቢሎኒውያን ቤተ መጻሕፍት የተከማቹ ሰነዶች ምንጭ ሆነው ያገለግላሉ።

#### 2. ያልተጻፉ ሰነዶች፡- ቅርጻ ቅርጾች፣ ሥዕላ ሥዕሎች፣ ባህላዊ ተገላጭ ትውፊቶች እንደ ምንጭ ሆነው ያገለግላሉ።

እንዚያስ፣ ስለ ቤተ ክርስቲያን ታሪክ ስናጠና ምንጮችን በአግባቡ በማጣመር ማጥናት ተገቢ ነው።

### IV. የዘመን ክፍፍል በቤተ ክርስቲያን ታሪክ ላይ

የቤተ ክርስቲያን ታሪክ በዘመን መክፈል ካስፈለገ፣ እዋጪው ሦስት ላይ መክፈል ነው፤ ይኸውም ጥንታዊ፣ መካከለኛ እና ዘመናዊ ተብሎ ሊጠራ ይችላል።

ሀ. ታሪክ ጥንተ ክርስትና፡- ከኢየሱስ ልደት እስከ ታላቁ ግሪጎሪ ወደም ጎርጎሪዎስ (1-590) ያለውን ይይዛል ይህ ክልል። የግሪክ-ላቲን ቤተ ክርስቲያናት የተስፋፋበት፣ የቤተ ክርስቲያን አባቶች የተገኙበት፣ እንዲሁም የሜዲትራንያን ዙሪያ፣ ምዕራብ እስያ፣ እንዲሁም ለሚን አፍሪካ እና ደቡብ አውሮፓን በመሸፈን የታላቁቱን ርም መነሣትና መውደቅ የሚጨምር የዘመን ክፍል

ነው። በዚህ ክልል ውስጥ፣ በተለይም በአራተኛው ክፍለ ዘመን፣ ቆስጠንጢኖስ ቀዳሚው ክርስቲያን ንጉሥ በመሆን፣ ስደትን ከቤተ ክርስቲያን በማቆም ለክርስትና መስፋፋት ቀኝ እጅ የሆነበትን የታሪክ ክፍል በዋናነት ይከልላል። ይህንኑ ዘመን ለሦስት ክፍሎች ብሩህ ማድረግም ይቻላል፡- 1) ዘመነ ሐዋርያት፣ 2) ዘመነ ለማዕ ታት፣ 3) ዘመነ ክርስቲያን ነገሥታትና የቤተ ክርስቲያን አባቶች በመባል ሊብራራ ይችላል።

**ሲ. ታሪክ ዘመነ መካከለኛ፡-** ከቀዳማዊ ግሪጎሪ (ጎርጎሪዎስ) እስከ ዘመነ ተሐድሶ (590-1517) ያለውን ያካትታል። ታላቁ ግሪጎሪ የቤተ ክርስቲያን አባትነት መደምደሚያ ሊሆን፣ በትይዩ የጳጳስነት መጀመሪያም ነው። እርሱ ከሥልጣን በትር ጋር የተሳሰረ ሰው በመሆኑ፣ በዘመኑ ወንጌል ፈጽሞ ያልዘሰተባቸው አንግሎ-ሳክሶኖውያንን (Anglo-Saxon) በመድረስ ተጠሪ ሊሆን፣ ጌላ ላይ የታሪክ ክፋዩ ቤተ ክርስቲያን ምሥራቅ ከምዕራብ ተሰይታ ትታይ ዘንድ የሆነችበትን ጠቅት ያመለክታል። ይህ ዘመን ወንጌል ከእስያና ከስሜን አፍሪካ በመሻገር ወደ ምዕራቡ አውሮፓ ወደ ጀርመኖች እና ወደ ስላቮች የተጓዘበትን ጊዜ ይከልላል።

**ሐ. ዘመነ ዘመናዊ የቤተ ክርስቲያን ታሪክ፡-** ከተሐድሶ እስከ አሁን ድረስ ያለውን ይመለከታል (ከ1517 ዓ.ም እስካሁን ዘመን ድረስ)። የአሜሪካ መገኘትን በመጨመር፣ የወንጌል ሥራ የተስፋፋበትን ዘመን ይዞ ቤተ ክርስቲያናት በተቃርኖ ተፈርጀው ተጸራሪያን የሆኑበትን የምሥራቅና የምዕራብ ክፍፍሎችን አካትቶ የሚተርክ ዘመን ነው። የምሥራቅ ቤተ ክርስቲያናት ያለ ሰውጥ በጥንቱ ለመኖር፣ የምዕራቡ ደግሞ ከሥልጣኔ ጋር ለመሻሻል የተጓዘበትን መንገድ ያመለክታሉ። ይህ ዘመን ሦስት ክፍሎች ሊኖሩት ይችላሉ፡- 1) ዘመነ ተሐድሶ፣ 2) ዘመነ አብዮት፣ 3) ዘመነ መነቃቃት በመባል ይሸነሻናል።

### V. ጥቅሙ-ታሪክ ቤተ ክርስቲያን

የቤተ ክርስቲያን ታሪክ በነገረ መለኮት ውስጥ ሰፊ ስፍራ የያዘ ሥርዓተ ትምህርት ነው፤ ብሉይን ክሐዲስ ጋር በማያያዝ

ለነገረ መለኮት ትምህርት የጀርባ አጥንት ሆኗል። ከዚህም የተነሣ፣ የቤተ ክርስቲያን ታሪክን ከግምት ማስገባት፣

1. የአእምሮ ብስለት፣ የግንዛቤ መስፋት፣ የሥነ ምግባር ልቀት እምነታዊ ዕድገቶችን በማሳወቅ የእግዚአብሔር መለኮታዊ ዕቅድ በሥራ ላይ መሆኑን ያስረዳል። የዛሬዎቹ የትናንቶቹ ውጤቶች መሆናቸውን በማስረገጥ፣ ተረካቢው ተገቢውን ይይዝ ዘንድ በማመቻቸት ቀዳሚ ጥቅምን ያስገኛል።
2. ታሪኩብተ ክርስቲያን የተግባራዊ ሕይወት መንሥኤ ነው፤ አማኞች የሚበረታቱበትን ያገኙበታል፤ የሚገሠጹበትንም ከዚያው ይረዳሉ፤ እነዚህን ከሰነፎች በቀር ማንም ቸል ሊላቸው አይገባም።
3. በዘመናት ውስጥ የኢየሱስ ሕይወት እና የቃሱ እውነትነት ያላቸውን ጽኑነት በማረጋገጥ፣ ክርስቶስ ከሕዝቡ ጋር ሳያቋርጥ እየሠራ መሆኑን ያበራራል። የእግዚአብሔር መንግሥት ምንነት እውነት የመሆኗ ጉዳይ ሊረጋገጥ የቻለበት መረጃ ይኸው ሆኖ ይገኛል። ዕብራውያን 12 ይህን ያህል ምስክሮች እንደ ደመና ከከበቡን በፊታችን ያለውን ሩጫ በትዕግሥት ያስረጠናል፤ ታሪኩም እንዲሁ ነው።

### VI. የታሪክ አሳላፊዎች ዕዳ

ታሪክ አሳላፊ በእውነተኛ ዳኛ ይመስላል። ዳኛ እርግጡን አውቆ በትክክል ለመወሰን የተቀመጠ ሰው ነው። እውነቱን ለይቶ ለመወሰን ብዙ መድከም ያስፈልጋል፤ ልክ እንዲሁ፣ የቤተ ክርስቲያን ታሪክን የሚያደራጅ ሁሉ ዕዳ እንዳይኖርበት ለሦስት መሠረታዊ ንጥረ ነገሮች ሊገዛ ይገባዋል፤ እነርሱም ሀ) ሳይንሳዊ፣ ለ) ሰዛዊ፣ ሐ) እምነታዊ በማድረግ ማቅረብ ዕዳው ነው።

ሀ. ነገርን ከምንጩ መረዳት ተገቢ ነው። የመነሻ ሰነዳችን፣ ተገቢ የመገለጫ ቋንቋዎችን በማጤን እውነትን ከልብ ወለዱ፣ ልኩን ከሐሰተኛው ነጥሎ ማውጣት ቀዳሚ ዕዳ ነው። ይህ ሳይንሳዊ ሂደት ነው።

ሲ. ታሪክ ብቻውን ከቆመ፤ ሰውን በዋናነት የገነቡትን አጥንቶች ይመስላል። ይህ ተክለ-አጥንት ሥጋ መልበስ ይገባዋል፤ የዚህን ጊዜ ውበቱ እና ሕይወት ይገለጣል። መረጃዎች በአግባቡ ተከፋፍለው ተገጣጥመው በተዋቀሩ ጊዜ፤ ለዛ ያላቸው ይሆናሉ።

ሐ. ሳይንሳዊ መሆኑ እና ለዛዊ ሆኖ መገኘቱ ክርስቲያናዊ ገጽታና አቋምን ካልያዘ፤ በከንቱ መድከም ይሆናል። የነገሮች ሁሉ አንጓዝ የአግቢአብሔር ታላቅነት መገለጫ መሆን ነው። የአግቢአብሔር መንግሥት ጽናት በክርስቲያኖች ሕይወት ውስጥ ይሠራ ዘንድ የሚጥር ታሪክ የቤተ ክርስቲያን ታሪክ ተብሎ ሊጠራ ይችላል።

## VII. ታሪክ ሲጠና ቸል የማይባሉ ሰነዶች

1. ወንጌላት፤ የሐዋርያት ሥራ፤ የጳውሎስና የጲፕሪስ ጽሑፎች፤ የኢየሩሳሌም ቤተ ክርስቲያን የታሪክ ሰነድ፤
2. የግሪክ ቤተ ክርስቲያናት ታሪክ ጸሐፊዎች፤ ዩሲቢየስን (Eusebius) የመሰሉ፤
3. የላቲን ቤተ ክርስቲያን ጽሑፎች እስከ መካከለኛው ዘመን፤
4. የሮማን ካቶሊክ ጸሐፊያን ሥራዎች-የጣሊያኖች፤ ፈረንሳዮች፤ የጀርመኖች፤ ሥራዎችን ይካትታል፤
5. የፕሮቴስታንት ቤተ ክርስቲያናት ሰነዶች ሁሉ ቸል የማይባሉ ሥራዎች ናቸው።

ይህን የመግቢያ ጽሑፍ መነሻ ያደረገውን፤ «Schaff» Volume 1 <History of the Christian Church> ከሚለው መጽሐፍ ገጽ 2-37 ይመስክታል።

## ውድቀተ ዋዜማ

### ምዕራቡን በተመለከተ፡-

1. ነገደ ጀርመኖች፡- ከ1ኛው-4ኛው ክፍለ ዘመን ድረስ የፈጠሩት ግፊት ጊሳ ሳይ ሮምን ለመጣል አስችሏል። የጀርመን ነገዶች ወደ መካከለኛውና ምሥራቃዊው አውሮፓ እየመጡ አገራቱን በቃች ቁጥር፤ የሮም ግዛቶች በአብዛኛው በሰም መሬት የተሸፈኑ፤ በህብት ክምችት የተሞሉ፤ በሥልጣኔ የመጠቁ መሆናቸውን ልብ አሉ።

ይህን ግንዛቤያቸውን ተግባራዊ ያደረጉት ወደ ሮም ክልሎች ዘመምጣት ከድንበር መስፈር ቀዳሚው ተግባራቸው ሲሆን፤ ጊሳ ሳይም የሮም መንግሥትን ፈቃድ በማግኘት ወደ ውስጠኛው ሮም ገብቶ ሰፍሮ መኖርን ጀመሩ። ነዋሪ ከሆኑም በጊሳ፤ የሮም መንግሥት ከጀርመን ነገዶች እየመረጠ ለሮም ወታደሮችን በመቅጠሩ የውስጠ ምሥጢሩ ባለቤት ሆኑ።

2. የሀኖውያን ወረራ፡- አውሮፓውያን ሀኖች (Huns) በ4ኛውና በ5ኛው ክፍለ ዘመናት ሳይ በተከታታይ ማዕከላዊ እስያን በመውረር አውሮፓን በስጋት ውስጥ ጣሉ። በዚህም በርካቶች ወደ ሮማ ግዛት ሸሹ፤ ሀኖች ግን እየገፉ ተዋጉ። በዚህ ጊዜ ሮማ-ጀርመን ጥምር የወታደር ኃይልን በማደራጀት ሀኖውያንን ተዋግተው በ451 ዓ.ም ድል ነሥተው ገቷቸው። ሀንስ ይገቱ እንጂ፤ በእነዚህ ተደጋጋሚ ጦርነቶች የሮም ወታደራዊ አቅም ሳሳ። በዚህም ለውደቀቱ መነሻ ሆኑበት።

3. ግብተ-መቃብር በጀርመኖች ለሮማውያን፡- ጀርመኖች ፍልሰታቸው እያሻቀበ፤ ኑሯቸው እየደረጀ፤ በሮም ግዛቶች ሁሉ ውስጥ የየራሳቸውን መንግሥቶች ስመመሥረት በቁ። በታላቁ መንግሥት ውስጥ ሌሎች መንግሥታት ተፈጠሩ። እነርሱም፡- ቫንዳሎች-በስሜን አፍሪካ፤ ቨስት (ምዕራብ) ጉቶች-በእስፓኝ፤ ሉስት (ምሥራቅ) ጉቶች-በኢጣሊያ፤ ፍራንካውያን-በጋሊያ፤ አንግሎች-ሳክሶኖች-በብሪታንያ በመስፈር የሮምን መንግሥት ታገሉ፤ በዚህም 476 ዓ.ም የምዕራቡን የሮማን መንግሥት በመጣል ተቆጣጠሩ።

የምሥራቁን በተመለከተ ግን ልብ የምንልለት ሌላ የታሪክ ገጽታ አለ። እርሱም የባይዛንታይን መንግሥት መኖር ነው። ይህ ታላቅ መንግሥት፡-

(ሀ) አመሠራረቱ በ4ኛው ክፍለ ዘመን ሳይ ሲሆን፤ ቀድሞ በአንድ የነበረው የሮም ሰፊ ግዛት ለሁለት ተከፈለ፤ የክፍፍሉ ዋነኛ ምክንያት ለምዕራቡ ሮምን በዋና ከተማነት፤ ለምሥራቁ ደግሞ ኮንስታንቲኖፕልን በዋና ከተማነት (በማዕከልነት) መለየቱ ነው። በዚህ አቅጣጫ የተመሩት የምዕራቡ በ476 በጀርመን ነገዶች ተወርሮ ሲፈራርስ፤ የምሥራቁ ግን እስከ 1453 ዓ.ም ድረስ ለአንድ ሺህ ዓመታት ተደላድሎ የኖረ መንግሥት ነበር። የባይዛንታይን መንግሥት አስተሳሰቡን የገራው ለመስከለኛው ምሥራቅ እና ለግሪክ ባህላዊ እሴቶች በመግዛት ሲሆን፤ ታላቁ ቆስጠንጢኖስ የመንግሥቱን ማዕከል ከሮም ወደዚህ በመተየር፤ ለሙንም ሐውልት ያደረገበት ማዕከል ነች።

(ለ) ግዛቱ-ሰፋት፡- በንጉሠ ነገሥት ጀስቲን (527-565 ዓ.ም) ዘመን በተለይ ስፊ የመስፋፋት እንቅስቃሴ ወደ ምዕራቡ አቅጣጫ ተደርጓል፤ በጊዜው የነበረው ፍላጎት የተደመውን የሮማን ግዛት ወደ አንድነት ለማምጣት ነበር። በዚህም ጥረት ንጉሡ ስሜን አፍሪካን፤ ደቡብ ስፔንን እና ጣሊያንን አሸንፎ ለመያዝ በቅቷል።

(ሐ) የባይዛንታይን ውድቀትና ግብተ-መሬት፡- ከዘመነ ጀስቲን እስከ 15ኛው ክፍለ ዘመን ድረስ ለ900 ዓመታት መረጋጋት ያልነበረበት ወቅት ነበር። በባይዛንታይን ቤተ መንግሥት በትይዩ የመስፋፋት ጥረት ያደረግ ስለ ነበር፤ መንግሥቱ ቀስ በቀስ አቅመ -ደካማ ሆነ፤ ይዞት የነበረውንም ጣሊያንን ለሎምባርድስ (ሎምባርድያን)፤ ደቡብ ስፔንን-ሊቨስት-ጉቶች፤ ግብፅን፤ ከፊል ለሜን አፍሪካንን፤ ፓለስቲናና ሶሪያን-ለዐረቦች፤ የባልካን አገራትን ለቡልጋሮች (Bulgars) እና ለሰርቦች፤ ትንሹ እስያን እና ከፊል ባልካኖችን ስቱርኮች ተላልፈው ተወሰዱ፤ ገበሬዎች። በዚህም ሁኔታ በ1453 የኦቶማን ቱርኮች (Ottoman Turks) ኮንስታንቲኖፕልን ያዙ።

## ምዕራፍ ሃያ ሁለት

### የባይዛንታይን ቅድመ-ውድቀት እና ገጽታዋ

1. መንግሥቱ፡- የንጉሡን መለኮተ ውክልና በመያዝ የሚመራና የሚገዛ መሆኑ ይታመንበታል። ከዚህም የተነሣ፤ «ሥልጣን ከሉ» ነው። ንጉሡ በሁሉም ጉዳዮች ሳይ ያለ መከልከል ይሰለጥናል፤ ወታደራዊ መዋቅሩ በእርሱ ብቻ ይታዘዛል፤ ይወርራል፤ ያጠፋል፤ ይቆርጣል፤ ይፈልጣል።
2. የምሥራቃዊ ቤተ ክርስቲያን ማዕከል የሆነችው የኮንስታንቲኖፕል ፓትሪያርክ በንጉሡ ተለይሞ በባይዛንታይን መስተዳድር ሥር ያሉትን ቤተ ክርስቲያናት በራሱነት ይመራል፤ ማስየናውያንንም ወደ መላው አውሮፓ ይልካል። በዚህም ዘመቻው የሩሲያንንና የባልካን ሕዝቦችን ወደ ክርስትና እምጥቷል። በዚህና በመሳሰለ የእምነት ቅርርቦች የምዕራቡ ቤተ ክርስቲያናትና የምሥራቁ በተወሰኑ ጉዳዮች ላይ ተቀራርበው ይኖሩ ነበር፤ ጌሳ ግን በ1054 በመስከላቸው በተፈጠረው ግጭት ገዛዳዊ መስያላትን ምርጫቸው አድርገዋል።

### የመለያያ ዐቢይ ነጥቦቻቸው፡-

- ሀ. የምዕራቡ ጳጳስ ሮም ሳይ ሆኖ ኃይሉ የማይገታ መሆኑን በመግለጽ ኃያልነቱ የምሥራቁንም እንደሚጨምር በማሳወቅ፤ ኮንስታንቲኖፕል በሥሩ እንዲሆን ፈለገ።
- ለ. በቋንቋ አጠቃቀም- ምዕራቡ ሳቲንን፤ ምሥራቁ ግሪክን፤ በአተግባብርና በእምነትም ልዩነት እንዳላቸው የሚገልጹ አዋጆችን በየጊዜው አወጡ።
- ሐ. በዚህ እና በሌሎች ምክንያቶች በ1054 የሮማ ካቶሊክ እና የግሪክ ኦርቶዶክስ በመባል ተከፈሉ፤ ቆይቶም የግሪክ ኦርቶዶክስ ወደ አራት የምሥራቅ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያኖች ተከፋፈለ።

## የሮማ ካቶሊክ ቤተ ክርስቲያን ከግሪክ ኦርቶዶክስ አኳያ ስትመዘን፤

1. ከፖለቲካ ተጽዕኖ ራሳቸውን ተከላክለው ለመሥራት ሲጥሩ፤ የግሪክ ኦርቶዶክስ ግን መንግሥታዊ (ባይዛንታዊ) ጣልቃ ገብነትን ፈቀደች።

2. በምዕራቡ አውሮፓ የሮማ ካቶሊክ ለበርካታ ለውጦች መንሥኤ በመሆን ስትስፋፋ፤ የምሥራቁ አውሮፓ ግን የግሪክ ኦርቶዶክስን አስተሳሰብ በመከተል ዘላቂ በጉ ለውጥን ሳታመጣ ቀረች።

3. የምዕራብ አውሮፓ አገራት ለዓለም ሕዝብ በርካታ አስተዋጽኦዎችን ከማድረግ ባሻገር፤ የሮማ ካቶሊክ በሚስጦናዊ ዘመቻ በዓለም ሁሉ የአምነት ማስፋፋት መንሥኤ ስትሆን፤ የግሪክ ኦርቶዶክስ ግን የጎላ ሥራ አልሠራችም።

### ለሮም መንግሥት ውድቀት መንሥኤዎች

«በውኑ የጀርመን ነገዶች ኃይላን ሆነው በርግጥ የሮምን መንግሥት ጣሉን?» ለሚል ጥያቄ፤ ምላሹ አልጣሉም፤ ራሳቸው ሮማውያን ግን ራሳቸውን በመጣላቸው ተጣሉ ተገቢ መልስ ይሆናል። ለዚህም ምክንያቱ፡-

ሀ. ፖለቲካዊ አጀንዳ ቀዳሚው ነበር። በሮማ መንግሥት የነገሡ ነገሥታት አምባገነን መሆን የሕዝቡን ቅን ታማኝነት ሽረሽረ (ከ27 ዓ.ዓ እስከ 5ኛው ክፍለ ዘመን)፤ ያ ሰፊ ግዛት ቀስ በቀስ በአውራ ጉዳናውና የባሕር የግንኙነት መስመር ባለመታደስ ከማዕከላዊ መንግሥት ጋር የመገናኘት ዕድሎች ተጨናንቋ። የመፈንቅለ መንግሥት ሙከራ እና ትግሎች የደም መፍሰስና የአርስ በርስ ጭፍጨፋን በድግግም አስከተሉ፤ ይህም ሌላው መንሥኤ ሆነ።

ለ. ኢኮኖሚያዊ ጥያቄ ሁለተኛው ነው። ትንንሽ ቦታ የያዙ ገበሬዎች በየጊዜው እየተነቀሉ ጉልበታቸውን ለሀብታም አንዲገብሩ ሆኑ። የግብር ጫና ፍትሐዊ ባልሆነ መንገድ መደልደል የሥራ ፍላጎትን እና ብሩህ የመኖር ተስፋን አጠፋ። ኢንዱስትሪዎች

በተጋዙ ባሪያዎች ርካሽ ጉልበት በሞሞላታቸው፤ ነፃ ዜጎች ሥራ አጥ ስለሆኑ ኑሮአቸውን መግፋት አለመቻላቸው ሌላው የውድቀት መንሥኤ ሆነ።

ሐ. ማኅበራዊ ችግር ደግሞ ሦስተኛ ሆኖ ይጠራል፤ «ከራስ በላይ ነፋስ፤ እኔ ከሞትኩ ስርዶ አይብቀል» አኗኗርን ሕዝቡ በአብዛኛው በመምረጡ፤ የአርበኝነት መንፈስ እና የአገር ፍቅር ምንነት ጠፋ፤ የመደብ ክፍፍልም በግልጽ፡- የሀብታም ሀብታም በአንድ ወገን፤ የድሀ መናጢም በሌላ ወገን መሆን መቻሉ፤ የሀብታሙ ክፍል የናጠጠ እና የተማረ፤ ደሀው ደግሞ መናጢ እና መሐይም ሆኖ ተገኘ።

መ. ተድሞ ጠታደራዊ መዋቅሩና የሮማውያን ተዋጊ ጦረኝነት በአረማውያን እምነት ይደገፍ የነበረው፤ ክርስትና ከመስፋፋቱ የተነሣ ውጊያን ቸል ማለት ተመረጠ። በተጨማሪም የሮማም ሆነ የጀርመን ቅጥረኞች ለመንግሥቱ ታማኝ መሆንን ተፈ። የጠታደሩ ተዋረዳዊ ሥልጣን፡- በጠታደሮቹ ዘንድ ራሳቸውን እንደ ገዥ በመቁጠር የሕዝብ አገልጋይነታቸውን በመርላት ለንጉሠ ነገሥቱ እና ለመንግሥቱ ፖሊሲ ላለመገዛት መወሰናቸው፤ ለሮም ውድቀት መንሥኤ በመሆን ታላቁን የሮማ መንግሥት ለውድቀት አብቅቷል።

### ሮም ለዓለም ከፍተኛ አስተዋጽኦ አድርጋለች

አስተዋጽኦ 1. በተለይ ከ27 ዓ.ዓ 180 ዓ.ም ድረስ ባሉት 200 ዓመታት የሮም ጠታደሮች ተልዕኮአቸው ሰላምን ባሉበት ሁሉ ማሰራን በመሆኑ ንግድ፤ ኪነ ጥበብና የሳይንስ ውጤቶችን በማሳደግ የግሪኩ ሮማ ሥልጣኔ በየተደረሰበት ሁሉ ሊዛመት ችሏል። በዚህም «ሰላም የዕድገት መሠረት» መሆኑን በማረጋገጥ ሮም ተጠሪ ሆናለች።

አስተዋጽኦ 2. ሕገ ደንብን በማርቀቅ በንግድ ዓለም፤ በቤተሰብ ግንኙነት፤ በግለሰቦች ነጻነት፤ በዓለም አቀፍ ግንኙነት ላይ ጽኑ ሕግ ተመሠረተ። በተለይም ጀስቲን የኮንስታንቲኖፕሉ (527-565) ሕገ ደንብን በማስረቀቅ ዛሬም ድፋስ እስከ አሜሪካ ሊዘልቁ የቻሉ ድንጋጌዎችን አበርክቷል፤ መለያቸውም «የጀስቲን ሕገ ደንብ»

‘Justinian code’ በመባል አስከ ዛሬ ድረስ ይጠራሉ። ሀ) ሰው ሁሉ በሕግ ፊት እኩል ነው፤ ለ) ተወንጃይ የሕግ ከሌለ ሊደረግለት ይገባል፤ ሐ) ተከላሽ ተገድዶ ቃሉን እንዲስጥ ማድረግ ያስጠይቃል፤ የተሰኙት ከብዙ በጥቂቱ ናቸው።

አስተዋጽኦ 3. ሥነ-ሕንጻዎችን በተመለከተ፡- መንገዶችን፣ ድልድዮችን፣ ሕንጻዎችን የማነጻጽቸው ቅሪቶች እስከ ዛሬ ድረስ በመኖራቸው፣ ተደናቂነትን አትርፈዋል። በቅርስነት ከኖሩት ውስጥ አምፊ ቲያትር (Amphitheater) ጠብደሱች ከአናብስት ጋር የሚገጩቁበት አደባባይ ዛሬም ድረስ አለ።

አስተዋጽኦ 4. ሳቲን የሮማውያን ቋንቋ በመሆኑ፡- ዛሬ ላይ የሚያገለግሉት ፈረንሳይኛ፣ ጣሊያኛ፣ ስፓኒሽ፣ ፖርቹጋልኛ እና የሩማንያ በርካታ ቃላትን ከላቲን በመውሰድ ደርጅተዋል። በዓለም አቀፍ ቋንቋነት የሚያገለግለው እንግሊዝኛ 1/2 ቃላቱ ከላቲን የተወረሱ መሆናቸውን የሥነ ልሳን ጠበብት አረጋግጠዋል።

አስተዋጽኦ 5. ሥነ ጽሑፍ - 106-43 ዓ.ዓ የኖረው ሲሰሮ (Cicero) በሥነ ምግባር፣ በሃይማኖታዊ ጉዳይና በፖለቲካዊ ጉዳዮች ላይ በመጻፉ፣ ሥራዎቹ እስከ ዛሬ ያገለግላሉ።

አስተዋጽኦ 6. ታሪክ ድርሳናት፡- ከ59 ዓ.ዓ 17 ዓ.ም የኖረው ሊቪ (Livy) የሮም አመሠራረትን በተመለከተ እና እስከ ታላቁ አውግስጦስ እንዴት እንደ ነበረ ማዘጋጀቱ ትልቅ አስተዋጽኦ ዛሬም አለው። 100 ዓ.ም ላይ የነበረው ፑልታርች (Pultarch) የሮማንና የግሪክ ገድለኞችን (Heroes) በማነጻጸር ያዘጋጀው ገድለ ታሪኮች ተስፋ ሰጪ ሆኑ። ታኪቲስ (Tacitus) 55-120 ዓ.ም በመኖር የወራሪ ጀርመን ነገዶችን ምንነት በመግለጹ ፋይዳ ያሰው ተግባር ወርቷል።

አስተዋጽኦ 7. የሳይንስ ግኝቶች፡- ሮማውያን ንጽሕናን፣ ጤናን፣ ሥነ ምሕንድስናን በተመለከተ ስሙገናናዎች ነበሩ፤ አርግጥ አብዛኛዎቹ ሳይንቲስቶች ከየትም ተፈልገው የመጡና ሮማውያን ያልነበሩ ናቸው። ለምሳሌ፣ የግሪኩ ዶክተር ጋላን (Galen, 131-201 ዓ.ም) የነርቮች ምንነትንና የደም ዑደታዊ ጉዘትን ያስተዋወቀ

የግሪክ ሮማዊ ነበር። ፕቶልሚ (Ptolemy፣ በ2ኛው ክፍለ ዘመን) የግሪክ ሥነ ፈለግ ተመራማሪ ነበር። በዘመኑ፣ «መሬት የዩኒቨርስ መሀከለኛዋ ናት» በማለት፣ «ፀሐይ መሬትን እንደምትዞር» አስታወቀ። አርግጥ፣ በ16ኛው ክፍለ ዘመን የእርሱ ጽንሰ አሳብ በኮፐርኒከስ ጽንሰ አሳብ (Copernicus theory) ተቀይሯል።

እነዚህ ሁሉ ከውድቀት በፊት ሮማውያን ለዓለም የቸሩት ሀብት ነበር።

## ባይዛንታይን ለዓለም ያደረገችው አስተዋጽኦ

አስተዋጽኦ 1. የባህል ዕድገት፡- በምዕራቡ የአውሮፓ ክልል ኪነ ጥበብ አሸቆልቁሎ ሳለ በባይዛንታይን ግን ዕድ ጥበብ፣ ንግድ እና የባህል እንቅስቃሴዎች አድገዋል። ይህም ፍሬያማ ሊሆን የቻለው ግዛቶቿ አንድነታቸውን ለመጠበቅ በመቻላቸው ሲሆን፣ ይህም ለባህል አድገት የነበረው አስተዋጽኦ ከፍ ያለ ሆነ።

2. የትምህርትና የሳይንስ ዕድገት፡- በባይዛንታይን ያሉ ትምህርት ቤቶች ማንበብ፣ መጻፍና ሂሳብ ከመማር ባሻገር፣ የሆሜርን ግጥም፣ የእስኪለስንና የሻፍክሊዝን የቅራጃዲ ተውኔት፣ በተጨማሪ የጥንት ምሑራንን ሥራዎች ያጠኑ ነበር። በባይዛንታይን በነበረው ታላቁ ቤተ መጻሕፍት በዓለም ላይ የሚገኙ መጻሕፍት በስጦታነት እየቀረቡ ይከማቹ ነበር። በዚያም በላቲንና በግሪክ ቋንቋ የተጻፉትን በመተርጎም እውቀቱን ያሸጋግሩ ነበር።

3. አርክቴክቸር (ሥነ ሕንጻ)፡- ባይዛንታይን የጥንት የሥልጣኔ ናሙናዎችን ጠብቃ ቆይታለች። ከተማዋ የተዋቡ እንዲሆኑ አስደናቂ ሕንጻዎች ሁሉ እንዲገኙባት መንግሥቱ በማድረግ፣ ለሺህ ዓመቶች የዓለም ትኩረት ሳይነፈጋት ኖራለች። በየአውራ ጉዳናው አደባባይ ላይ ቤተ መንግሥቶች እና ያጌጡ ቤተ ክርስቲያናት በብዛት ተገንብተውባታል። በዘመኑ ቤተ መቅደሶች ከጥንት የግሪክ አማልክት መቅደስ በተለየ ሁኔታ መታነጻቸውም ትኩረትን ሰበዋል። ጥንታውያኑ ቤተ መቅደሶች የአማልክት ቅርጽ ቅርጽን ይዘው ከመታነጽ ባሻገር፣ ክብረ በዓላቱ በውጪ በአደባባያቸው ላይ ይካሄዱ ነበር። ከዚህም የተነሣ፣ ውጫቸው የተሸለመ ነበር።

የክርስቲያን ቤተ መቅደሶች ግን ውስጣቸው የተዋበ እና ማምለኪያውም በውስጥ በመሆኑ የውጭና የውስጥ ግንባታቸው አስገራሚ ነበር። ኮንስታንቲኖፕል የሚገኘው የቅዱስ ሶፊያ ቤተ ክርስቲያን «የተአምራት ተአምር» ተብሎ በመጠራት በብዙ ግጥሞች ተወድሷል፤ ሕንጻው በአምስት ዓመታት ውስጥ 10ሺህ ሰዎችን በየቀኑ እያላተፈ ያለቀ ነበር። ዓለም የሥነ ሕንጻውን እደማደምና አሠራር ለማየት ወደ ባይዛንታይን በመጓዝ የግንኙነት መሠረት ሆኗል።

የባይዛንታይን የዘመናት ቅሪት አስከ ዛሬ በመጉበኘት ሌሎች አገራት እንደ ሩሲያ፣ ቡልጋሪያ፣ ጣሊያን፣ ጀርመንና አብዛኞቹ ክርስቲያናዊ ፈላግን በሥነ ሕንጻዎቻቸው ሁሉ ላይ ለመግለጥ በመሞከራቸው፣ ባይዛንታውያን ተመስጋኝ ናቸው። 900 ዓመታት የሚሸፍነው የመካከለኛው ዘመን ታሪክ ከ5ኛው እስከ 14ኛው ክፍለ ዘመን የዘለቀ ነበር።

በዚህ የዘመን ክልል ውስጥ ታሪክ በምዕራቡ አውሮፓ ምን ይመስል ነበር? ለጥያቄው ምላሽ ዘመኑን ለ2 በመክፈል መተንተን ይቻላል። ቀዳማዊ፣ ዘመነ ጨለማ ሲባል፣ ከ5ኛው እስከ 10ኛው ክፍለ ዘመን ያለውን ይሸፍናል፤ ቀጣዩን፣ ዘመነ ሥልጣኔ በማለት ከ11ኛው እስከ 14ኛው ያለውን ክፍለ ዘመን በማጠቃለል ማጥናት ይቻላል።

በመካከለኛው የቤተ ክርስቲያን ጥናት ላይ የዘመነ ጨለማው መንሥኤ የጀርመን ነገዶች ወረራ መሆኑን መዘነጋት የለብንም። እነርሱ የልዕላ ጋያሊን መንግሥት ዕድገት፣ ኢኮኖሚ እና ማህበራዊ መዋቅርን በማውደም ሮምን አጥፍተዋል። በጥፋቱም፡- የንግድ እና የኢንዱስትሪ እንቅስቃሴ በወቅቱ ቆመ፤ ታላላቅ የአገጥሮ አቋራጭ ነጋዴዎች ንብረቶቻቸው በሽፍቶች እንዳይዘረፉ ባሉበት ቀር፤ ቀርተውም አቅርቦታቸውን በሚኖሩበት አካባቢ ብቻ በማቅረብ ተወለኑ፤ ምቹ የሆነው የሮማውያን ጎዳና ፈራረሰ፣ የገበያ አቅርቦት በበቂ አለመኖር፣ የኢንዱስትሪዎች ሙሉ ለሙሉ መዘጋት፣ በከተማ ሥራ አጥነት ሲበዛ ሕዝቡ ወደ ገጠር መግባቱና መጥፋቱ እየፈረሱ ያሉት ከተሞች ለው-አልባ

በመሆናቸው፣ በተያያዥ በገንዘብ መገበያየት መቅረት የጥፋቱ ገጽታዎች ነበሩ።

### የትምህርት እና የባህል መጥፋትና መውደም፡-

በዚህ ዘመን ጨለማ፡- ሀ) የሮማ ትምህርት ቤቶች፣ ቤተ መጻሕፍት፣ መ-ዚየሞች ወደመዋል። ለ) ሥነ ጥበብና ሳይንስ ስፍራ የማይለጣቸው ሆነው ተዘንግተዋል። ሐ) ማንበብና መጻፍ ተረሱ፣ ሕዝቡ መማርና ባህሉን ማላደግ በመተው ከኖሩት በታች መባሉ ቀርቶ፣ ከሞቱት በላይ ለመኖር መወለን ሌላው ገጽታ ሆነ።

የማዕከላዊ መንግሥት መፍረስ፡- መንግሥቱ በደካማ የጀርመን መንግሥታት (kingdoms) መያዙ፣ ቪስጎትስ በስፔን፣ አስትሮጎትስ በኢጣሊያ፣ አንግሎ-ሳክሶንስ በእንግሊዝ፣ ፍራንኮች በጋሎል (ፈረንሳይ) በመኖር መንግሥቱን ወደ መላፍንታዊ አገዛዝ ለወጡ። በመንግሥት አለመኖር (ማዕከላዊነት ማጣት) ሕዝቡ ያለ ጥበቃ፣ ያለ ፍትሕ፣ ያለ ሕግ ሆኑ። ይህ ሁሉ የሆነው የጀርመኖች መንግሥታት፡-

ሀ) የሠለጠነና የተማረ የሰው ጋይል አልነበራቸውም፤ ለፊውንና ታላቁን የሮማን ግዛት መሸፈንም አልቻሉም፤ መቶዎች ጀርመኖች ሚሊዮኖችን ለመግዛት ተቸገሩ።

ለ) በቂ የወታደር ጋይል አልነበራቸውም፡- አንገዛም ብለው የሚሉዋቸውን እና በጫካ የገቡትን ልዑላን ለመቆጣጠር ጋይል (እቅም) ማጣታቸው ለውድቀቱ አጣጭነት ሌላው ገጽታ ነበር።

ሐ) የመንገዶችና የድልድዮች አለመሟላት፡- ችግር ባለበት ስፍራ ወታደሮችን ለማጓጓዝ ማጓጓዣዎች ፈራርለዋል። ጀርመኖች ደግሞ እንደ ሮማውያኑ የምሕንድስና ዕውቀት አልነበራቸውም። ከዚህም የተነሣ፣ መጠገንና መገንባት አልነበረም።

መ) የነጋሲ ቀጣይ (ተከታይነት) አለመኖር፡- ገዢ ሲሞት ሲተካ የሚችል አለመኖር ለእርስ በርስ ጦርነት በማጋለጥ የጀርመኖች ዙፋናት በየትም ቦታ አለመረጋጋታቸው አንዱ የማዕከላዊ መንግሥት አለመኖርን በማረጋገጥ የውድቀቱን መጠን አሳደገ።

በዚህ ሁሉ ውስጥ ከጀርመን መላፍንታዊ የነገዶች እገዛ ውስጥ በተለይ በ8ኛው እና በ9ኛው ክፍለ ዘመን ጠንካራ የነበረው የፍራንኮች መንግሥት ነበር፤ ይኸውም በፈረንሳይ (በጋሉል) የነበረው ነው።

### የፍራንኮ-ጀርመን መንግሥት በፈረንሳይ (ጋሉል)

ለውጤታማነቱ ምክንያት ከዞኑት ውስጥ አንዱ የክሉቪስ በፍራንኮች መካከል እየሰለ መምጣትና ለመምራት የመቻል ጉዳይ ነበር። በአመራሩ፡-

ሀ) የወገኖቹን የፍራንኮችን ገደብ-የለሽ ተዋጊነት ተቆጣጠረ።

ለ) ክፍራንኮች ውጭ በፈረንሳይ የነበሩትን ሌሎችን የጀርመን ነገዶች በፍራንኮች ሥር አስገዛ።

ሐ) ፍራንኮች ክርስትናን እንዲቀበሉ በማድረግ ከፈረንሳይ ጳጳስ እና ክርስቲያን ከነበረው ሰፊ ሕዝብ ድጋፍ አገኙ። ክሉቪስ እነዚህን በተግባር በመቀየሩ፤ በፈረንሳይ አቅም ያለው የፍራንኮ መንግሥትን መሠረተ። ይህ መንግሥት በበቂ ሁኔታ ኃይሉን በማጠናከር አብዛኛውን የምዕራብ አውሮፓ አገራት የመግዛት አቅም ኖረው። ይህንንም በማስፈጸም ረገድ «ሥላሴ» የተሰኙት ተከታዮቹ ሦስቱ መሪዎች ተጠሪ ናቸው። እነርሱም፡- ቻርለስ ማርቲል (Charles Martel)፣ ፔፒን (Pepin)፣ ሻርልማጝ (Charlemagne) ነበሩ።

1. ቻርለስ ማርቲል (Charles Martel) የፍራንኮን ቦር በመምራት ወራሪ ሙሮችን (Moors) በቱርስ የጦርነት አውድማ ላይ (Battle of Tours) በ732 ዓ.ም አሸነፈ። ይህ ጦርነት የሙስሊሞችን የመስፋፋት ጦርነት መላውን አውሮፓ አንዳይሸፍን በመግታቱ፤ ሰረዛው ስሙ-ጥርነትን አገኘ።

ዐረቦች አዲስን ሃይማኖት ይዘው የተስፋፋት በፈጣን ሁኔታ ነበር፤ በአጭር ጊዜ ውስጥ የሮማውያንን አገሮች እየወረሩ እስልምናንም ለጡ። እንቅስቃሴያቸው፡-

ሀ. ወደ ሰሜን በመዝመት ፓስቲናን፣ ሶሪያን ለመያዝ ቻሉ። በጉዞአቸው የባይዛንታይንን መንግሥት ለማፍረስ እና ከንስታንቲኖፕልን ለመያዝ ቢፈልጉም፤ አልተቻለም።

ለ. ወደ ምሥራቅ በመዝመት ሜስጳታሚያንና ፋርስን፤ እንዲሁም ሰሜን ምዕራብ ሕንድን አስገባሩ።

ሐ. ወደ ምዕራብ በመዝመት ግብፅን፣ የተቀረውን ሰሜን አፍሪካ፣ እንዲሁም አብዛኛውን ስፔንን ያዙ። በዚህ ወረራ ወደ ፈረንሳይ ቢዘልቁም፤ የፍራንኮች የቦር መሪ ቻርለስ ማርቲል በ732 ዓ.ም ተዋግቷቸው አሸነፋቸው፤ ማሸነፉ ሙሉ ለሙሉ የእስልምናን የምዕራብ እንቅስቃሴ ለዘሰቀቀው ገታ።

ዐረቦች በደረሱበት እስልምናን በኃይል እንዲቀበሉ አላደረጉም። ይልቅስ፤ አብዛኛው እንዲሁ ተተባባቸው። ለዚህ ዐይነቱ ለሙስሊሞች የማሸነፍና የመገስገስ ዕድል የሰጣቸው።

ሀ. ከክርስትና እምነት ውጭ የዞኑት ሁሉ ግብር ተጥሎባቸው ስለ ነበር፤ ያንን ለማስቀረት በመፈለግ፤

ለ. የእስልምና ሥነ ምግባራዊ አተገባበርና፤ ለዘላለም ሕይወት የሚሰጠው የነገር ተስፋ አንገረ በመሆኑ ተቀባይነቱ ጸና።

2. ፔፒን (Pepin) በ741 ዓ.ም ከአባቱ ቻርለስ ሞት በመቀጠል ፍራንኮችን የመራ ሰው ነበር። በ751 ዓ.ም ዘቅምጥልነት መኖር የጀመሩትን የጀርመን ሥራ ፈት መሪዎች ተዋግቶ በማሸነፍ፤ በተለይም ሎምባርዶችን (Lombards) በመርታት ማዕከላዊ ጣሊያንና ግዛቱን ለጳጳሱ አስረክበ፤ አስባረክ። ይህም ቤተ ክርስቲያን ፖለቲካዊ ኃይል እንዲኖራት አደረገ፤ ይህም ለ1000 ዓመታት ጳጳሳዊ መንግሥትን ለማዝለቅ መሠረት አኖረ።

3. ሻርልማጝ በ768 ዓ.ም ከአባቱ ሞት በኋላ በፍራንኮች ዙፋን ላይ በፔፒን ምትክ ነገሠ፤ ንግሥናውም 768-814 ዓ.ም ድረስ ዘለቀ። በእነዚህ ወቅቶች፤ በ40 ዓመታት የሥልጣን ዘመኑ፡-

ሀ. ሻርልማጝ የሰሜን ጣሊያን ሎምባርዶችን፤ በስፔን የነበሩ የሙስሊም አስፋፊዎችን፤ በአሁኗ ቼክዝሎቫኪያ-ቦይኔዎ በሂሚያ

(Bohemia) የሚገኙትን ሰላሾችን፤ አረማውያን የሆኑትን ላክሶች ወደ ስሜን ምዕራብ ጀርመን በመዝመት አሸነፈ።

ሲ. በጦርነቱ ያለውን የማሽነፍ አቅም ሰካቶሊክ ቤተ ክርስቲያን አላልፎ በመስጠት ኃይልን ጨመረላት። ቤተ ክርስቲያኒቱና ሽርልማኝ ያስገበራቸውን ወደ ክርስትና እምነትም አፈለሱዋቸው፤ በዚህም መንግሥቱን ከኃይልና ከማዕከላዊ አገዛዝ ጋር አስፋፋ።

ሐ. የሮማ ንጉሠ ነገሥት በመባልም በርላስ ጳጳስ ሊዎ 3ኛ በ800 ዓ.ም ሽርልማኝ በግዛቶቹ ሁሉ ላይ ነገሠ።

መ. ሥነ-መንግሥትን በተመለከተ፡- ሽርልማኝ ስፊውን መንግሥቱን ስማስተዳደር የወሰደው እርምጃ ኃላፊነቶቹን ለየግዛቱ ማከፋፈል ነበር። ይህ አገዛዝ ለማዕከላዊ መንግሥቱ የዕዝ ስንሰሰትን ፈጠረለት።

ሠ. ትምህርት፡- ሽርልማኝ ከሌሎች የጀርመን ቀዳማይ ገዢዎች የሚለየው በትምህርት አስፈላጊነት ላይ ጽኑ እምነት ያለው መሪ መሆኑ ነው። እርሱ፡-

ትምህርት ቤቶች በየገዳሞቹና በየካቲድራሎቹ እንዲከፈቱ በማድረግ ሽማምንቱ እና ስፊው ሕዝብ ይማር ዘንድ አደረገ።

ጥንታዊ ድርሳናት እንዳይጠፉ በማስባሰብ፤ እንዲገለበጡ በማድረግ የጥንቱ ትምህርት ተያያዥነት እንዲኖረው አደረገ።

የቤተ መንግሥት ልጆች ሊማሩበት የተገባ ትምህርት ቤትንም በመንግሥቱ ዋና ከተማ በመክፈት የመኪንንት፤ የመሳፍንት፤ የአስተዳዳሪዎች ልጆች እንዲማሩ አደረገ።

## ምዕራፍ 4ያ ሦስት

### ታላቁ ጎርጎሪዎስ-ግሪጎሪ (540-604 ዓ.ም)

590 ዓ.ምን ቀደም ብሎ ሮም በሥቃይ ውስጥ ነበረች፤ ከተማዋ በተደጋጋሚ በውኃ መጥለቅለቅ ተጠረገች፤ ወረርሽኝ የየጊዜው የማያቋርጥ መቅስፍት ሆነባት፤ በየጎጡ የሚፈነዱ ጦርነቶች አላስቆም አላስቀምጥ አሏት። የተረፉ ፈረሶች፤ አህያዎችና በቅሎዎች የሚያመላልሱት የጋሪ ሽክም የሰው በድን ብቻ ሆነ፤ በዚህም ሮም ምድረ በዳ ሆነች። የሮሙ ጳጳስ ፔላጂየስ 2ኛም (Pelagius II) የዚህ መከረኝነት ተጋሪ ሆኖ ሞተ።

እናም ሮም ለስድስት ወራት ጳጳስ ስላልነበራት፤ የቅዱስ ጴጥሮስ መንበር ከፍቱን ቀረ። ቀጣይ ወራት እንዳይጨምሩ የፈሩ የቤተ ክርስቲያን መሪዎች በምክህትና መኖርን የመረጠውን ግሪጎሪ (Gregory) ለቦታው ሰየሙ፤ የተሰየሚው የግሪጎሪ ጆሮዎች ይህን ሊሰሙ ከተማውን ለቅቆ መሸሸን ምርጫው አደረገ፤ ኑሮውን ርቆ በጫካ ያደረገው ተመራጭ በብዙ ድካም ተፈልጎ እንደ ተገኘ ወደ ሮም ይመጣ ዘንድ ተገደደ። የኮንስታንቲኖፕል (Constantinople) መሪዎችም እርሱን ስለፍራው ለይተውና ባርከው መስከረም 3 ቀን 590 ዓ.ም የሟቹ ፔላጂየስ 2ኛ ቀጣይ ወይም ተከታይ አድርገው ሾሙት።

ግሪጎሪ ራሱን በተመለከተ ቁጥር ፈጽሞ ለሰፍራው እንደማይመጥን እየተረዳ ተጨነቀ፤ በዚህ ጭንቀቱ ውስጥ ግን መታወቅና ከፍ ብሎ መታየት ዕጣው ሆነ። መቅስፍቱ ደርቆ ዘንድ ተሟሟው ራሱን በሕዝቡ ፊት ትሑትና ፈሪ አድርጎ «በአደባባይ የሰባት ቀን ንስሐን አወጀ። ሕዝቡም ተማለዱ፤ እግዚአብሔርንም አመስገኑ፤ ግን የተሰየ ነገር በሮም ላይ ፈጥኖ አልሆነም፤ ከተማዋም እየከረፋችና እየሞተች ሄደች።»

ዘግይቶ ግን እንዲህ እንደ ሆነ ተጻፈ። ይህ የሆነው ምን ያህል እርግጠኛ እንደ ሆነ አይታወቅም። ጎርጎሪዎስ (ግሪጎሪ) አገር አቀፍ ዋይታን አውጆ ጊዜው ሁሉ ካስፈ በኋላ፤ ሊቀ መላኩ ሚካኤል ይቀስፍበት የነበረውን ሰይፍ ለንጉሡ ህድሪያን (Hadrian) አያሳየ፤

«መቅሰፍቱ አበቃ፤ ሰይፉም ወደ ለገባው ተከተተ» እንዳለው ተናገረ። ይህ መባል ከተጀመረበት ጊዜም ጀምሮ ጥፋት በሮም ቆሟልና፤ እስከ ዛሬም ቱሪስቶች የሚገቡት በቲበር (Tiber) ወንዝ ዳረጃ የተቀረጸውን የመልአኩን ሐውልት አቆሙ።

ከዚህ መቅሰፍትና ጥፋት በኋላ ሮም ለመላው አውሮፓ የሥልጣኔና የክርስትና ቀጣይ ሆና ተነሣች፤ ያን የቀድሞ ቀውስ ክርስትና ቀስ በቀስ በሰላምና መረጋጋት በሥልጣኔና በዕድገት ተካ።

ይህ እውነት ከግሪክ ሕይወት እና እኗኗር ጋር ይገናኛል። በጊዜው የተረፈችው ቤተ ክርስቲያን በየገዳማቷና በየከተማው ራሳቸውን ለአገልግሎት ሰይተው፤ «አንድ ላይ እንሂድ» የሚሉትን የሚሊዮናዊ ልብ ያላቸውን መነኮሳትና የከተማ አማካኝነትን የሮም መንግሥት መውደቅ መንሥኤ ወደ ሆነት ያልሠለጠኑ ተዋጊ ወራሪዎች ዘንድ ላከች።

መልአክተኞችም ሰዎችን በክርስትና አምነት ተገናኙ። የቅዱስ አውገስጢን (Saint Augustin) ሥነ መለኮት የተልዕኳቸው መመሪያ ይሆን ዘንድ ወደዱ፤ «የእግዚአብሔር ምሕረትንና የጸጋን ታላቅነትን በማስተዋወቅ ወንጌልን አበሰሩ።» ይህም ተግባራዊ ይሆን ዘንድ ግሪክ አነሣሽና አስፈጻሚ ሆነ።

ግሪክ «Pastoral Care» በማለት በጸፈው መጽሐፉ «መንፈሳዊ መሪዎች ስለ ሰው ውጫዊ ኑሮ በመጨነቅ ምግቡን፣ ልብሱን፣ መወሰያውን ብቻ ሰጥተውት አይቁሙ፤ ነፍሱ በውስጡ ናትና ስለ ነፍሱም ይጨነቁ፤ ነፍሱ ብቻ ዋነኛ ናትም በማለት በመንፈሳዊ ሕይወት ላይ በማተኮር ውጫዊውን መናኛ አድርገው አይቁጠሩ፤ የሁለቱ መጣጣምና መዛመድ የክርስትና መሠረት ነው» በማለት የመጻፉ መንሥኤ በሮም ወድቀት የተከሰተውን ችግር ለመቅረፍ አስችሏል።

ጎርጎሪዎስ በ604 ዓ.ም ሊሞት፤ የሮም ቤተ ክርስቲያን ጎርጎሪዎስ ታላቁ (Gregory the Great) በማለት ጠራችው፤ የምዕራብ ቤተ ክርስቲያንም ስሙን ከአውግስጢን (Augustine)፤ ከአምብሮስ

(Ambrose)፤ እና ጆርጅም (Jerome) አከታትላ ጸፈችው-የቤተ ክርስቲያን አባት በማለትም ሰየመችው።

ግሪክ አብሯቸው ከተጠሩት ስሙጥሮች ጋር የሥነ መለኮት አውቀቱ አያስጠራውም። ግና «ስለ ሰው ልጆች ደኅንነት በነፍስ በሥጋቸው በመድረስ፤ ተልዕኮን በማስፈጸም ልክ እንደ ጌታው እንደ ኢየሱስ ሆኖ ስለ ነበር ይገባዋል» ይሉሉታል። እንዲሁም ቢሆን፤ ግሪክ ግን ማን ነው? ይህ ሰው በ540 ዓ.ም ከህብታም ቤተሰብ በሮም የተወለደ ነበር፤ የተማረው ሕዝብን ሊያገለግል የሚያስችል ትምህርትን ነው። በልጅነቱ ሮም ቶሎ ቶሎ ስትቀያየርና ግራ ስትጋባ እያየ ያደገ ነበር፤ 14 ዓመቱም ሊመጣ በ554 ዓ.ም ኮንስታንቲኖፕል በሆነው በንጉሡ ጀስቲኒያን (Justinian) ሥር ሆኖ የዘመተው ናርስስ (Narses) ኢጣሊያንን እንዴት እንደ ተቆጣጠራት ትዝ ይለዋል። በዚህ የዘመቻ ውጤት ሮም ለጥቂት ዓመታት በሰላም ውላ ማደሯን ያውቃል። በተያያዥ፤ ቀድሞ የነበረውን ጥፋትና ኋላም የሚፈነዳውን ጥፋት አልዘነጋም።

ዓመታት አልፈው ዕድሜው 33 በደረሰ ጊዜ ግን፤ ንጉሡ ጀስቲን (Justin) ግሪኩን የሮም ከንቲባ አድርጎ ሾመው። ከንቲባነት መንግሥታዊ የሆነ ከፍተኛ ሹመት ነው። የሮም ኢኮኖሚ፤ የሮም ሰብል፤ የሮም ደህንነት፤ ግንባታና የውኃ ሀብት፤ በአጠቃላይ የሮም የሕልውና ጥበቃ የእርሱ ድርሻ እንደ ሆነ ተነግሮት ተሾመ። ይህ ኃላፊነት አስፈራው። በ573 ዓ.ም ይህን «ሥራ» በተባለበት ወቅት ጳጳሱም ሆነ የሮም አስተዳዳሪ የነበረው ናርስስ (Narses) ሞተው ነበር።

ግሪክ በዚህ «ዓለማዊ» ሹመት አልተደሰተም። ይልቅ፤ ገዳማትን ቢቆረቆርና በዚያም ቢኖር ይመርጣል፤ የከንቲባነት ሥራውን ቸል ብሎ አባቱ በሞቱ ንብረቱን ሁሉ ትቶሰት ነበርና የአባቱንና የእርሱን ሀብት አዋህዶ ሰባት ገደማትን አቋቋመ። ገንዘቡን ለተቸገሩት ሽነሽነ፤ ሰጠ። የአባቱን ቤተ መንግሥት- አክል ቤት የቅዱስ እንድሪያስ (St. Andrew) ገዳም ብሎ ገዳማዊነትን አስፋፋ። በእነዚህ ዓመታት ደስታው እጥፍ ነበር።

ይህ ሥራው በጳጳስ ፔላጂየስ 2ኛ ዘንድ ደርሶ ነበርና ለሮም ቤተ ክርስቲያን ካሏት ሰባት ዲያቆናት አንዱ ይህን ዘንድ ሰየመው፤ ወደ ኮንስታንቲኖፕልም በአምባሳደርነት ላከው። ቀድሞ በፖለቲካ ትምህርትና በማስተዳደር ሙያ የሠለጠነው ጎርጎሪዎስ በተላከበትም ቀለጠፈ።

በ585 ዓ.ም ወደ ሮም ተመለሰ፤ በዚያም ለቅዱስ እንድርያስ ገዳም «አባት» አበኝሞኔት ሆኖ ተለየ። ለዚህ ቢለይም፤ ጐን ለጐን ሕዝባዊ ሥራዎችንም መሥራቱን አላቋረጠም። ግሪጎሪ በአባትነቱ ቀጠለ፤ አጃቾች ወደ ሌሎች በመዘርጋትም አራዘመ። ሮም በጥፋትና በመቅሰፍት ውስጥ በነበረች ጊዜ ችግሩ ከ579-590 ዓ.ም ያስተዳድር የነበረውን ፔላጂየስ ዳግማዊም በሞት ሲወስድ፤ እርሱ ግን ወጥ ሕይወቱን መምራት አላቆመም ነበር።

ግሪጎሪ በተሰየመ ወቅት አብዛኛው የምዕራብ አውሮፓ አገራት በቀውስ ውስጥ ነበሩ። በዚያን ጊዜ ሕዝቡን ሲሰብክ፤ «... በሁሉ ስፍራ አልቂት አለ፤ ከየአገሩ የሚመጣውም ወሬ የዕምባ መልእክትና የስቃይ መርዶ ነው። ከተሞች ጠፍተዋል፤ ሕንጻዎች ፈርሰዋል፤ የእርሻ ስፍራ ባድማ ሆኗል፤ ከተማና ገጠሩ ሰው አልባ ነው፤ ፍትሕ በየትም የለም፤ እርስ በርስ መተራረድ፤ በግፈኞች መወረር የዕለት ተዕለት ሕይወት ሆኗል። ይህ ሁሉ ግን የቀጠለው ሕዝቦች ሁሉ ንስሐ ባለመግባታችን ነው። ወደ እግዚአብሔር እስካልተመለስን፤ ይኸው በዝቶ ይቀጥላል። ይህን የሚመስል ዓለም አንዳስ እንዲቆይ ከፈሰገን፤ በመከራው በመኖር መቀጠልን ምርጫችን እንዳደረግን እንወቅ. . .» በማለት አስጠነቀቀ።

ግሪጎሪ ይህን ማለት የቻለው የሮም ቤተ ክርስቲያን ብቻ ተረጋግታ ተልዕኮዋን በመቀጠል ለመዝለቅ በርትታ ሰለ ነበር ነው። የወደቀው የሮም መንግሥት ወድሞ ሳለ፤ ምዕራብ አውሮፓን ለመድረስ በሮም የምትገኘው ቤተ ክርስቲያን ተነካች። በዚያ ያሉ አገልጋዮች «ቢጨልምም ይደረሳል» ብለው ተነሣሡ።

በቀውስ ውስጥ ይህ ሰው መምራት ጀመረ። ሥርዓት ለማስያዝ ተነሺ ጥረቱን ሳያቋርጥ፤ ብዙዎች ከጐኑ እንዲቆሙ

ጋበዘ። በዚህ ሁሉ ውስጥ ግን ራሱን እየረሳ ለአገራትና ለሰዎች ተጨናቂ በመሆኑ፤ ጤናው ታወከ። ከዚህም የተነሣ፤ በ601 ዓ.ም በእልጋ ሳይ ዋለ፤ በዚያም ለጓደኛው ሊጽፍ፤ «ከአልጋዬ ላይ መነሣት አቃተኝ። ሰውነቴ ሁሉ በሕመም ሥቃይ ተሞላ። ቀናቱን ሁሉ የማልማቸው ሞቱን ይዘውልኝ ይመጣሉ ብዬ በመጓጓት ነው። በየቀኑ እየሞትኩ ነው። አሁንም ግን አልሞት አልኩ፤» የሚል ማስታወሻ ላከለት።

የሕይወቱ ዋና ዋና ዓመታት እንዲህ የተጠቆሙለት ግሪጎሪ፤ በዘመኑ የሮም ቤተ ክርስቲያን የሰፊ ርስት ባለቤት እንድትሆን አድርጓል። ከ1800 ስኩዌየር ማይል የሰፋ ቦታን በመያዝ በኢጣሊያ ብቸኛ ሀብታሚ ባለ መሬት አደረጋት። በዚህም ካስገበራቸው ሎምባርዶች (Lombards) ግብር በመሰብሰብና ከእርሻቸው ድሆች ይመዝቡ ዘንድ በማድረግ ቀድሞ ያደረጉትን አደረገባቸው። ሎምባርዶች ውጊያን በመፈለግም ወደ ማዕከላዊ ጣሊያን በመምጣት ሮምን ሊወሩ ሲሰናዱ፤ ግሪጎሪ የሰላም መልእክተኞችን በመላክ እርቅን ማስፈንን ተመራጭ በማድረግ፤ በተለይም ከ595 ዓ.ም በኋላ ጳጳስ በሎምባርድ ፖለቲካ ዋንኛ ንጉሥ-አክል መሪ ሆኖ ተቆጠረ።

ጎርጎሪዎስ ከዚህ በኋላ ለሺህ ዓመታት ለሚቀጥለው ጳጳሳዊ መንግሥት መሠረትን ጣይ በመሆን ጥምር ፖለቲካዊ መስተዳድርን በመምራት የአውሮፓ ፖለቲካ ማዕከላዊ ዋንኛ ተዋናይ ሆኖ ተገኘ።

ይህ ሰው በአንድ ወቅት ርእሰ ፓትሪያርክ ዮሐንስ 4ኛ (John IV) ራሱን በጠራበት የመጠሪያ መንግሥት ተጋጨ። ዮሐንስ ለጎርጎሪዎስ በሚጽፈው ደብዳቤ በመደጋገም ራሱን «ዓለም አቀፋዊ ጳጳስ» ወይም (Universal Bishop) በማለት ይጠራል። ይህ ስያሜ ግን በ588 ዓ.ም በኮንስታንቲኖፕል ተካሂዶ በነበረው ጉባኤ የንጉሠ ነገሥት ሊዮ (Leo) እና የጆስቲኒየን (Justinian) ተከታዮች እንዲጠሩበት የተወሰነ በመሆኑ ነበር ዮሐንስ ይህን የተቀበለው። ግሪጎሪ ግን ተሳለቀበት፤ ስያሜው «ዲያብሎስ ራሱን እንደ ጠራበት መጠሪያ ዐይነት ነው፤ የእግዚአብሔርን ስፍራ በመውሰድ እርሱን

በአደባባይ መሳደብ ነው፤ ይህን ያለ የቀድሞው ሉሲፈር ነው» በማለት ከምሥራቁ ቤተ ክርስቲያን ጋር ግንኙነት ለማቋረጥ እና ተጠሪውን ለመቅጣት ወለነ።

በትይዩ፤ ራሱን ከዚያን ጊዜ በኋላ (የአግዚአብሔር አገልጋዮች ለሆኑት ሁሉ አገልጋይ የሆኑት ግሪጎሪ) በማለት ይጠራ ጀመር። እንዲሁም ቢሆን ግን፤ አርሶም የክርስቶስ ቤተ ክርስቲያን በሆነችው ማኅበር ሁሉ ላይ ሥልጣኑን ተግባራዊ ለማድረግ አልጠበቀም። እንደዚያም ቢሆን፤ በ«ኢዮብ» ላይ ባዘጋጀው መጽሐፍ፤ «ትዕቢት የለውነት ክፍሎችን ሁሉ ያበልዛል፤ የጥፋት ሁሉ መንሥኤ ሌላውን መናቅ ነው በማለት፤ አግዚአብሔር ለትሑታን ጸጋን አንደሚሰጥ» ጻፈ።

ግሪጎሪ የጳጳሱን መንበር ከመያዙ በፊት፤ ሦስት የአንግሊዝ ወጣቶችን አንዱ አየመራ ሲሄድ ያገኘዋል። ያገኘው የርም የባሪያ መሸጪያ ማዕከል ላይ ስለ ነበር፤ «እናንተ መልክ ቀናዎች፤ የአግዚአብሔር ጸጋ በእናንተ ላይ ይታየዋል። አንተ ግን ለምን ይሆን እዚህ ያመጣሃቸው?» ብሎ ጠየቀው። ለውየውም፤ «ለገበያ የተዘጋጁ መሆናቸውን አረዳው። ከየት አገር እንደ ሆኑ ለጠየቀው፤ ከ«Angles/ ኤንግላንድ» መሆኑን ተረዳ። ግሪጎሪ በዚህ ጊዜ፤ «ከመላእክት ጋር የአግዚአብሔር በሆነው ነገር ወራሽ ሊሆኑ ይችላሉ፤ ዳሩ ከየትኛው ቀበሌ ተገኙ?» «ከዲራ» (Dira) አለ፤ ይህ ስም የአሁኑ የ«ኖርዝ ህምበርላንድ» (North Humberland) መጠሪያ ነው።

ግሪጎሪ የአገሩን ስም አንደ ለማ፤ «ሕዝቡ ከአግዚአብሔር ቁጣ ይተርፋ ዘንድ አና የክርስቶስ ምሕረት ይደርሰው ዘንድ ንጉሣቸው ማን ይባላል?» ብሎ ጠየቀ። «ኤሊላ-Aella» መሆኑንም ተረዳ። በዚህ ጊዜ፤ «በኤሊላ አገር ሃሌሎያ (Alleluia) ይዘመራል» በማለት ከመለስ በኋላ፤ ልቡ ሁሉ ወደዚህች አገር ለመሄድና ለመስበክ ተመኘ። ወደ ኢንግላንድም ለመሄድ በፈለገ ጊዜ፤ በወቅቱ የነበረው ጳጳስ ሳይፈቅድለት ቀረ፤ አርሱ ግን ጊዜው ደርሶ በመንበሩ ላይ ሲሆን፤ ፈጥኖ ያደረገው 40 መነኮሳትን ከአውግስጢን (Augustine) ገዳም በመጥራት በአንግሊዝ ምድር

ወንጌል ይሰፋፋ ዘንድ አደረገ። የአንግሎ-አሜሪካን (Anglo-American) ክርስቲያን ኅብረተሰብም ከዚህ የመጣ አንደ ሆነ ይታወቃል።

596 ዓ.ም ጎርጎሪዎስ በካንተርበሪው አውግስጢን መሪነት በርካታ መነኮሳት ወደ አንግሊዚ የአረማውያን ከተማ መልአክተኛ አድርጎ ላከው፤ የተላኩት የተከተሉት ስልት በርም ዙሪያ ላሉት አረማውያን የደረሱበትን ስልት ነበር። ስልቱ የቤተ ክርስቲያን ሕንጻዎች ፈራርሰው በምትኩ የቀሩት የአረማውያን ቤተ መቅደሶች በመሆናቸው፤ አነርሱት ባለበት ሁኔታ በመጠቀም ወንጌልን ይለሙ ዘንድ ማድረግ ነበር። በአረማውያን ቤተ መቅደስ የጣዖት ምሳሎች፤ የመሠዊያ ስፍራዎች፤ ለአምልኮ የሚሆኑ አልባሳት ዕቃዎች በዚያ ነበሩ። አነርሱ ሁሉ ይቀደሉ ዘንድ በመባረክና በማጥመቅ፤ በውኃ በመርጨት ለቤተ ክርስቲያን አገልግሎት ያውሉ ነበር።

አማኞች ስፍራው የማን አንደ ሆነ ቢያውቁትም፤ መንፈሳዊነት ግን በውጫዊው ሳይሆን፤ በውስጣዊ መገለጫ ሊታይ ይገባዋል ይሉ ነበር። ከዚህም የተነሣ፤ «በኔታ ቀን» ክብቶች የሚታረዱ በዚያውም፤ አገልግሎታቸው ለመሥዋዕትነት ሳይሆን፤ ለመጥገብ፤ ለመመገብም ለመደለት ነበር።

ክርስቲያኖች በዚያ ያሉትን ሁሉ በአግዚአብሔር በመቀደሳቸው ክፉ ነገርን አያደርሱብንም፤ ዲያብሎስን ሳይሆን፤ ክርስቶስን በማመለገናቸው ጉዳት አይደርሰብንም የሚል አምነት ነበራቸው። በዚያ ያሉ አማኞች ግን ሁሉ ነገር በአንድ ጊዜ እንዳልለቀቃቸው ልብ ማለት ተገቢ ነው። ብዙዎች በቀድሞ አማልክቶች መታመን፤ አልባሳታቸውን መጠቀምን ሥራዬ ብለው ይዘዋል። ይህ ሁኔታ መልኩ እንዲቀይር ግን ሁሉን ክርስትና በማስነሣት ክርስቲያናዊ ለማድረግ ተጥሯል። ይህ ግን ቀስ በቀስ አማላጅነትን፤ ከቅዱሳን አልባሳት ኃይልን መጠበቅ እየገዘፈ በመምጣት፤ በምዕራብና በምሥራቅ ቤተ ክርስቲያናት ዘንድ ቀሪ አሻራን ትተዋል።

(Western Societies, by Brian & Joan, p.172-3.)

ግሪጎሪ እምነቱን ወደ አገራት ከማድረስ ባሻገር፤ ስለ እምነትም ተከራካሪ - ዐቃቤ እንደ ነበረ ተጽፎለታል። መምህራኑ እምብሮስ፤ አውግስጢን፤ ጄሮም የመሠረቱትን በማስጠበቅ መኖርን መረጠ፤ በዘመኑ እነርሱ ከጠነሰሱት ነገረ መለኮት ውጭ አዳዲስ ነገርን አልመሠረተም።

ግሪጎሪ የአዳም ወድቀትን በተመለከተ ኃጢአት ሁሉንም ትውልድ በመበክሉ ተላላፊነቱን ገልጾ ፈቃዱን ግን እንዳላጠፋበት አስተማረ። ከዛም በመነሣት፤ «ሰው በእግዚአብሔር ጸጋ ከተጠራ በኋላ እርሱም ከዚህ ጥሪ ጋር ፈቃዱን ከበጎ ሥራው ጋር በማስተባበር የመሰከትን ጸጋ እና የሰው ፈቃድን ሊያጋምድ» ይገባል በማለት አስተማረ።

ሰው በጥምቀቱ የይቅርታን ሙሉ ጸጋ ያገኛል፤ ከጥምቀት በኋላ ለሚሆራው ኃጢአት ግን ራሱ ዋጋን መክፈል ይጠበቅበታል፤ ለሠራው ኃጢአትም ሊቀጣበት ይገባል፤ ንስሐ መግባት ኃጢአቱን ለማወራረድ መሥራት፤ ተገቢው መሆኑንም አሳውቀ። ግሪጎሪ ይህን ያስተዋለበት መንግሥት ለዎች «እንዴ ጸድቀናል» ብለው እንዳይፈልሱና የኃጢአት ምንነትን ቸልም እንዳይሉ ነው።

ምጽዋት መስጠት፤ ለረዥም ሰዓት መጸለይ ተገቢነቱን አሳውቀ፤ «ለብዙ ኃጢአት ብዙ ቅጣት» ለመንግሥተ ሰማይ ብቃትን እንደሚለጥ ተከታዮቹ ደረጃዎች በእርሱ ዘመን አብልጦ ተግባራዊ ሆነ።

አንደኛው፡- ኃጢአተኞች በቅዱሳን ይረዱ ዘንድ ሽክማቸውን ይጋሩ ዘንድ ይገባል። ከዚህም የተነሣ፤ የቅዱሳን አማላጅነት ተገቢ እንደ ሆነ ይታመን ጀመር። ይህ እምነት አዲስ አይደለም፤ ከቀድሞም በአረማውያን እምነት ውስጥ ነበረ። ቅዱሳን አባቶች በአፀደ ነፍስ ከእግዚአብሔር ጋር ሆነው ያመልኩታል፤ ያገለግሉታል። እነርሱ ስለ ክርስቶስ ሲሉ ዋጋ በመክፈላቸው፤ የእኛን ድካም በማገዝ ኢየሱስ ከመላእክቱና ከሊቀ መልአኩ ጋር ከመመለሱ በፊት ስለ እኛ የድርሻቸውን መፈጸም ስለሚችሉ፤ ልንጠጋቸው ይገባል።

ሁለተኛው፡- የቅዱሳን አባቶችና ሕይወታቸውን በመሥዋዕትነት ያሳለፉ ቅዱሳን በሕይወት በነበሩ ጊዜ ይጠቀሙባቸው የነበሩ አልባሳትና ዕቃዎቻቸው ሁሉ «ኃይልን በውሰጣቸው ሊይዙ ይችላሉ።» ከዚህም የተነሣ፤ እነርሱን በመደባበስ ጸሎትና ልመና ማድረግ ከጥምቀት በኋላ ያለውን ኃጢአትን ሊያወራርድ እንደሚችል ታመነበት።

ሦስተኛው፡- ጸሎትና የቅዱሳን ቅዱስ የሆኑ አልባሳት እገዛ በቂ ላይሆን ስለሚችል፤ በሞት ለተለዩ ዋስትናቸው ላልተረጋገጠላቸው በመቆያ ስፍራ (Purgatory) ሆነው ነፍላቸው በየጊዜው እየነጻች ለገነት ትቀርብ ዘንድ፤ በሕይወት ላሉት የመጠጊያ ከፍያ እና መከረኝነት ተፈላጊ ሆነ። ለዎች ሊሞቱ ቅዱሳን ከሆኑ፤ በቀናት ወደ ገነት፤ እግዚአብሔርን ያልታዘዙ ከሆኑ፤ በቀናት ወደ ገህነም ይገባሉ። በዚህ ከሁለቱም መካከል ያሉትን ግን በሕይወት ያሉት ስለ እነርሱ እየመጸውቱና መከራን እየተቀበሉ ያጸድቋቸዋል።

አራተኛው፡- ከእነዚህ ሁሉ በላይ ግን ምሥጢረ ቁርባን (Holy Eucharist) የክርስቶስ ሥጋ እና ደም በተዘጋጀው ዳቦና ወይን ላይ ተለውጦ የሚወስዱትን የለዎች መንፈላዊ ሕይወት ያሳድጋል፤ ይለውጣል በማለት ከፍተኛ ትኩረት በዘመኑ ተሰጠው። ቁርባን በሕይወት ያሉት ስለ ራሳቸውና ሞተው ስላሉት ሊወስዱላቸው ስለሚችሉ፤ የከፍተኛ ዕዳ ማቃለያ ነው።

ግሪጎሪ የሚወድደው ወዳጁ በኃጢአት ሆኖ በመሞቱ ለ30 ቀናት ስለ እርሱ በመሆቃየትና ቁርባንም በመውሰዱ፤ ነፍሱ እንደ ነጻችና ነፃ እንደ ወጣ፤ የእርሱም የሽክም ስሜት ሙሉ ለሙሉ እንደ ቀሰሰው ጽፏል። ይህ እስተምህሮ በግሪጎሪ ዘመን ተስፋፍቶ በመካከለኛው የምዕራብ ቤተ ክርስቲያን ታሪክ ውስጥ ተስፋፍቶ ተገኘ።

ከላይ የተዘረዘሩት መረጃዎች ከ *<Church History in Plain Language>* የተወሰዱ ሲሆኑ፤ ተከታዮቹ መጽሐፍት የበለጠ ዝግጅቱን እዳባሪ ሊሆኑ ይችላሉ።

Deanesly, Margaret, *A History of the Medieval Church 590-1500*, London, 1969.

Duckett, Eleanor Shipley, *The Gateway to the Middle Ages*, Monasticism, Ann Arbor, 1961.

Gontard, Friedrich, *The Chair of Peter*. New York, 1964.

Schaff, Philip, *History of the Christian Church: Medieval Christianity*, Volume IV, 590-10-3. Hendrickson Publishers, 2002.

Zimmerman, Odo John, trans, *Saint Gregory the Great Dialogue*, 1959.

## ምዕራፍ ሃያ አራት

### እውን ጴጥሮስ ቀዳሚው ጳጳስ ነውን?

ሆብስ (A. G. Hobbs) እና እኔ በመተጋገዝ የምንሰው አለን። ይህን ስንጽፍና ስንናገር ግን ካቶሊኮች ላይ ጥላቻ ኖሮን አይደለም። እነርሱም ክርስቶስን የቤተ ክርስቲያን ዋነኛ ያደርጋሉና፤ ሕዕፅ ግን ሰዎች ባሉበት ቦታ ሁሉ ስለሚገኝ፤ ይህ ጥንቃቄ የጎደለው እሱታዊ እስተምህሮ በእነርሱ ዘንድ ተገኝቷል።

ሐዋርያው ጳውሎስ የገላትያን ሰዎች ክርስቶስ በፊታችሁ ተሰሱ ደምቆ ነበር፤ ዛሬ ግን እርሱን አትከራችሁ እንዳታዩ የጋረዳችሁ ምንድን ነው? (ገላ. 13) ብሎ በመጠየቅ ጥፋታቸውን እንዲያርሙ እንደ መከረ ሁሉ፤ እኔና ሆብስም የሚገባውን እንላለን።

«ግምት ይሆን ይሆናል፤ ሲነገር ስለ ኖረ፤ ያሉት ትውፊቶች ይህን ስለሚያረጋግጡ» በማለት መነሣት ፍጻሜን በግምት እና በይሆን ይሆናል ላይ ስለሚተው፤ ያንን እንደ መነሻ፤ ማጠቃለያን ደግሞ በሰነዶችና በመነሻ ምንጮች ላይ በማድረግ ምክክሩን እንጀምር።

#### የመነሻ ምክክር

ይድረስ ለካቶሊኮች...

1. እውን ክርስቶስ እንድን ሰው በምድር ላይ ለምትገኝ ቤተ ክርስቲያን ራስ እንዲሆን እና እርሱም ብቸኛ ጳጳስ እንዲሆን ዐቅዶ ነበርን?
2. ከዐቀደስ፤ ለዚያ ስፍራ ያዘጋጀው ሰው ጴጥሮስ ነውን?
3. እርሱን የሚተኩት ተመርጠው ስፍራውን ይይዙ ዘንድ ጠስኗልን?
4. እውን ጴጥሮስ የበላይነትን በተቀሩት ሐዋርያት እና በመላው ቤተ ክርስቲያን ላይ እንዲኖረው ፈቃድ ማን ሰጠው?
5. በእጁ ያለውን ሥልጣን ለሌሎች እንዲተላለፍ የማድረግ አቅምንና ኃይልን ተረክቧልን?
6. የጽጽስናው መንበር ሳያቋርጥ ይቀጥል ዘንድ መስጠቱ ተወላጅነቱና ድንቃ ድንቆች ከጴጥሮስ ጀምሮ እየተፈጸሙ እስከ እሁን አሉን?

ከላይ በተነሡት ነጥቦች መመካከር፤ ቀናውንና ሊሆን የተገባውን ምላሽ ለመስጠት መዘገጃጀት ተከታዩን ተቀጣጣይ እሳብ እላዳጊ ሊሆን ስለሚችል፤ እንበበን ብቻ እንሰራው።

### I. ግምት ውስጥ ከወደቁ ግምቶች እንነሣ

በሱቃስ 22:31-32 ላይ ኢየሱስ ጴጥሮስን እንደ ጸሐየሰት ይነግርዋል። ከዚያም፤ «... እኔ ግን እምነትህ እንዳይጠፋ ስለ እንተ ጸሐይሁ፤ እንተም በተመለስህ ጊዜ ወንድሞችህን አጽና [እበርታ]» አለው። ካቶሊኮች ጴጥሮስ ጳጳስ ሆኖ ቤተ ክርስቲያንን ይመራ ዘንድ ታላቅን ኃይል በዚህ ጊዜ ሰጠው ይላሉ። ይህን ክፍል ስናጠና ግን የምንረዳው፤ አንደኛ፤ ኢየሱስ ጴጥሮስ ደካማ መሆኑን አስቀድሞ አውቋል፤ ሊከደው እንደሚችል ተረድቷል፤ ሁለተኛ፤ ጳውሎስና ሲላስ እብያተ ክርስቲያናትን እያበረታቱ በሶሪያና በኬልቄዶን ማሰፋቸውን (ሐዋ. 15:41) ሱቃስ ጽፏል፤ ጳጳሳት ግን እልነበሩም። ሦስተኛም፤ ይኸው ክፍል ጴጥሮስን ባለማንሣቱ፤ ይህን ሰው ለቤተ ክርስቲያን መሪነት በብቸኝነት መምራቱን እልተናገረም። ከዚህም የተነሣ፤ ካቶሊኮች